

Kovács Éva

A SZÁZDI ALAPÍTÓLEVÉL MINT HELYNÉVTÖRTÉNETI FORRÁS

Kovács Éva

A SZÁZDI ALAPÍTÓLEVÉL MINT HELYNÉVTÖRTÉNETI FORRÁS

Kovács Éva

**A Százdi alapítólevél
mint helynévtörténeti forrás**

Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press
2018

A Magyar Névarchívum Kiadványai 48.

Sorozatszerkesztő:
Hoffmann István és Tóth Valéria

Készült az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport
programjának keretében.

A kötet kiadását az Emberi Erőforrások Minisztériuma
és a Nemzeti Tehetség Program támogatta.

Lektorálta:
Póczos Rita

ISBN 978-963-318-729-6
ISSN 1417-958X

© Kovács Éva, 2018
© Debreceni Egyetemi Kiadó, beleértve az egyetemi hálózaton belüli
elektronikus terjesztés jogát, 2018

Kiadja a Debreceni Egyetemi Kiadó, az 1975-ben alapított Magyar
Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja.

Felelős kiadó: Karácsony Gyöngyi főigazgató

Technikai szerkesztő: Reszegi Katalin

Borítóterv: Varga József

Készült a Kapitális Nyomdaipari és Kereskedelmi Bt. nyomdájában.

Tartalom

Bevezetés	9
I. A Százdi alapítólevél nyelvtörténeti vizsgálatáról	13
II. A Százdi alapítólevél szövege és magyar helynevei	21
1. A Százdi alapítólevél betűhív szövege	21
2. A Százdi alapítólevél magyar fordítása	24
3. A Százdi alapítólevél helynévi szórványai	27
III. A Százdi alapítólevél helynévi szórványainak elemzése	29
1.1. <i>Zazty</i>	29
2.1. <i>Scenholm</i>	33
2.2. <i>Nadestyguy</i>	35
2.3. <i>Scekszov</i>	36
2.4. <i>Sartue</i>	37
2.5. <i>Saar</i>	38
2.6. <i>Soba</i>	39
2.7. <i>Scenholm</i>	39
2.8. <i>Egur</i>	39
2.9. <i>molendinum Geru – Geru agrum</i>	40
2.10. <i>puteum Bissenorum – sepulturas Bissenorum</i>	42
2.11. <i>Arukscegui</i>	44
2.12. <i>parve Egur</i>	45
2.13. <i>angulum Aruk</i>	45
3.1. <i>Fonsol fenerie</i>	45
3.2. <i>Bubath</i>	46
3.3. <i>Nogkerekü</i>	47
4.1. <i>Scyrnyk</i>	48
4.2. <i>tumulo Branka – tumulum Boytyn</i>	48
4.3. <i>villa Petri – agrum Petri</i>	50
4.4. <i>Cheyey</i>	51
4.5. <i>Bethydy</i>	53
5.1.–5.2. <i>Chartybak</i>	54
5.3. <i>Basy</i>	56
5.4. <i>Zondonek</i>	57
5.5. <i>Chegen</i>	58
5.6. <i>Solu</i>	59

5.7. <i>Fygudy</i>	60
5.8. <i>Marci</i>	61
5.9. <i>Chordy</i>	62
5.10. <i>Basi</i>	63
6. <i>Ceda</i>	63
7. <i>Fonsol</i>	64
8.1. <i>Wensellev</i>	65
8.2. <i>Wensellev towa</i>	66
8.3. <i>Proluca</i>	67
8.4. <i>Homuser</i>	67
8.5. <i>Tehna</i>	68
8.6. <i>Ebes</i>	68
8.7. <i>Zobolchy</i>	69
9.1. <i>Wense</i>	70
9.2. <i>Tymar</i>	72
9.3. <i>Zobolchy</i>	72
9.4. <i>Tyccha ~ Tyza ~ Tiza</i>	72
9.5. <i>Nogewrem</i>	73
9.6. <i>Rakamoz</i>	73
9.7. <i>Zoloch</i>	74
9.8. <i>Kuurew</i>	76
9.9. <i>Tyza</i>	77
9.10. <i>Budrug</i>	77
9.11. <i>Tiza</i>	78
9.12. <i>Nogewrem</i>	78
9.13. <i>Budrug</i>	78
10. <i>Bekech</i>	78
11.1. <i>Macra</i>	79
11.2. <i>Sumug</i>	80
11.3. <i>villa Cosme</i>	81
12. <i>Damarad</i>	82
13. <i>Prouod</i>	83
14. <i>Suruk</i>	84
15. <i>Zekeres</i>	85
16. <i>Leweluky</i>	86
17. <i>Chabarakusa</i>	87
18. <i>Gubach</i>	88
19. <i>Nywyg</i>	89
20. <i>Zalda</i>	91
21. <i>Lodan</i>	91
22. <i>Scegholm</i>	93
23. <i>Dusnuky</i>	94

IV. Összegzés	97
1. Az alapítólevél szórványainak szövegbe illesztése	97
2. Az alapítólevél helynévi szórványainak lokalizálása	105
3. Névrendszertani tanulságok	108
Irodalom	115
Név- és szóalakmutató	127
Summary	139
A Százdi alapítólevélben említett helyek — Térképmelléklet	

Bevezetés

1. A szórványemlékek mint a magyar nyelv korai történetének legjelentősebb forrásai régóta a tudományos érdeklődés középpontjában állnak. E nyelvemlékek magyar nyelvű anyaga ugyanis a nyelv történetének bizonyos területén alapvető fogódzókat nyújt: a szótörténeten túlmenően főképpen a történeti hangtan és a helyesírás-történet, valamint a történeti morfológia, illetve más oldalról a személy- és helynévtörténet terén adhat jelentős útbaigazítást a szakemberek számára. Mindezek mellett a legkorábbi nyelvemlékek más történeti tárgyú diszciplínák, elsősorban a történettudomány számára is fontos információval szolgálnak, hiszen tanulmányozásukkal a nyelv használóinak életéről, műveltségéről is képet kaphatunk, ezáltal pedig a magyarság korabeli történetéről való ismereteink szintén gyarapodnak (TÓTH V. 2001: 11, HOFFMANN 2007a: 61–62, 2014: 216).

Az utóbbi években, évtizedben nagy lendületet vett a 11. századi nyelvemlékek részletes, új módszerekkel történő nyelvtörténeti szempontú feltárása, s ezzel együtt a korábban már feldolgozott források újraértékelése. A legrégebb hiteles és egykorú eredetiben fennmaradt oklevél, az 1055. évi Tihanyi alapítólevél szórványainak névtani, névelméleti megalapozottságú névrendszertanipológiai szemléletű elemzését HOFFMANN ISTVÁN önálló monográfiában végezte el (2010a). A Tihanyi alapítólevelet SZENTGYÖRGYI RUDOLF is igen nagy részletességgel és interdiszciplináris közelítésmóddal vizsgálta (2010a, 2010b, 2011, 2012, de főképpen 2014). A HOFFMANN-féle helynév-rekonstrukciós eljárást (2007b: 80, 2010a: 14, 220) követve én magam az 1055. évi alapítólevélhez szorosan kötődő 1211. évi Tihanyi összeírást és annak helynévi szórványait dolgoztam fel (2015).

Az eredeti oklevelek vizsgálata mellett a nem hiteles és a nem eredetiben fennmaradt oklevelek iránt is fokozott érdeklődés mutatkozott meg. HOFFMANN ISTVÁN például a többszörös átiratban fennmaradt 1009-es Pécsi alapítólevél dél-dunántúli helyneveit vizsgálta részletesen (2010b), PÓCZOS RITA pedig legutóbb a püspökség alapítólevelének néhány további szórványát elemezte (2015, 2017). Az 1075-ben keletkezett, de interpolált másolatban ránk maradt garamszentbenedeki apátság alapítólevelét SZŐKE MELINDA vizsgálata nagy alapos-sággal, valamint erre a nyelvemlékre támaszkodva dolgozta ki a bizonytalan kronológiai státuszú (másolatban ránk maradt, illetve hamisított) oklevelek feltárásának lehetséges metodológiáját (2015a). Legutóbb pedig a Bakonybéli

alapítólevél nyelvészeti jelentőségét (2016) és birtokneveit tárgyalta (2017). PELCZÉDER KATALIN az 1086-os Bakonybéli összeírás nyelvtörténeti forrásértékéhez fűzött hasznos megjegyzéseket (2015), valamint az oklevél egyes helynévi szórványainak komplex (történeti-etimológiai, névtipológiai, névszerkezeti stb.) elemzését végezte el (2017). Ehhez a láthatóan egyre izmosodó kutatási irányvonalhoz kívánok kapcsolódni azzal, hogy a 11. század egyik fontos, de a nyelvtörténeti kutatás által ezidáig mellőzött nyelvemlékének, a százdi apátság alapító oklevelének a részletes analízisét végzem el (ehhez kapcsolódóan lásd korábban KOVÁCS É. 2016a, 2016b, 2016c).

2. Munkám négy nagyobb egységből áll. Az első fejezetben az 1067-ben keletkezett, de interpolált másolatban ránk maradt Százdi alapítólevél nyelvtudományi jelentőségét tárgyalom, valamint a nyelvemlék nyelvészeti-névtani feldolgozásának szükségességét indokolom meg. A második fejezet az oklevél GYÖRFFY GYÖRGY szövegkiadása (DHA. 1: 183–185) alapján idézett betűhív szövegét és PITI FERENC (2006: 35–41) által készített magyar fordítását tartalmazza, valamint itt mutatom be az oklevélben előforduló helynévi szórványokat.

A harmadik, központi fejezetben a Százdi alapítólevél magyar nyelvű helynévi szórványainak elemzését végzem el, amelynek során az alábbi körülményekre igyekszem kitérni. 1. A történeti nyelvészet hagyományosan az etimologizálást tekintette a helynévvizsgálat legfontosabb részének, így pedig nem meglepő, hogy munkámban is nagy hangsúlyt kap a nyelvi adatok történeti-etimológiai elemzése. 2. A helynévi szórványok tárgyalásakor azonban nemcsak az etimológiát, a nyelvi eredet kérdését vizsgálom, hanem kutatásomat kiterjesztem a névfejtés más mozzanataira is: egyrészt annak a módszernek megfelelően, amit a közelmúltban HOFFMANN ISTVÁN helynév-rekonstrukcióként határozott meg (2007b: 80, 2010: 14, 220), másrészt pedig a SZŐKE MELINDA által kidolgozott, a bizonytalan kronológiai státuszú oklevelek feltárására irányuló módszertani eljárást (2015a) követve elemzem az oklevél helyneveit. A névrekonstrukciós eljárásban a lokalizálás kitüntetett helyre kerül, hiszen ez a helynévszórványok esetében területi vonatkozásban teszi azonosíthatóvá a nyelvi elemeket, és összekapcsolja őket az adott hely későbbi vagy éppen korábbi említéseivel, előfordulásaival. A magyar névadatok helyhez kötése pedig nemcsak a helynevek történeti-etimológiai vizsgálata szempontjából, hanem az etnikai rekonstrukció területi vonatkozásai miatt is kiemelkedően fontos tényező. 3. A magyar helynévi szórványok és a latin szöveg kapcsolatát is igyekeztem vizsgálat alá vonni. A hagyományos elemzés erre a korábbiakban alig fordított figyelmet: a latin nyelvű szövegből többnyire csupán mechanikusan kiemelték a magyar nyelvű elemeket. A magyar helynévi szórványoknak a latin anyaszöveggel való kapcsolatát is szem előtt tartva azonban igen fontos információkat

szerezhetünk a magyar nyelvű névadatok morfológiai felépítésére, valamint az írásbeli formák mögött rejlő beszélt nyelvi alakokra vonatkozóan. 4. Mindezek mellett tekintettel voltam a Százdi alapítólevélnek más, 11–13. századi forrásokkal való kapcsolatára is: elsősorban a közelmúltban nagy alapossággal feldolgozott tihanyi oklevelek (1055, 1211) és a Garamszentbenedeki alapítólevél (1075/+1124/+1217) nyújtotta az összevetés lehetőségét. 5. Az analízis során mindvégig tekintettel voltam a nyelvemlék interpolált jellegére, vagyis arra a körülményre, hogy a 11. században keletkezett Százdi alapítólevél utólagos, 13. századi betoldásokat is tartalmaz, ezért az oklevél kapcsán e két kronológiai síkkal számoltam. A kronológiai rétegek elkülönítésére szintén igyekeztem nagy hangsúlyt fektetni, ebben a diplomatika eredményeire támaszkodhattam, nyelvtörténeti szempontból pedig elsősorban az oklevél nyelvi elemeinek hang- és helyesírás-történeti jellemzői, illetve egyéb nyelvtörténeti sajátosságai lehettek a segítségemre. Az 1067. évi oklevél alaposabb vizsgálata, illetve általában a 11. századi források szisztematikus feltárása által képet kaphatunk az alapítólevél keletkezési idejének, a 11. század második felének nyelvállapotáról, s ennek köszönhetően aztán az oklevél utólagos kiegészítései is elkülöníthetővé válhatnak.

Munkám negyedik, összefoglaló fejezetében a Százdi alapítólevélnek mint nyelvemléknek az általánosabb kérdésköreit érintem: itt tárgyalom összegzően a magyar szórványok szövegbe illesztésének módjait, a helynévi említések lokális jellemzőit, valamint az oklevél helyneveinek névrendszertani sajátosságait.

I. A Százdi alapítólevél nyelvtörténeti vizsgálatáról

1. A százdi apátság és alapító oklevele a szakirodalomban kevés figyelmet kapott. Elsőként a 18. században PRAY GYÖRGY tett említést az 1067-es alapítólevélről, annak záradékából idézve Antonio Ganoczyval szemben bizonyította, hogy Béla herceget nem a *pius*, hanem a *magnus* jelzővel illették (1777: 66–67, vö. FOLTIN 1883: 14). A százdi apátságról is csupán annyit állapított meg, hogy Salamon uralkodása idején Péter ispán alapította (PRAY i. m. 66). Nem sokkal később PRAYT idézve KATONA ISTVÁN is megemlíttette munkájában a Péter alapította százdi apátságot, megállapítva, hogy nagy nehézségbe ütközik egykori helyének a meghatározása (1779: 221–223). PRAY és KATONA nyomán FUXHOFFER DAMIAN a bencés monostorok számbavétele során a százdi apátságról (annak 1067-ben történt alapításáról) is szólt, de újabb adattal sem az apátságról, sem annak alapítóleveléről nem szolgált (1858: 215). IOSEPHUS PODHRADCZKY volt az első, aki megkísérelte helyhez kötni a monostort (1838: 147–148). Véleménye szerint mivel az alapító Péter ispán fia a királyt a Tisza körüli hadjáratban vendégül látta, lakása csakis a Tiszán innen lehetett, tehát az apátságnak is itt, *Jász Apáti* földjén kellett állnia (vö. PODHRADCZKY i. m. 147).

A 19. században nemcsak a monostor, hanem az oklevél ügye is megjelent a kutatásokban. Ebből a szempontból is fontos megemlítenünk JERNEY JÁNOST, aki nyelv- és történettudományi szempontból tanulmányozta a Százdi alapítólevelet (1854: 161–172). JERNEY Czech János országos pénzügyi főtanácsos eredeti okmányokból másolt gazdag gyűjteménye alapján dolgozta fel a 11–13. századi hely- és személyneveket. 350 szócikkből álló függelékbe a Százdi alapítólevél helynevei is bekerültek 1072 körüli dátummal. Czech gyűjteményére támaszkodott WENZEL GUSZTÁV is akkor, amikor elkészítette az 1067. évi Százdi alapítólevél első kiadását (ÁÚO. 1: 24–27), valamint az 1267-es megerősítő oklevél rövid, ám hiányos kivonatát (ÁÚO. 3: 155–156). FOLTIN JÁNOS egri főegyházmegyei alesperes, plébános a zátyi apátságról írt monográfiájában WENZEL nyomán — annak egyes hibáit javítva — közölte az alapítólevél szövegét, illetve az 1267. évi oklevél teljes bevezetőjét (1883: 20–25). FOLTIN munkájában egyébiránt 13 fejezetben foglalkozott a százdi monostor alapításával, birtokaival, valamint az alapítólevéllel, annak keletkezési körülményeivel és helyneveivel (1883). Az oklevél kritikai kiadására csak jóval később kerül sor: ez GYÖRFFY GYÖRGY nevéhez köthető (DHA. 1: 182–185). Munkám során én magam is ezzel a szöveggel dolgozom. Az alapítólevél magyar fordítá-

sát 1986-ban TÓTH PÉTER készítette el (1986: 5–9), majd 2006-ban megjelent PITI FERENC bevezetővel és jegyzetekkel ellátott fordítása is (2006: 35–41). A 20. században elsősorban a történészek említették meg munkáikban az 1067. évi oklevelet mint magánoklevelet, valamint ennek kapcsán foglalkoztak a magánjogi írásbeliséggel, a világi magánbirtokokkal és a magán kegyúri joggal (vö. KOLLÁNYI 1906: 42–43, PRT. 12: 364–365, SZENTPÉTERY 1923: 8, 1930: 44, SZILÁGYI 1940–1941: 166, GYÖRFFY 1958: 50, 1972: 310, VÁCZY 1958: 315, LEDERER 1959: 38–39, 72, 82, KUMOROVITZ 1963: 3–5, CSORBA 1986: 10–12).

2. A százdi apátság alapítólevele a 11. század egyik legrejtélyesebb forrása mind a keletkezését és hitelességét, mind pedig az apátság birtokainak lokalizálását tekintve. Már a 19. században FOLTIN JÁNOS utalt az oklevél feldolgozásának nehézségére: „az oklevél kora ingatag, kezdetleges s keveset mondó irmodorának jellegét mindenben magán viselvén, elbeszélésében gyakran homályos s kétséget támasztó, az idő, hely és személyek meghatározásában pedig egész az érthetlenségig felületes” (1883: 10). Munkájában ugyanakkor az alapítólevél fontosságát is hangsúlyozta: „az oklevél a XI. század másodikfelében egy oly apátság keletkezéséről és létezéséről értesít bennünket, melyről eddig jó formán mitsem tudtunk, melyről pedig épen keletkezési idejét tekintve jogosan feltételezhetjük, hogy azon kor küzdelmeiben fontos tényezőkép szerepelt, hogy különösen a kereszténységnek, a pogányság részéről még mindig felkelidézett harcaiban egyik erős támasza volt” (FOLTIN i. m. 9–10).

Mivel az alapítólevél év szerinti kelte nincs a forrásban rögzítve, a történészek a szövegben szereplő Salamon király, Géza és László hercegek neveinek együttes említése miatt — mivel ők a *Chronica Hungarorum* szerint csak 1064 és 1071 között járhattak el együtt — az oklevél kiadását az 1067-es évre teszik (vö. KATONA 1779: 222, DHA. 1: 182). 1067 körül alapíthatta tehát Százdon a Szűz Máriáról elnevezett bencés monostort Péter ispán (vö. PRT. 12: 364, BOROVSZKY é. n. 331, 405, CSORBA 1986: 10, Gy. 1: 804). Kutatóink igen sokat foglalkoztak az alapító, Péter ispán személyével, és véleményük eltér abban a tekintetben, hogy melyik nemzetségből való lehetett. BOROVSZKY SAMU például a Guth-Keled nemzetségből származtatta (vö. é. n. 405, 410–411), a legmeggyőzőbbnek és ezért a leginkább elfogadottnak az Aba nemzetségből való származtatás tűnik (vö. FOLTIN 1883: 33–38, CSORBA 1986: 11–12, Gy. 1: 804, KMTLex. 620, PITI 2006: 35). FOLTIN JÁNOS az Aba nemzetség egykori birtokviszonyait és a kegyúri jog gyakorlatát tekintve tartotta Pétert Aba nembelinek, rámutatva, hogy 1267-ben az alapítólevelet átírató Pueđ ispán, az alapító kései leszármazottja Aba nemzetségbeli volt, sőt az oklevél szövegére támaszkodva egyenesen Aba Sámuel testvérét gyanította a személyében (FOLTIN i. m. 38–39). Azt, hogy FOLTIN véleménye nem megalapozatlan, az oklevél szövege tanúsítja: az 1067. évi alapítólevélben ugyanis Péter maga mondja, hogy „Nos tres germani predia possidebamus, quorum terciam partem, que contingebat,

monesterio in omnibus dedi eidem.” (DHA. 1: 183), magyar fordításban: „Mi hárman, testvérek, prédiúmokat birtokoltunk, s ezek harmadát, amik engem illettek, mindenben e monostornak adtam.” (PITI 2006: 36).

2.1. Az 1067-ben alapított százdi apátságról igen keveset tudunk. Már az is kérdéses, hogy hol állhatott. Mivel az apátság nagyobb birtokai a Tisza felső folyása mentén feküdtek, a monostor helyét kutatóink a Tisza mellé helyezték (vö. RÁCZ K. 1883: 102). A szakirodalomban azonban többféle elképzelés merült fel *Szá(s)z(d)* lokalizációját illetően. FOLTIN JÁNOS Szabolcs vármegyébe, Nagy-halász községbe helyezte (1883: 12), s Péter ispánt — mivel az alapító oklevelében maga is kétszer említi a szabolcsi várat — Szabolcs vármegye főispánjának tekintette (i. m. 43). CSÁNKI DEZSŐ FOLTIN elgondolását tévesnek tartotta, s véleménye szerint az egykori monostor a helynév későbbi előfordulásait (1368, 1400: *Zazdmonostora*, 1404: *Zaz Monostora*) is figyelembe véve Borsod megyében keresendő, és föltehetően a Csát melletti *Szászd pusztá*-val azonosítható (Cs. 1: 179). CSÁNKI megállapítását fogadta el PAULER GYULA is (1893: 177), de szintén e helyre lokalizálta az apátságot SÖRÖS PONGRÁCZ (PRT. 12: 364) és GYÖRFFY GYÖRGY (Gy. 1: 805) is.

PESTY FRIGYES 19. századi helynévgyűjtései ugyancsak ezt az elképzelést támogatják. Tiszakeszi községből gyűjtött helynevekből, valamint a gyűjtés során feltett kérdésekre adott válaszokból ugyanis kiderül, hogy Tiszakeszi 3 falu, Százd, Ders és Nagyfaļu egyesüléséből alakult, „s — innen van hogy a’ község belső része most is Nagy faļu néven emlittetik a’ nép által — a’ többi két nevezet is még most is él de ezen neveken jelenleg a’ határ bizonyos részei neveztetnek” (PESTY 1988: 422). A térképmelléklet pedig világosan mutatja, hogy a Mezöcsáttól délkeletre fekvő területről van szó. RÁCZ ANITA *Szá(s)zdi*-t szintén Mezöcsáttal szomszédos településnek tartja (2011: 154), s megjegyzi, hogy „ENGEL térképének adatközlése szerint pedig emlékét a mai Tiszakeszi mellett Ny-ra a Százd helynév örzi.” (RÁCZ A. i. h.). Ez a Csáttól délkeletre fekvő nagy kiterjedésű terület megtalálható a 18–19. századi térképeken is: 1782–1785: *Pusztza Szaszt*, *Pusztza Szászt* (EKFT.), 1806: *Százd* (LIPSZKY, Mappa), 1819–1869: *Szászd halom* (MKFT.). Egy harmadik elképzelés szerint a százdi monostor valóban Borsod megyében lehetett, de inkább a Tiszakeszitől délre fekvő, a Tisza holtága által övezett *Százdi-sziget*-en állhatott (vö. PETROVAY 1881: 704, VÉGH 1903: 70, BOROVSKY 1909a: 21, CSORBA 1986: 10, F. ROMHÁNYI 2000: 60).¹ E hely későbbi térképeken szintén feltűnik: 1782–1785: *Szasd* (EKFT.), és talán ide vehetjük a harmadik katonai felmérés térképén említett *Szárdi-sziget*-et

¹ Ezen elképzelések mellett — ám mindenféle bizonyító érvet nélkülözve — felvetődött még a hely Pest és Heves megye határára, valamint Arad vármegyébe történő lokalizációja is (vö. RÁCZ K. 1883: 102).

(HKFT.) is, ha abban a *Százdi-sziget* névforma elírását gyaníthatjuk (vö. Gy. 1: 805).

A régészeti kutatások ugyancsak ezt az elgondolást erősítik. Először az 1930-as években, majd pedig 1965-ben a Tiszakeszitől mintegy két kilométerre délre, a gát és a Tisza közt lévő emelkedésen, a Százdi-szigeten végzett ásatások ugyanis középkori épületek, templom és temető maradványait mutatták ki, régészeink véleménye szerint pedig „Ezzel az ásatással sikerült végleg tisztázni a százdi apátság helyének kérdését.” (KEMENCZEI-K. VÉGH 1966: 406, vö. KMTLex. 620). Mivel azonban a Dél-Borsodban található (Mező)Csát és Tiszakeszi szomszédos települések, és csupán mintegy 8 km távolság van közöttük, igen nehéz eldönteni, hogy hol is feketett valójában *Szá(s)z(d)* és az ott 1067-ben alapított apátság: Mezőcsáttól délkeletre, valamint Tiszakeszitől nyugatra, azaz a két település között; vagy esetleg Tiszakeszitől délre a Tisza holtága által övezett területen. Valószínűleg nincs kibékíthetetlen ellentét a két lehetőség között, és inkább arról lehet szó, hogy az egykori birtok meglehetősen nagy kiterjedésű lehetett, s északi határa Csát és Tiszakeszi között húzódott, a déli határa pedig elérte egészen Ároktő település határára.

Összességében mindez tehát azt jelenti, hogy a fentiekben említett helynevek alapján *Szá(s)z(d)* falu kiterjedése nagy vonalakban megállapítható, a monostor-épület helye azonban kevésbé tűnik bizonyítottnak. A monostor valószínűleg a nagy kiterjedésű falu központjától távolabb feketett, a korai bencés monostorok többsége ugyanis folyók közelében (pl. a Maros völgyében, a Duna, a Tisza, illetve a Körös közelében) és lakott helyektől távolabb jött létre (vö. KOSZTA 2000: 52). A régészeti ásatások alapján a százdi apátságot a település déli határában, a Tisza holtága által övezett területen kell keresnünk. Emellett ugyanakkor esetleg felvethető az is — bár a százdi apátság építészeti jellegét nem ismerjük —, hogy a monostor a második katonai felmérés térképén a Csát és Tiszakeszi között lévő *Szászd halom*-nak nevezett területen állhatott, hiszen különösen az erődszerűen felépített bencés monostorok védelmi funkciót is betöltve hozzájárultak „építetöik hatalmi pozícióinak biztosításához” (KOSZTA 2000: 53–54), s ez különösen igaz az egyébként várakkal kevésbé bővelkedő alföldi tájakon. Mindezekről határozottabban csak egy tüzetes régészeti feltárás alapján alkothatnánk biztosabb véleményt.

A százdi apátság helyét tehát Dél-Borsodban kell keresnünk, a birtokai azonban több vármegye területére terjedtek ki (vö. FOLTIN 1883: 73, BOROVSKY É. N. 331, 405, CSORBA 1986: 11): így például az egykori Borsodra (pl. 1067/1267: *Scenholm*, DHA. 1: 183, *Szihalom* település ma Heves megyében található, vö. CSORBA i. h., PITI 2006: 36), Zemplénre (pl. 1067/1267: *Bekech*, DHA. 1: 184, vö. GYÖRFFY 1958: 50, CSORBA i. h., PITI i. h.), Pestre (pl. 1067/1267: *Chabarakusa*, *Gubach*, DHA. 1: 185, vö. FOLTIN i. m. 125–126, CSORBA i. h., PITI i. m. 40). A birtokok többsége azonban valószínűleg

Szabolcs vármegye területén feküdt: az oklevél magát Szabolcs várát kétszer is említi (1067/1267: *castri de Zobolchy*, *castro de Zobolchy*, DHA. 1: 184), de itt található még például 1067/1267: *Wensellev*, *Wense*, *Damarad* (DHA. 1: 184), *Prouod*, *Leweluky* (DHA. 1: 185) is.

CSORBA CSABA megállapítása szerint a birtokok meglehetősen szórtan, mintegy 200 km-es sugarú körön belül helyezkednek el, a többségben lévő, közel eső javak azonban egy 30 km-es sugarú kört írnak le (1986: 10–11). Ehhez azt is hozzá kell tennünk azonban, hogy a birtokok lokalizációja újabb ismereteink fényében, valamint a korszerű forrásközlések, illetve névtárak anyagát felhasználva jelentős felülvizsgálatra szorul. Egyes birtokok leírásánál azokat a kötelezettségeket is felsorolja az oklevél, amelyeket a birtokon letelepült családok az apátságnak teljesíteni tartoznak (vö. pl. „Adom *Szekeres* prédiumot is, benne a hozzám tartozó népet, akik kétszer szolgáljanak minden hónapban, és akárhová megy az apát, kísérik lovakon.”, PITI 2006: 39).

Az alapítólevélben Péter ispán 23 kisebb-nagyobb birtokról rendelkezik. Egyes birtokok határát részletesen leírja (így jár el pl. *Scenholm*, *Scyrnyk*, *Chartybak*, terra *Wense*, *Macra* esetében; DHA. 1: 183, 184), míg másoknál nem olvashatunk részletes határleírást, csupán a birtok nevét említi meg (pl. *Prouod*, *Suruk*, *Zekeres*, *Chabarakusa* stb. esetében ezt a megoldást követi; DHA. 1: 185).

Az oklevél 80 helynévi szórványt tartalmaz, amely 65 különböző hely megjelölésére szolgál. A szórványok között több olyan is van, amely azonos helyre vonatkozik: ilyen például a Tisza folyó hat alkalommal (hol magyarul, hol latinul) történő említése, de kétszer szerepel a Bodrog folyó neve is, valamint a szabolcsi vár és a százdi monostor megjelölése. Emellett találkozunk még Bihar vármegye latinosított *Byhoriensis* alakjával, továbbá a Duna latin nyelvű említéseivel (DHA. 1: 184).

A százdi monostor alapítás utáni története teljes homályban van (vö. PRT. 12: 366, CSORBA 1986: 11). Valószínűleg a tatárjárás idején (1241/1242) pusztulhatott el, s amikor 1267-ben Püed ispán átíratta az alapítólevelet — bizonyítva ezzel, hogy a birtok egykor az őséé volt —, már csak rom lehetett (vö. CSORBA 1986: 12, Gy. 1: 805, KMTLex. 620, F. ROMHÁNYI 2000: 60). A kolostort nem építtette újjá, de a falu a 14. századig még állhatott: 1368-ban és 1400-ban ugyanis említik *Zazdmonostora* néven. GYÖRFFY GYÖRGY ennek kapcsán arra mutatott rá, hogy „Százdmonostor csak nevében éledt újjá.” (Gy. 1: 743). Egy későbbi forrásban, 1404-ben már nem is faluként, csupán birtokként szerepel (poss. *Zaz Monostora*, vö. Cs. 1: 179, PRT. 12: 365). Annak alapján azonban, hogy az 1267-es megerősítő oklevélben szó sem esik a romlásról, hanyatlásról, FOLTIN JÁNOS úgy vélte, hogy a 13. században az apátságnak még léteznie kellett, s majd csak a 14. század közepe táján semmisülhetett meg (1883: 164–165), ám feltevését igazolni nem tudta.

2.2. Az 1267-es átírásból ismert Százdi alapítólevelét (1067/1267) interpolált, azaz utólagos részekkel kiegészített oklevélnek tekinthető. Az ilyen, bizonytalan kronológiai státuszú oklevelek nyelvtörténeti hasznosításának fontosságát (különösen a forrásszegény 11. századra vonatkozóan) SZŐKE MELINDA hangsúlyozta, aki a garamszentbenedeki apátság alapítólevelének vizsgálata során dolgozott ki e nyelvemlékcsoportra egy új módszertani keretet (2015a). Véleménye szerint ezen oklevelek vizsgálata során szem előtt kell tartanunk az iratok elsődleges keletkezési céljait, keletkezési körülményeit, azaz számolnunk kell azzal, hogy „a hamis és interpolált oklevelek minden bizonnyal a hitelesség látszatát kívánták kelteni, ennek megfelelően a lejegyzőik az oklevél szövegét a hamisított kor nyelvi arculatához igyekeztek igazítani. Másrészt azonban az oklevélírók nem tudták maradéktalanul függetleníteni magukat saját koruk nyelvi jellegzetességeitől sem, ebből kifolyólag pedig ezen iratok — bizonyos keretek között — a hamisítás korának nyelvi vizsgálatára is lehetőséget nyújtanak.” (SZŐKE 2015a: 22). A kronológiai rétegek elkülönítésével tehát az interpolált oklevelek is a nyelvészeti kutatások fontos és bizonyos tekintetben „hiteles” forrásainak tekinthetők (vö. SZŐKE i. h.). Ezek alapján úgy vélem, hogy érdemes a szintén korai és ezért különösen értékes Százdi alapítólevelet, annak névanyagát a kidolgozott új módszerek segítségével alaposabb elemzésnek alávetni.

Amint azt már fentebb említettem, Péter ispánnak a százdi monostort 1067-ben alapító oklevelét 1267-ben Pueď ispán kérésére IV. Béla király az apátság jogait és kiváltságait megerősítve íratta át (vö. PRT. 12: 364–365, BOROVSZKY é. n. 405, CSORBA 1986: 10, DHA. 1: 182, PTT 2006: 35). A latin nyelvű megerősítő oklevél bevezetője (magyarul csak TÓTH PÉTER fordításában olvasható, 1986) maga tesz említést az átírás szükségességéről, mivel „az adománylevelet a túlságosan régi volta és a hosszú idő csaknem teljesen tönkretette” (TÓTH P. 1986: 5).² Emellett persze az alapítólevelét pecsételetlen volta is indokoltta tette az átírást és a megerősítést, így a királyi kettős pecséttel már ellátott oklevél

² Az oklevél bevezetőjében erre vonatkozóan a következőket olvashatjuk: „comes Pueď filius Artolphy de genere Aba ... exhibuit nobis privilegium sancti regis Ladizlai progenitoris nostri confectum et emanatum super possessionibus et aliis bonis monasterii de Zaty, cuius idem comes Pueď est patronus, supplicans (...), ut cum idem privilegium propter nimiam vetustatem et temporis diuturnitatem esset quasi penitus iam consumptum ..., nos illud innovare et nostro dignaremur privilegio confirmare, cuius quidem privilegii tenor talis est:” (DHA. 1: 182), magyar fordításban: „Mindenkinek tudomására akarjuk hozni ezen levél erejével, hogy hívünk, Aba nembéli Artolph fia, Pueď ispán jelenlétünk elé járulva bemutatta nekünk elődünk, Szent László király adománylevelét, amely a Zaty-i monostor birtokait és egyéb javait tárgyalja — e monostornak Pueď ispán a patronusa —, alázatos esedezéssel kérve bennünket, hogy mivel ezt az adománylevelet a túlságosan régi volta és a hosszú idő csaknem teljesen tönkretette, méltóztassunk azt megújítani és saját kiváltságlevelünkkel megerősíteni, nehogy az idő előrehaladtával emiatt valami kár érje a nevezett monostort. Ezen adománylevelének a tartalma pedig a következő.” (TÓTH P. 1986: 5).

vitathatatlan hitelűnek számított (vö. KUMOROVITZ 1963: 4–5, CSORBA 1986: 10). Több kutató is felhívta a figyelmet arra, hogy az 1067. évi oklevél nem királyi oklevél, hanem magánoklevélnek tekinthető, ugyanis Péter ispán a százdi monostor alapításakor a monostort meglehetősen gazdagon javadalmazó okleveléről van szó (vö. KOLLÁNYI 1906: 42–43, SZENTPÉTERY 1923: 8, SZILÁGYI 1940–1941: 166, LEDERER 1959: 38, CSORBA 1986: 10–11).

A Százdi alapítólevél hitelességének megítélése a szakirodalomban a részleteket illetően nem volt teljesen egyöntetű, noha az erre vonatkozó vélekedések jórészt hasonlóak. Elsőként SÖRÖS PONGRÁC a határleírások részletezése miatt fejezte ki aggályát az oklevél tartalmát és datálását illetően (PRT. 12: 364). SZENTPÉTERY IMRE „kevésbé megbízható” oklevélnek tekintette, ezért felhasználását mellőzte is a munkájában (1930: 44). SZILÁGYI LORÁND szintén az igen megbízhatatlan oklevelek közé sorolta (1940–1941: 166). VÁCZY PÉTER „vitatott hitelű, de zömében valódinak” mondható forrásnak tartotta (1958: 315). LEDERER EMMA véleménye szerint ez a részben interpolált oklevél „rendelkező részében feltétlenül hitelesnek mondható” (1959: 39, vö. KMTLex. 620). KUMOROVITZ L. BERNÁT sem kételkedett az oklevél valódiságában, csupán azt jegyezte meg, hogy „arengája (mutatis mutandis) csaknem szóról szóra követi a hradištēi monostor 1078-i alapítólevelének az arengáját” (1963: 4, vö. még DHA. 1: 182). A két oklevél közti efféle egyezést egy közös forrásban látta, amely szerinte valamelyik cseh, morva vagy más nyugati apátság oklevele lehetett (KUMOROVITZ i. h.). Az egyező részekben szereplő határkitűzés és határbejárás ugyanis az adott kor gyakorlatát követi, valamint a méltóságsorban feltűnő személyek nagy része is megtalálható a korabeli forrásokban (vö. DHA. 1: 182).

GYÖRFFY GYÖRGY véleménye szerint a külső jegyek és az érvelés miatt az oklevél nagy része hitelesnek tekinthető, a második része pedig részben interpolált (DHA. 1: 182–183). Utólag betoldott résznek tartotta *Wense* birtok leírását, mivel úgy vélte, hogy a *vadit superius, cadit, procedit, meta terrea* kifejezések nem felelnek meg a 11. század diktálási szokásának, illetve ellentétesek négy másik határjárásban használt igék olyan passzív formáival, mint például *venitur, ultratur* (vö. DHA. 1: 183). A határleírás meghamisításának okát a tiszai halászati jog megerősítésében látta, mivel az oklevél átírását elrendelő Püed ispán a Bodrog melletti Keresztúr faluból származott, s az említett *Wense* föld pedig éppen a Tisza mellett Bodrogkeresztúr határán belül feküdt (vö. DHA. 1: 183). *Wensellew* és *Wense* falvak leírásában tehát GYÖRFFY megítélése szerint a gyanús latin kifejezések (mint például *mansiones libertinorum, castrum, aratrum* stb.) alapján feltehetően interpolált részeket találunk (vö. DHA. 1: 183). *Dusnuky* falu említését szintén késői interpolációnak tekinti, mivel a „falu nyilván nem nagymorva dusnokokról nyerte nevét, hanem azokról, akiket a birtokosnő

[ti. az alapító Magna nevű leánya, K.É.] az oklevél szerint is torlóként adományozott” (GYÖRFFY 1972: 310, vö. DHA. 1: 183). *Chabarakusa* birtok első névrészenek *Chaba* írásmódja a korábbi *Soba* névalakkal szemben szintén az utólagos betoldás gyanújára adhat okot (vö. DHA. 1: 183). GYÖRFFY elgondolása szerint olyan birtokokkal is interpolálhatták az alapítólevelet, amelyek később kerültek a monostor tulajdonába, s adományként később az oklevél függelékeként szerepeltek (vö. DHA. 1: 183).

Amint az a leírtakból világosan látszik, a kutatók többsége a Százdi alapítólevél nagy részét hitelesnek tekinti, s utólagos betoldások csupán az oklevél második részében fedezhetők fel. A helynévi szórványok elemzése során ezeket a kérdéseket — a SZŐKE MELINDA által kialakított módszertani eljárást követve (2015a) — tüzetesen és egyedileg megvizsgálom.

3. Ahogyan azt a fentiekben is hangsúlyoztam, a 11. század e kevésbé kutatott nyelvemlékének szórványanyagával feltétlenül érdemes foglalkoznunk. Bár az oklevél az interpolált oklevelek közé tartozik, a korábban említett új módszerek figyelembevételével — a kronológiai rétegek elkülönítésével — a nyelvtörténeti kutatások számára is fontos és „hiteles” forrásként vehető figyelembe. A szakirodalom a Százdi alapítólevél nagy részét eleve hitelesnek tekintette, s utólagos betoldásokat csupán az oklevél második részében talált. Az 1067. évi oklevél részletes elemzése által információt szerezhetünk az alapítólevél keletkezési idejének, a 11. század második felének nyelvállapotáról, és ezek fényében aztán az oklevél utólagos kiegészítései is elkülöníthetővé válhatnak. E kutatás interdiszciplináris természetéből adódóan az eredmények a magyarság történetével foglalkozó más tudományágak (pl. történettudomány, őstörténet, történeti földrajz stb.) számára is újabb ismeretanyagot biztosíthatnak.

II. A Százdi alapítólevél szövege és magyar helynevei

1. A Százdi alapítólevél betűhív szövege

Az oklevél szövegét GYÖRFFY GYÖRGY szövegkiadása alapján (DHA. 1: 183–185) idézem. Az eredeti kiadásban lábjegyzetben szereplő adatok, megjegyzések () zárójel között a főszövegben szerepelnek. A GYÖRFFY GYÖRGY által interpoláltnak tartott szövegrészek félkövér < > között találhatók. Az áttekinthetőség kedvéért az összeírás helyneveit, valamint az esetleges helynévi említés gyanújára okot adó latin szerkezeteket félkövér betűszedéssel emeltem ki, a könnyebb azonosíthatóság végett pedig utánuk < >-ben álló számmal jelöltem azt, hogy az oklevélben hányadik előfordulásként szerepelnek.

In nomine sancte et individue Trinitatis. Petrus Dei gracia. Prudencia (producencia) antiquorum sapientum et consuetudo obtinuit, ut si quispiam cuilibet persone in regno Pannonico quid stabilire decreverit et quid stabile fore velit, id prelibati regis licencia et omnium, tam principum, quam episcoporum testimonio et sub huiusmodi cirografo debeat memorie commendare temporibus futuris. Quam consuetudinem rationabilem considerans ego Petrus hoc scriptum fieri postulavi ad recordacionem et confirmacionem temporibus presentibus et futuris. Omnibus ergo christianis notum esse desidero, quod ego pro eterne retribucionis munere monasterium Sancte Marie Jesu Christo chooperante construxi, quod dicitur **Zazty**, <1.> idque iuxta posse dotavi agris, pascuis, pratis, aratoribus, vinitoribus, bobus, ovibus, iumentis, porcis, apibus et ceteris necessariis (tenor diplomatis interpolati Ottonis ducis Moraviai anni 1078 febr. 3) ad supradictum **Zazty**. <2.> Nos tres germani predia possidebamus, quorum terciam partem, que me contingebat, monasterio in omnibus dedi eidem. Possessionem in (im) **Scenholm**, <3.> quam dux michi, ego monasterio subdidi. Cuius marchia incipit ab area equorum regis ad **Nadestyguy**, <4.> deinde recto itinere per litus **Scekzov** <5.> usque ad longam vallem, per id ad **Sartue**, <6.> inde per ipsius litus ad eiusdem **Saar** caput, <7.> unde recto tramite per viam **Soba** <8.> versus curtem **Scenholm** <9.> usque locum, qui flectitur in dextram, scilicet ad rivulum nomine **Egur**, <10.> inde ad molendinum **Geru**, <11.> a quo ad eiusdem **Geru** agrum, <12.> et pervenitur ad locum inundantis aque, inde ad **puteum Bissenorum** <13.> et tendit ad viam positam in t[ra]nsversum (tnsversum sine abbr.), per quam venit ad **sepulturas Bissenorum**, <14.> inde

ad magnam foveam, que protensa usque ad *Arukscegui* <15.> tendit ad angulum *parve Egur* <16.> et ad *angulum Aruk*, <17.> inde autem predictam aream equorum. Ipsi autem predio dedi mansus numero X, sed plus invenitur; de ipsis vero inter me et Dersynum fuit contencio, sed ducis gracia eos mee parti attribuit; ibidem molendinum cum molendinario. Ad *Fonsol fenerie* <18.> predium, quod vocatur *Bubath*, <19.> dux michi et ego monasterio et silvam nomine *Nogkereku*; <20.> cetera vero pratis et in pascuis, in feno secando et in cumulo colligendo, unde dux habuit, inde monasterium permisi habere. *Scyrnyk* <21.> marchia incipit ab oriente de tumulo *Branka* <22.> ad pirum circumdatam humo et tendit ad acervum in monte positum et pervenitur ad tumulum *Boytyn*, <23.> inde vero ad acervum vie vicinum, deinde recta via dirigitur usque semitam, que flectitur in dextram a villa *Petri* <24.> ad agrum *Petri*, <25.> inde per vallem ad venam *Cheyey*, <26.> ad marchiam cum *Bethydy* (seu *Bechydy*), <27.> ad vallem, que ducit marchiam conbivansque supradictam marchiam; et ad illud predium XX mansus aratorum. Marchia *Chartybak*: <28.> ab occidente ex parte *Chartybak* <29.> in capite acervus *Basy*, <30.> inde ad viam, que venit de *Zondonek* <31.> et ducit ad *Chegen* <32.> usque ad angulum vally (recte: vallis), inde flectitur per ryppam vene deorsum, ubi versus monticulum ultratur, inde ad alium monticulum, qui est cum villa *Solu*, <33.> inde tendit ad acervum *Fygudy* <34.> usque ad acervum *Marci*, <35.> inde dirigitur ad terminum cum *Chordy* <36.> usque monticulos, unde tendens ad pirum stantem in agro perducit ad predictum *Basi* acervum. <37.> Sumpma tocius numeri concluditur calculo, videlicet CIII mansus servorum, XXX equites: XX Vngari et [X] (Suppletio partis excisae per extractionem duorum priorum numerorum facta est.) Bisseni, sex lanifice et linifice, X vinee et ortus apium, X copule equorum, C boves, D oves, CC porci. Preterea do territorium, quod postea concessit michi Salamon rex cum Magno duce in villa, qui dicitur *Ceda*, <38.> unde ex hac die recedant, preter ecclesiasticam familiam, quicumque libertatis nomen affectant. Et in ipsa predicta villa concedo filie mee *Magne* dimidiam partem terre et in sumpmitate illius ville habentur fructus, quorum dimidia pars abbati et dimidia filie mee. Concedo filio filie mee *Magne*, scilicet *Hethe*, dimidiam partem terre *Fonsol*, <39.> que me contingit, (cum duodecim mansionibus libertinorum, dimidia pars. Cognatis meis do terram *Wensellew* <40.> ad septem aratra cum quinque pissinis et VI mansionibus libertinorum, quarum piscinarum nomina hec sunt: *Wensellew towa*, <41.> *Proluca*, <42.> *Homuser*, <43.> *Tehna*, <44.> *Ebes*. <45.> Et in eadem terra remansit terra ad tria aratra civibus castri de *Zobolchy*. <46.> Do etiam terram *Wense*, <47.> sitam iuxta terram *Tymar*, <48.> que remanet castro de *Zobolchy* <49.> cum tribus aratris, duobus piscatoribus et cum piscina *Tyccha*, <50.> que pro marchia iuxta *Ticiam* <51.> vadit superius et in loco *Nogewrem* <52.> vocato transit *Ticiam* <53.> ad partem meridionalem et venit ad

quoddam nemus, quod per omnia meum est; abhinc vadit ad **Rakamoz**, <54.> ubi facit tres metas terreas, et inde cadit ad magnam viam **Zoloch**, <55.> per quam procedit versus **Kuurew**, <56.> usque dum **Tyza** <57.> et **Budrug** <58.> in unum coniunguntur et ibi **Tiza** <59.> cedit michi per omnia a **Nogewrem** <60.> incipiente ab utraque parte, usque dum cadit ad **Budrug**. <61.> do etiam terram in **Bekech** <62.> cum duodecim mansionibus libertinorum et cum duobus aratris et mansionibus servorum.) Marchia **Macra** <63.> incipit ab oriente cum **Zakaria** usque ad acervum **Sumug**, <64.> tendens ad tres valles, inde ad villam **Cosme** <65.> usque ad salsatas aquas, inde vero ad magnum montem, iuxta quem a dextra parte est acervus, et dirigitur ad magnam viam usque ad supradictam marchiam cum **Zakaria**. Hanc terram dux Magnus dedit michi et ego monasterio; pristaldus **Apa** filius **Chycha**, pristaldus vero Stephani **Byhoriensis** <66.> comitis **Wde**, pristaldus meus **Fygudy**. Do predium **Damarad** <67.> et in eo quatuordecim familias monasterio, ut portent asseres ad choperiendum monasterium. Do predium **Prouod** <68.> cum omnibus necessariis. Do et predium **Suruk** <69.> cum capella Sancti Martini; sunt autem ibi Hungarii, quorum maior nomine **Michael**; disposui eos, ut det unusquisque de doma sua unam idriam mellis, quo autem anno necesse erit, monasterio dent asseres vice mellis cum curru. Do etiam predium **Zekeres**, <70.> in eo populum michi pertinentem, qui bini serviant quolibet mense, et quocunque vadit abbas, secum pergant in equis. Do etiam predium **Leweluky** <71.> cum omnibus, que michi pertinent ibi. (Do predium **Chabarakusa** <72.> cum sex vinitoribus et duodecim mansionibus aratorum.) Do predium **Gubach** <73.> cum septem piscatoribus et cum insula in **Danobio** <74.> existenti cum tribus aratris et tribus servis. Do predium **Nywyg** <75.> ad quinque aratra cum aratoribus. Do predium **Zalda**, <76.> cuius marchia incipit a **Ticia** <77.> usque ad quatuor monticulos. Do predium **Lodan** <78.> ad septem aratra et quinque piscinis. Do predium **Scegholm** <79.> cum omnibus rebus monasterio. Disposui obsequiatores, quorum hoc erit servitium: quolibet anno dent duos boves; quatuor cubulos de vino, quia dedi vineam cum vinitore; unusquisque quatuor cubulos cervisie, X panes, I gallinam, sed duo mansus simul unam anserem. Disposuit eciam mea filia Magna (in eadem villa, que dicitur **Dusnuky**,) <80.> (cum expunctum) sex mansus cum sua pecunia, quorum nomina sunt hec: **Iwan**, **Ichy**, **Wachy**, **Zemy**, **Kokoch**, **Ombroch**; sed per annum isti simul dant unum bovem, C panes, tres cubulos medonis, per domum duos cubulos cervisie, unam gallinam, duo mansus simul unam anserem; sed hii duo populi simul X pensas denariorum ecclesie emere ceram. Tandem ego Petrus rogavi regem cum duce Magno et cum duce Ladizlao, ut hii populi decimas non darent preter duas capecias et unam gallinam, sed hoc sacerdoti parochiano pro sepultura et baptismo, quam petitionem rex et archiepiscopus fieri concesserunt. Ut autem hoc mee concessionis donum sequenti evo inconvulsum per-

maneat, testimonio aliquorum nominibus atestari feci: rex Salamon, dux Magnus, dux Ladizlaus, archiepiscopus Dersy, episcopus Jeronimus, episcopus Alexius, palatinus comes Rodowan, comes Erney, comes Wydus, comes Markuch, comes Ilya, comes Pethe, comes Hetey, comes Martinus, comes Wofa; istis autem testibus de predicta facultate mea testimonium perhibentibus, si quispiam fatue aliquid subtrahere vel mutilare presumpserit, sit anatema sub excommunicatione omnipotentis Dei et regie maiestatis auctoritate, tociusque christianitatis consorcio privetur.

2. A Százdi alapítólevél magyar fordítása

A fordítást PITI FERENC alapján (2006: 35–41) szöveghűen idézem. Az eredeti kiadásban lábjegyzetben szereplő megjegyzéseket nem emeltem be a főszövegbe, mivel az egyes helynévi szórványok tárgyalásakor kitérek PITI véleményére is.

A Szent és oszthatatlan háromság nevében. Péter, Isten kegyelméből ispán. A régi bölcsek előrelátása és a szokás azt tartja, hogy valaki Magyarországon valamit meg kíván erősíteni valamely személynek, vagy valamit erős érvényűnek szán, azt a mondott király engedélyével, s mind az előkelők, mind a püspökök tanúbizonyságával és efféle írással kell az emlékezetnek átadni a jövőendő idők számára. Ezen ésszerű szokást megfontolva, nekem, Péternek az volt az óhajom, hogy jelen írás szolgáljon emlékeztetőül és megerősítésül a mostani és eljövendő időknek. Minden keresztény tudtára kívánom adni, hogy én az örök viszonzás ajándékáért Jézus Krisztus segítségével Szűz Máriának monostort építettem, amit **Százd**-nak mondanak, és azt lehetőségem szerint megadományoztam szántóföldekkel, legelőkkel, rétekkel, föld- és szőlőművesekkel, ökrökkel, juhokkal, igavonókkal, sertésekkel, méhekkal és más szükséges dolgokkal a fentebb mondott **Százd**-nál. Mi hárman, testvérek, prédiúmok birtokoltunk, s ezek harmadát, amik engem illettek, mindenben e monostornak adtam. A herceg által nekem **Szihalom**-ban [juttatott] birtokot a monostornak rendeltem alá. Ennek határa kezdődik a királyi lovak szérűjétől **Nadestyguy**-nál, innen egyenesen a **Szikszó** partján át halad egészen egy hosszú völgyig, ezen át a **Sár tövéig**, onnan ennek partján át ugyanezen **Sár** főjéig, innen egyenes vonalban a **csaba**-i úton **Szihalom** udvarház felé egy helyig, ahol jobbra fordul, tudniillik az **Eger** nevű patakig, onnan **Geru** malmáig, innen ezen **Geru** földjéig, majd eljut egy kiáradt víz helyéig, innen a besenyők kútjáig és tart egy keresztező ütig, amin át a besenyők sírjáig halad, onnan egy nagy árokig, amely elnyúlva **Árokszeg**-ig tart a **Kis-Eger** szegletéig és az **Árok szegleté**-ig, innen pedig a lovak mondott szérűjéig. Ezen prédiúmnak adtam 10 háznépet, de több is van [ott]; ezek miatt köz-

tem és Ders között vita volt, de a herceg kegye ezeket nekem juttatta, ugyanott malmot molnárral. **Fancsalfenyére** prédiomot, amit **Bubath**-nak neveznek, s amit a herceg nekem [adott], én a monostornak, s egy **Nagy-erdő** nevű erdőt is: a többi pedig rétekben és legelőkben szénavágásra és boglyagyűjtésre, ahogy a herceg birtokolta, úgy engedtem át a monostornak. **Szürnyeg** határa kezdődik kelet felől **Branka** sírhalmától egy földdel körülvelt körtefáig, és tart egy hegyen lévő halomig, majd eljut **Boytin** sírhalmáig, innen az úttal szomszédos halomig, onnan egyenes úton halad egy ösvényig, amely jobbra fordul **Péter** falvától **Péter** földjéhez, innen egy völgyön át **Cheyey** érhez, a **Bethydy**-vel való határig egy völgyhöz, ami a határhoz vezet és a fentebb mondott határt érinti; és ezen prédiomhoz [adtam] 20 szántóvető-háznépet. **Hortobágy** határa: nyugatról **Hortobágy** felől **Bás** halmának főjénél, innen egy úthoz [tart], amely **Szandalik**-ből **Cégény**-re megy, egészen egy völgy szegletéig, onnan fordul egy ér partjáról lefelé, ahol egy domb irányába halad, innen egy másik kis hegyhez, amely **Sóly** falunál van, onnan megy **Füged** halmához [és] **Márki** halmához, innen vezet a **Hort**-tal való határig, a dombokig, onnan egy szántóföldön álló körtefához tartva vezet **Bás** mondott halmához. Számszerint az egész így összegezhető: tudniillik 104 háznép szolga, 30 lovas: 20 magyar és [10] besenyő, 6 gyapjú- és vászonkészítő, 10 szőlő és méhes, 10 pár ló, 100 ökör, 500 juh, 200 sertés. Ezenfelül adom azt a területet, amit utóbb nekem átengedett Salamon király Magnus herceggel a **Szadá**-nak mondott faluban, ahonnan ezen naptól távozzanak — kivéve az egyházi szolganépet —, akik a szabadság nevére vágynak. És ezen faluban átengedem **Magna** [nevű] leányomnak a föld fele részét, és e falu fölött vannak gyümölcsösök, amelyek fele az apátnak és a fele a leányomnak [jut]. Átengedem **Magna** leányom fiának, tudniillik **Hethe**-nek **Fancsal** föld fele részét, amely fele rész engem illet, 12 háznép szabadossal. Rokonaimnak adom **Vencsellő** 7 ekényi földjét 5 halastóval és 6 háznép szabadossal; a halászóhelyek nevei: **Vencsellő tava**, **Proluca**, **Hamusér**, **Tehna**, **Ebes**. És e földön megmarad 3 ekényi föld a **szabolcs**-i várnépeknek. Adom **Vejcse** földet is, amely **Tímár** föld mellett van — ami megmarad a **szabolcs**-i várnak 3 ekével, 2 halással és **Tyccha** halászóhellyel — és amely határként a **Tisza** mellett halad fentebb, és egy **Nogewrem** nevű helyen átkel a **Tisza**-n dél felé, és megy egy berekhez, ami teljesen az enyém, innen halad **Rakamaz**-hoz, ahol van három föld-határjel, és innen a **szalók**-i nagy útba szakad, amin át **Kőrév** felé halad, míg a **Tisza** és a **Bodrog** egybe nem ér, és ott a **Tisza** az enyém teljesen **Nogewrem**-től kezdve mindkét parton, egészen míg a **Bodrog**-hoz ér. Adok földet **Bekecs**-en is 12 háznép szabadossal, 2 ekével és szolga-háznépekkel. **Makra** határa kezdődik keletről **Zakaria**-éval együtt egészen **Sumug** halomig, tartva három völgyig, innen **Kozma** falváig, egészen a sós vizekig, onnan egy nagy hegyig, amely mellett jobbról van egy halom, és halad egy nagy úthoz, a

fentebb mondott határig *Zakaria*-val. E földet Magnus herceg adta nekem és én a monostornak; a poroszló *Chycha* fia *Apa*, István **bihar**-i ispán poroszlója *Wde*, az én poroszlóm *Fygudy*. Adom **Dombrád** prédiomot és abban 14 család [szolgát] a monostornak, hogy hordjanak gerendákat a monostor befedésére. Adom **Porvod** prédiomot minden szükséges dologgal. Adom **Zsurk** prédiomot is Szent Márton kápolnájával: ott magyarok vannak, akik falunagyának neve *Mihály*; őket arra rendeltem, hogy mindegyikük adjon a saját háza után egy csöbör mézet; amely évben pedig szükséges lesz, a monostornak adjanak egy szekér gerendát méz helyett. Adom **Szekeress** prédiomotis, benne a hozzám tartozó népet, akik kétszer szolgáljanak minden hónapban, és akárhová megy az apát, kísérik lovakon. Adom **Levelek** prédiomot is mindennel, ami ott hozzám tartozik. Adom **Csabarákosa** prédiomot 6 szőlőművessel és 12 háznép földművelővel. Adom **Gubacs** prédiomot 7 halással és a **Duná**-ban lévő szigettel, 3 ekével és 3 szolgálval. Adom az 5 ekényi **Némedi** prédiomot földművesekkel. Adom **Zalda** prédiomot, amelynek határa kezdődik a **Tiszá**-nál [és tart] 5 dombig. Adom a 7 ekényi **Ladány** prédiomot 5 halászóhellyel. Adom **Szeghalom** prédiomot a monostornak minden javakkal együtt. Torlókat rendeltem, akiknek ez lesz a szolgálatuk: minden évben adjanak 2 ökröt, 4 köböl bort, mivel adtam szőlőt szőlőművessel; mindegyikük 4 köböl sört, 10 kenyeret, 1 tyúkot és 2 háznép együtt 1 libát. Leányom, Magna is a maga pénzen ugyanezen faluba, amit **Dusnok**-nak mondanak, 6 háznépet rendelt, akik nevei ezek: *Iwan*, *Ichy*, *Wachy*, *Zemy*, *Kokoch*, *Ombroch*; ezek évente együtt adjanak 1 ökröt, 100 kenyeret, 3 köböl méhsört, házanként 2 köböl sört, 1 tyúkot, 2 háznép együtt 1 libát; ezen 2 nép együtt 10 denárpénzt [adjon] az egyháznak viaszvásárlásra. Végül én, Péter, kértem a királyt Magnus herceggel és László herceggel, hogy ezen népek tizedet ne adjanak, kivéve 2 kepét és 1 tyúkot, de ezt a plébános papnak a temetésért és keresztelésért, mely kérést a király és az érsek engedélyezték. S hogy rendelkezésem ezen adománya az eljövendő korban háborítatlanul megmaradjon, egyesek tanúbizonyosságával [és] neveivel tanúsíttattam: Salamon király, Magnus herceg, László herceg, Ders érsek, Jeromos püspök, Elek püspök, Radvány nádorispán, Ernye ispán, Vid ispán, Markuch ispán, Illés ispán, Pethe ispán, Hetey ispán, Márton ispán, Wofa ispán. Miután ezen tanúk pedig az én mondott vagyonomról tanúbizonyosságot tettek, ha valaki abból botorul valamit elvenni vagy csonkítani merészelné, sújtsa átok a mindenható Isten kiátkozása alatt és a királyi felség hatalmából, és legyen a keresztények teljes közösségéből kizárva.

3. A Százdi alapítólevél helynévi szórványai

Az alapítólevélben az alábbi, helyet jelölő (illetve „helynévgyanús”) szórványokat látom elkülöníthetőnek. Az oklevélben előforduló minden egyes helynevet külön sorszámmal jelölök. A nevek mellett — ha van ilyen — közlöm a hely fajtáját jelölő latin földrajzi köznevet is. Az adott hely első említésénél (=)ben következnek azon említések sorszámai, amelyek ugyanarra a denotátumra vonatkoznak, bizonytalan azonosítás esetén a (=?) jelet használom. Valamely név 2., 3. stb. előfordulása esetében (→) jellel utalok vissza az adott denotátum első említésének sorszáma. Félkövr betűtípussal jelölöm a GYÖRFFY GYÖRGY által interpoláltak tartott szövegrészekben szereplő helynévi szórványokat (ezek — amint az látható — a névanyag bő egynegyedét adják).

1. <i>Zazty</i> , monasterium (= 2.)	29. <i>Chartybak</i> (→ 28.)
2. <i>Zazty</i> (→ 1.)	30. <i>Basy</i> , acervus (= 37.)
3. <i>Scenholm</i> (= 9.)	31. <i>Zondonek</i>
4. <i>Nadestyguy</i> [ɔ: <i>Nade(s)scyguy</i>]	32. <i>Chegen</i>
5. <i>Scekszov</i>	33. <i>Solu</i> , villa
6. <i>Sartue</i>	34. <i>Fygudy</i> , acervus
7. <i>Saar</i> , caput	35. <i>Marci</i> , acervus
8. <i>Soba</i> , via	36. <i>Chordy</i>
9. <i>Scenholm</i> (→ 3.)	37. <i>Basi</i> , acervus (→ 30.)
10. <i>Egur</i> , rivulus	38. <i>Ceda</i> , villa
11. <i>Geru</i> , molendinum (= 12.)	39. <i>Fonsol</i> , terra
12. <i>Geru</i> , agrum (→ 11.)	40. <i>Wensellev</i> , terra
13. <i>puteum Bissenorum</i>	41. <i>Wensellev towa</i>
14. <i>sepulturas Bissenorum</i>	42. <i>Proluca</i>
15. <i>Arukscegui</i> (= ? 17.)	43. <i>Homuser</i>
16. <i>parve Egur</i> , angulus	44. <i>Tehna</i>
17. <i>Aruk</i> , angulus (→ 15.)	45. <i>Ebes</i>
18. <i>Fonsol fenerie</i> , predium (= 19.)	46. <i>Zobolchy</i> , castrum (= 49.)
19. <i>Bubath</i> , predium (→ 18.)	47. <i>Wense</i> , terra
20. <i>Nogkereku</i> , silva	48. <i>Tymar</i> , terra
21. <i>Scyrnyk</i>	49. <i>Zobolchy</i> , castrum (→ 46.)
22. <i>Branka</i> , tumulus	50. <i>Tyccha</i> , piscina (= 51., 53., 57., 59., 77.)
23. <i>Boytyn</i> , tumulus	51. <i>Ticiam</i> (→ 50.)
24. <i>Petri</i> , villa (= ? 25.)	52. <i>Nogewrem</i> , locus (= 60.)
25. <i>Petri</i> , agrum (→ 24.)	53. <i>Ticiam</i> (→ 50.)
26. <i>Cheyey</i> , vena	54. <i>Rakamoz</i>
27. <i>Bethydy</i> ~ <i>Bechydy</i>	55. <i>Zoloch</i> , via
28. <i>Chartybak</i> (= 29.)	

56. **Kuurew**
57. **Tyza** (→ 50.)
58. **Budrug** (= 61.)
59. **Tiza** (→ 50.)
60. **Nogewrem** (→ 52.)
61. **Budrug** (→ 58.)
62. **Bekech**
63. *Macra*
64. *Sumug*, acervus
65. *Cosme*, villa
66. *Byhoriensis*, comitus
67. *Damarad*, predium
68. *Prouod*, predium
69. *Suruk*, predium
70. *Zekeres*, predium
71. *Leweluky*, predium
72. **Chabarakusa**, predium
73. *Gubach*, predium
74. *Danobio*
75. *Nywyg*, predium
76. *Zalda*, predium
77. *Ticia* (→ 50.)
78. *Lodan*, predium
79. *Scegholm*, predium
80. **Dusnuky**, villa

III. A Százdi alapítólevél helynévi szórványainak elemzése

Az alábbiakban a Százdi alapítólevél helynévi szórványait az egyes birtokok szerint haladva tekintem át. Ettől a sorrendtől csak abban az esetben térek el, ha a nyelvi magyarázatok közötti összefüggések azt indokoltá teszik. Mivel a birtokösszeírás helyneveit minden esetben GYÖRFFY GYÖRGY már bemutatott szövegkiadása alapján (DHA. 1: 183–185) idézem, a későbbiekben a lapszámok feltüntetésétől eltekintek, csupán azt adom meg ⟨ ⟩-ben álló számmal, hogy az oklevélben hányadik helynévi szórványként fordul elő a kérdéses adat. Egy-egy birtok (pl. az ötödikként említett Hortobágy) határában előforduló mikrotoponimák elemzését minden esetben az adott birtokhoz tartozó alpontok (pl. 5.1.–5.10.) alatt részletezem. A helynevek nyelvi elemzése előtt igyekszem azok valószínű egykorú olvasatát is megadni, valamint továbbélésüket is próbálom nyomon követni, ezek ugyanis a nyelvi analízis szempontjából is lényeges körülmények.

1. *Zazty* [szászti]

A százdi apátság, illetve *Százd* település nevének első okleveles említése az interpolált Százdi alapítólevélből való: „monasterium Sancte Marie [...] quod dicitur *Zazty*” ⟨1.⟩, majd „ad supradictum *Zazty*” ⟨2.⟩. Későbbi adatai a 13. század második felétől kezdődően jelentkeznek, de nem túl nagy számban: 1261: mon. de *Zasty* (BOROVSKY 1909a: 17, 21), 1267: mon. de *Zazty* (DHA. 1: 182), 1323: comite Petro castellano de *Zaard* [ɔ: *Zaazd*] (BLAZOVICH–GÉCZI 1987: 31), 1368, 1400: *Zazdmonostora*, 1404: *Zaz Monostora* (Cs. 1: 179). A 18–19. századi térképeken szintén feltűnik: 1782–1785: *Pusztza Szaszt*, *Pusztza Szászt*, *Szasd* (EKFT.), 1806: *Százd* (LIPSZKY, Mappa), 1858: *Szászd halom* (MKFT.), 1883: *Szárdi* [ɔ: *Szászdi*]-sziget (HKFT.).

A *Szá(s)z(d)* elnevezés többféleképpen is magyarázható, azzal összefüggésben, hogy a név lexikális azonosítása bizonytalan. Az ómagyar kori alakok olvasata ugyanis nem egyértelmű, hiszen míg a *Zazty* forma [szászti]-ként olvasható, a *Zazd* csakis [százd] lehet (akkor is, ha a *szász* lexémát tartalmazza), a *Zaz* alak azonban kaphat [szász], illetőleg [száz] olvasatot egyaránt. Mindez pedig azt jelenti, hogy pusztán az adatok alapján nem dönthető el a töléxéma utolsó, a képző előtt álló hangja, ez ugyanis — a korabeli helyesírás *z* betűjelenek *z* és *sz* hangértékéből adódóan — *sz* vagy *z* is lehetett, s így módon a helynévben akár a *szász*, akár pedig a *száz* lexéma is azonosítható. A kérdés eldönté-

sét a későbbi adatok sem segítik. A 18–19. századi térképeken ugyanis éppúgy feltűnik a *Szászt* forma, mint a *Százd* és a *Szászd* — ami talán a lejegyző nyelvi azonosító (etimologizáló) igyekezetét is mutatja —, sőt az a körülmény is nehezíti az alapszó megállapítását, hogy az utóbbi képzős alakok ejtése (a zöngésségi hasonulásnak megfelelően) eleve egyféle, csakis [százd] lehetett. Közvetlen módon, pusztán a forrásadatokra támaszkodva tehát nem lehet megállapítani, hogy a vizsgált helynévben a *szász* vagy a *száz* alapszó szerepel-e.

Az alapszó meghatározásához ezért további támpontokat célszerű keresnünk. Mindenekelőtt érdemesnek látszik az *-(s)t(i) ~ -(s)d(i)* képző viszonyát megvizsgálni. A *-d* képző morfológiai jellegzetességeit tanulmányozva TÓTH VALÉRIA arra mutatott rá, hogy a névváltozási folyamatokban, konkrétan a képzővel való bővüléskor e képzőt „legtipikusabban *s*-re, magánhangzóra, valamint *n ~ ny*-re végződő elsődleges településnevekhez kapcsolódva találjuk meg”, mint például a *Köves > Kövesd*, a *Somos > Somosd*, a *Kerecseny > Kerecsend*, a *Csikván > Csikvánd*, az *Endre > Endréd* stb. nevekben (TÓTH V. 2008: 123). A *-d* képzővel történő másodlagos bővülést s annak kiemelkedő gyakoriságát az *-s* és az *-n ~ -ny* végű nevekben TÓTH VALÉRIA az *-sd*,¹ illetve az *-nd* végű elsődlegesen létrejött településnevek hangszerkezeti mintájának hatásával magyarázza. Az *-st(i)* kialakulásáról kutatóink azt tartják, hogy az *-sdi* hangalakja a zöngétlen *s* hatására abban az időszakban alakult *-sti*-vé, amikor a magyarban még nem létezett *zs* fonéma (vö. PAIS 1916, KNIEZSA 1933); vö. például a *Kövesd*, *Kakasd*, *Segesd* 11–12. századi adatait: 1055: *kuesti*, *segisti*, 1138/1329: *Kakasti*. Ha tehát — elfogadva ezt a megközelítést — számolhatunk a zöngésség szerinti részleges hasonulással (mégpedig annak előreható jellegével), akkor a vizsgált Borsod megyei település legkorábbi *Zazty* alakja alapján azt mondhatjuk, hogy a helynév alapjául szolgáló lexéma a *szász* lehetett, mivel e korai adatban a *-d(i)* képző *-t(i)* zöngétlen párját láthatjuk, ami a szóvégi zöngétlen *sz* hatására jöhetett létre.

TÓTH VALÉRIA az ómagyar kor képzett helyneveinek tanulmányozása során mutatott rá arra, hogy az *-st(i)*, *-sd(i)* igen gyakran szerepel egymással, illetve más képzőkkel, valamint a képző nélküli alakokkal váltakozva. Ezt látjuk például a Baranya megyei *Füzes ~ Füzet ~ Füzesd* település nevében vagy a Fejér megyei település (és halastó) *Seges ~ segisti ~ Segesd* névhármasában (1997: 165). Ez utóbbi kapcsán azt is megjegyezte, hogy az *-sti* képzős alak tűnik az adatok alapján a legrégebbi variánsnak (1055: *segisti*), amit néhány évtized múltán a forrásokban felvált az *-sd* képzős variáns (+1092[1325 k.]/+1272/1365/1399: *Segusd*), általában pedig a *-ti* képző helyét idővel átveszi a *-di* képzőelem (vö.

¹ A szakirodalomban az *-sd* képző összetettségét, funkcióját illetően korántsem alakult ki egységes álláspont (a vélekedéseket lásd HOFFMANN 2010a: 196–197, vö. még BÉNYEI 2012: 101–103).

TÓTH V. 1997: 165). Ezek a megfelelések, egymást váltó alakok pedig a képzők azonos szerepkörére, általános helynévképzői funkciójára utalnak (vö. HOFFMANN 2010a: 197). Hasonló kronológiai változási folyamatot gyaníthatunk a Baranya megyei *Füzesd* víznév alakváltozatait szemlélve is: 1329: *Fyzezh*, 1334: *Fyzed* (KMHsz. 1. *Füzesd*), bár e két helynévi forma időben igen közel áll egymáshoz. Egyidejűleg is jelentkezhettek az *-st*, *-sd* képzős helynévi alakok, amint azt például a Baranya megyei *Berkesd* település nevében láthatjuk: +1015/+1158//1403/PR.: *Berkust*, +1015/+1158/XV.: *Bekesd* (KMHsz. 1. *Berkesd*), de ugyanezt figyelhetjük meg a szintén Baranya megyei *Geresd* település esetében is, az 1295-ös oklevél *Gueresd* ~ *Guerest* névpárjában (KMHsz. 1. *Geresd*). Az *-st* képző elsődlegességét ugyanakkor közel sem tekinthetjük kizárólagosnak: az Abaúj vármegyei *Nádasd* település nevében éppen a korábbi alak tartalmazza az *-sd* képzőt, s az *-st-s* variáns későbből adatolható (igaz a pápai tizedjegyzékben, amely hibás alakokat igen nagy számban tartalmaz, így pedig az *-st* végű változat tényleges létében nem lehetünk biztosak): 1270/1369: *Nadasd*, 1332–1335/PR.: *Nadest*, 1348: *Nadastd* (KMHsz. 1. *Nádasd*). A vizsgált Borsod megyei *Szá(s)z(d)* település esetében — az ómagyar kori és újabb kori helynévi adatokat látva — is azt találjuk, hogy a *-t* képzős formát nem szorította ki hosszú időn át a *-d-s* változat, hiszen még a 18. században is rábukkanunk a térképeken a *Szaszt*, *Szászt* formákra.

A képző tárgyalása után a helynév alapszavát (a *szász* vagy a *száz* lexémát) kell elemeznünk. A *szász* népnévből alapalakban (pl. *Szász*, *Nagyszász*, *Újszász* stb.), képzővel (pl. *Szászd*, *Szászi*), illetve földrajzi köznévi utótaggal (pl. *Szászfa*, *Szászfalu*, *Szászháza* stb.) alakult helynevek igen gyakoriak a Kárpát-medencében. E nevek elsősorban — a német népcsoport betelepedésével összefüggésben — Erdély déli és északi részén (pl. Belső-Szolnok, Doboka, Küküllő és Torda megyékben), valamint a felvidéki területeken (pl. Abaúj, Gömör, Pózsony, Ugocsa megyében) tűnnek fel jórészt a 13. század közepétől (vö. RÁCZ A. 2011: 148–160). RÁCZ ANITA népnévvel alakult régi településneveket tartalmazó névtárában azonban csupán két *-d* helynévképzővel alakult *Szászd* nevet találunk: egy Zagyva melletti, Heves, Nógrád vagy Pest vármegyei, illetve egy Hont vármegyei település nevét (2011: 153). Az előbbi egyetlen adata 1256-ból való *Zazth* alakban (i. m. 153). Az utóbbi, Hont vármegyei település neve viszont igen gyakran szerepel a forrásokban, a *-d* képző előtt *z-s* lejegyzéssel állva, s egyértelműen [százd] hangalakot jelezve: 1261, 1388, 1389, 1408, 1417, 1421, 1424: *Zazd*, t., 1291: *Zadz* [ɔ: *Zazd*], p., 1298/1350, 1299, 1413, 1414, 1417, 1419, 1420, 1422, 1423, 1483: *Zaazd*, p., 1413: *Zaad*, 1414: *Sazd* (i. m. 153). RÁCZ ANITA a Százdi alapítólevélből való Borsod megyei helynevet felveszi ugyan a szótárába a *-di* képzős nevek közé, de népnévi eredetét bizonytalannak tartja (vö. 2011: 154). Ezt a vélekedést arra alapozza, hogy KRISTÓ

GYULA a középkori Magyarország népességével foglalkozó munkájában — bár a német lakosság betelepülését a 11. századtól adatolhatónak mondja — jelentősebb német bevándorlással a 12. század elejét megelőzően nem számol (2003: 122).²

A *Szá(s)z(d)* helynév igen korai első adata (1067/1267: *Zazty*, DHA. 1: 183) miatt PÓCZOS RITA (2001: 68) és RÁCZ ANITA (2011: 154) a helynévnek a *száz* számnévből való származtatását tartja valószínűbbnek. Ezt az elképzelést támogatja az a körülmény is, hogy a vidéken korai *szász* betelepítésről egyáltalán nincs tudomásunk (vö. KRISTÓ 2003: 125–153). A *száz* számnév talán *száz* háznépre utal (vö. FNESz. *Százd*): az Árpád-korban ugyanis a királyi udvar és a vár alá tartozó népeket századokba sorolták, amelyek az egy szolgálatot ellátó népek összefoglaló szervezetei voltak (vö. GYÖRFFY 1977: 453–454). GYÖRFFY GYÖRGY megítélése szerint „a donátor 1067 körül négy faluban 104 ínt (*servus*-t) adott az egyháznak, ami egy századnak tekinthető, s így ebből is magyarázható, hogy az alapított egyház neve *Százd* lett” (1977: 454). Hasonló lexikális-morfológiai szerkezetet, azaz számnévből létrejött formákat figyelhetünk meg esetleg a *Hatvan* és a *Negyven* településnevekben is (FNESz. *Hatvan*, *Negyven-szállás*).

Csupán az olyan mennyiségjelzős helynévstruktúrák esetében állíthatjuk a fentieknél nagyobb bizonyossággal az első lexéma számnévi eredetét, mint amilyenek például a *Háromház*, *Hathalom*, *Hétbűkk*, *Negyvenszállás*, *Tizenháromváros* stb. településnevek (FNESz.). Ezekben az elnevezésekben ugyanis a névadási indíték egyértelműnek tűnik: a *Hétbűkk* település azért kapta ezt a nevet, mert a falu hét bűkkfánál épült; *Tizenháromváros* pedig azért, mert a város tizenhárom házból állt. Az egyrészes, talán számnévből alakult helyneveknek viszont igen ritkán akad *-d* (és *-s*) képzős származéka, ide sorolhatjuk azonban a Bodrog vármegyei *Negyven* településnek a *Negyvend* alakváltozatát (1433: *Neghwen*, 1487: *Negwend*, Cs. 2: 205). KISS LAJOS véleménye szerint a *Hetés* tájnév is talán a *hét* számnév származéka lehet (FNESz.), JUHÁSZ DEZSŐ azonban e nevet személynévi eredetűnek tartja (2003).

E névalakok kapcsán számolnunk kell a személynévi származtatás (tehát például a *Negyven* szn. > *Negyven* hn. metonímia) lehetőségével is (vö. FNESz. *Hatvan*, *Negyvenszállás*). Ez utóbbi magyarázatot az is erősítheti, hogy a 12–13. századból *Szász*, *Száz* személynevek, valamint *-t* képzős származékaik egyaránt adatolhatók: 1266/1274: *Saas*, 1291: *Sas*, 1287: *Zaz*, 1156/1412 k.: *Zasct*, 1256:

² Német népcsoport elsőként Dél-, majd Észak-Erdély területén telepedett le, kezdetben nem összefüggő területen, később, a 13. század második felében azonban — a folyamatos betelepüléseknek köszönhetően — a két területen egy-egy összefüggő *szász* tömb jött létre. A Kárpát-medence északi területén a 13. század első harmadától számolhatunk hasonló jelentős betelepeléssel, a szepességi területen nagyobb mértékű bevándorlás pedig a tatárjárás után figyelhető meg (vö. KRISTÓ 2003: 125–153, lásd ehhez még RÁCZ A. 2016: 85–87).

Zazth (ÁSz. 639, 839, 840). Az ómagyar korban személynévi alapszóhoz ugyanakkor *-t ~ -d* helynévképző is gyakran járult, mint például az *Acsád* (+1086, 1091/XII: *Acha* személynév > 1341: *Achad* helynév, TÓTH V. 2017: 46), az *Endréd* ([1046]/XII–XIV: *Endre* szn. > 1260: *Endred* hn., BÉNYEI 2012: 60) stb. nevek esetében.

Abban a kérdésben tehát, hogy az 1067-ből származó *Zazty* helynév alapjául a *szász* népnév vagy a *száz* számnév szolgált-e, igen nehéz állást foglalnunk, főként annak következtében, hogy ebben a helynév további ómagyar kori adatai, valamint az újabb kori alakok sem lehetnek a segítségünkre. Bár a 18–19. századi térképeken feltűnő *Szászt*, *Szászd* névformák gyanúra adhatnak okot, ez a lejegyzési mód azonban — amint az előzőekben jeleztem — a térkép készítőjének etimologizáló készségét is mutathatja. Ezzel a lehetőséggel már pusztán azért is célszerű számolnunk, mert például az oklevelekben is nemegyszer tetten érhetjük az oklevélíróknak a névalakok lejegyzésében megmutatkozó tudatos nyelvi törekvéseit (vö. HOFFMANN 2004, KOVÁCS É. 2015: 54–63).

A legfontosabbnak mutatózó — fent részletesen is elemzett — bizonyító, illetve elbizonytalanító körülményeket az alábbiakban összegezhetjük: a *-t(i) ~ -d(i)* képző vizsgálata azt mutatja, hogy a helynév e korai adatában (*Zazty*) jelentkező *-t(i)* képző a zöngésségi hasonulásnak köszönhetően talán a szóvégi zöngétlen *sz* hatásával magyarázható, ez esetben a helynévben a *szász* alapszót tehetjük fel. Ezzel szemben azonban igen komoly ellenérvként hozható fel az a körülmény, hogy a borsodi területeken korai *szász* betelepítésről nincs tudomásunk. Névtörténeti és szóföldrajzi szempontok alapján sem jutottunk közelebb az alapszóhoz: a *szász* népnévből alakult helynevek gyakoriak ugyan a Kárpát-medencében, de *-d* képzős *Szászd* településnevet csupán kettőt ismerünk. A másik lehetséges lexikális elem, a számnévi alapszó ügyében pedig azt jeleztük, hogy ilyen struktúrájú helyneveket (akár *-d* képzővel állókat is: *Negyvend*) szintén találunk a középkori Magyarországon, még ha nem is nagy számban. Ennek alapján vélte úgy KISS LAJOS (vö. FNESz. *Szászd*), PÓCZOS RITA (2001: 68) és RÁCZ ANITA (2011: 154), hogy a *Szászd* helynév alapjául a *száz* számnév szolgálhatott. Analógiákat tehát mindkét lehetséges helynévstruktúrára tudunk idézni. Az utóbbi lehetőséggel ugyanakkor talán nagyobb valószínűséggel számolhatunk, minthogy ellene (szemben az előző felvetéssel) komolyabb ellenérveket nem hozott felszínre a kutatás. A fentiek mellett felvethető még a helynév személynévi származtatásának a lehetősége is.

2.1. *Scenholm* [*szénχolm ~ szénχalm*]

Az egykori Borsod vármegye déli részén, ma Heves megyében Füzesabonytól kelet-északkeletre fekvő Szihalom település neve az apátság első birtokaként kétszer fordul elő az alapítólevélben: „possessionem in *Scenholm*” <3>, „versus

curtem *Scenholm*” (9.), és később is gyakran szerepel a forrásokban: 1193: *cenholm* (ÓmOlv. 59, MİKOS 1935: 165), [1200 k.]: *Zenuholmu*, 1261/1271, 1284/1299, 1281/1324, [1284 k.], 1300, 1323/1324: *Scenholm*, 1261/1323: *Zenholmh*, 1275/1418, 1317, 1284: *Zenholm*, [1285 k.]: *Zcenholm*, 1303: *Sceynholm*, 1324: *Scenholm*, 1332–1335/PR.: *Zenholym* ~ *Zenholm* (Gy. 1: 807, vö. KMHsz. 1. *Szén-halom* ~ *Szihalom*), 1335: *Zeynholm* (A. 3: 206), 1339: *Zenholm*, 1417, 1493: *Zyhalom* (Cs. 1: 179), 1782–1785: *Szyhalom* (EKFT.), 1806: *Szihalom* (LIPSKY, Mappa), 1853: *Szihalom* (MKFT.), 1913: *Szihalom* (Hnt.), 2016: *Szihalom* (Hnk.).

Anonymus Gestájában is említett *Zenuholmu* (ÓmOlv. 41, Gy. 1: 807) helynév magyarázatául a szerző a honfoglaló magyaroknak az Árpád vezér számára készített leveles színét, lombosátrát említi (vö. FNESz. *Szihalom*). Kutatóink többsége — Anonymus magyarázatának megfelelően — a helynév előtagjában leginkább az ’egyfajta (gazdasági) épület’ jelentésű magyar *szín* ~ régi, nyelvjárási *szén* előtagot látták (vö. PAIS 1926: 141, MİKOS 1935: 165, FNESz. *Szihalom*). Heves megye helynévgyűjteményében szintén arról olvashatunk, hogy a település nyugati részén lévő 20 láb magas halmon — amelyet a helybeliek Árpád várának vagy földvárának neveznek — Árpád sátra állt (HeMFN. 2: 35). A helybelieknek ez az ismerete azonban aligha egy évezredes hagyomány megőrzését mutatja, hanem bizonyára a történeti forrásokból elsajátított, újonnan megszerzett tudásnak tartható. BENKŐ LORÁND Anonymus elgondolását naiv népetimológiás magyarázatnak vélte (1998: 116), és más összetett névformákkal együtt tárgyalva a *Zenuholmu* helynév előtagja kapcsán csupán annyit jegyzett meg, hogy ezek az elnevezések az előtagjaikban „magyar köznévi vagy legalábbis nem személynévi jellegű tulajdonnévi elemet őriznek” (i. m. 89). A szakirodalomban ugyanakkor már igen korán felvetődött a *Zenuholmu* előtagjának a magyar *szén* ’carbo’ szóból való származtatása is (vö. NAGY GY. 1878: 269, KÚNOS 1885: 101). E főnév gyakran előfordul a helynevekben: 1222: in *Scenegeteu* zormu, 1285: super *Senegethopataka*, 1330: possessionibus Rudna *Scenegetew*, 1349: ad terram vbi carbones cremantur *Zenhegethew* vocatam stb. (vö. OklSz.), ezzel szemben viszont az ’egyfajta (gazdasági) épület’ jelentésű *szín* ~ *szén* lexéma a régiségben nemigen bukkan fel helynevekben (lásd OklSz.).

Az egykori Borsod megyei Szihalom település fekvése szintén az előtagnak a *szén* ’carbo’ szóval való kapcsolatát támogatja. Itt, a Bükk és a Mátra előterében ugyanis hatalmas felszíni lignitbányák találhatók ma is (a terület történeti földrajzát lásd Gy. 1: 735–748, valamint HAHN–HUDÁK–LOBODA 1998: 323–328), s ez a természeti környezet mindenképpen szolgálhatott az egykori névadás alapjául. Ásványi nyersanyagok, köztük szén, elsősorban lignit, barnakőszén — fiatal geológiai korukból adódóan — ugyanis a földfelszínen vagy a

felszín közelében kis mélységben is megtalálhatók, amelyet külszíni fejtéssel termelnek ki, azaz a fejtés során csak a fedőréteget távolítják el (vö. NAGY G. 2001: 14–15, KöTeLex. 1: 664). Mindezek alapján tehát azt valószínűsíthetjük, hogy *Szihalom* település neve a *szén* 'carbo' szónak és a *halom* földrajzi köznévnek az összetételével alakulhatott. A név elsődlegesen bizonyára azt a halmot jelölte, amely mellett az erről aztán metonimikusan elnevezett település létesült.

A finnugor eredetű *szén* eredeti jelentése 'faszén, kialudt parázs' lehetett (TESz.). A *szén* szónak vannak zártabb, felső nyelvválású alakjai is: vö. *szívanó*, *szín-vonó* (lásd még OklSz., ÚMTsz.). A *Színhalom* *i*-zö formából a nazálishnak a spiránsok előtti kiesésével vált a név hangalakja *Szihalom*-má (vö. pl. *junh*, *jumh* > *juh*, *sumha* ~ *somha* > *soha*, vö. CSÜRY 1935: 68, lásd még KISS L. 1995: 23). Ez a hangváltozás bizonyára összefüggésben van azzal, hogy a helynév előtagja (*szén* ~ *szín*) elveszíthette az etimológiai azonosíthatóságát. Teljesen párhuzamos hangtani fejlődést és jelentés-elhomályosulást látunk megvalósulni a *szénvonó* eszköz nevének *szívanó* típusú realizációjában is, amely éppen az észak-alföldi területen tűnik fel számos helyen (ÚMTsz.). A *Szihalom* forma a 15. század elejétől van jelen a forrásokban.

A Százdi alapítólevélben szereplő helynévben a szóeleji *sc*-vel való jelölés modernizáló lejegyzés eredménye lehet, mivel ez a jel — a helyesírás-történeti szakirodalom szerint — 12. századtól válik általánossá az *sz* hang jelölésére (vö. KNIEZSA 1952: 14–37). Az *sz* hangértékű *c* betű csupán a fehérvári keresztesek 1193. évi oklevelében játszik jelentősebb szerepet (vö. KNIEZSA 1952: 25).

2.2. *Nadestyguy* [nádasszegi ? ~ nádasszegő ? ~ nádészegi ? ~ nádészegő ?]

Szihalom birtok első határpontja a *Nadestyguy*-nek nevezett hely: „ad *Nadestyguy*” (4.).

A név olvasata és azonosítása bizonytalan, s ezt a bizonytalanságot tovább fokozza, hogy nem találjuk a nyomát a későbbi forrásokban, és a 18–19. századi térképeken sem szerepel. Lejegyzésében valószínűleg elírással van dolgunk: a *Nadestyguy* alakot talán *Nade(s)cyguy*-ra javíthatjuk. Ezt az emendálást az is támogathatja, hogy Szihalom határában egy hasonló szerkezetű, *Árok szege* (*Arukscegui*) nevű hely is található (ehhez lásd 2.11.). A javított névalakban ilyen módon talán a *Nádas szege* vagy a *Nádé szege* helynevet sejtethetjük. Ezek alapján a név előtagjában a *nád* 'vizinövény' (TESz.) főnév -s képzős származékát vagy a *Nádé* személynévet (1242: *Nadey*, 1282: *Nade*, 1288: *Nada*, ÁSz. 574, vö. még [XIII. vége]: villa *Nade*, KMHsz. 1. *Nádéfalva*) kereshetjük. Az előbbi (*nádas*- előtag) feltevése esetében a szórványban szereplő *e*-t (*Nades*-) ugyancsak elírásnak kell tekintenünk.

Az utótag sem azonosítható egyértelműen, de talán ebben a *szeg* 'sarok, szeglet, kiszögellés' (TESz. *szeg*²) jelentésű földrajzi köznév birtokos személyjeles alakja ismerhető fel. E földrajzi köznév első (pl. *Szeghalom*, *Szeglak* stb., KMHsz. 1. *Szeg*) és második névrészként (pl. *Bába szege*, *Bakszeg*, *Csatárszeg*, *Kerek-szeg* stb., KMHsz. 1. *Szeg*) gyakran előfordul a Kárpát-medence régi helyneveiben, s legtöbbször kiszögellésnél vagy szegletben lévő helyre utal (vö. FNESz. *Szeged*, *Szegerdő*, *Szeghegy*). Ugyanezt feltehetjük Szihalom birtok e határnevének — és egyébként az *Árok szege* névnek (lásd 2.13.) — az esetében is, az oklevél szövege, valamint a környező helynevek (pl. *Sár töve* [2.4.], *Sár* [2.5], *Eger* [2.8.]) ugyanis patakokkal, vizekkel átszótt, mocsaras, vizenyős tájra utalnak, amely pedig a *szeg* utótag '(folyóvíz melletti) szeglet, kiszögellés' értelmezését erősíti. A *szeg* utótag többeli magánhangzója az *y* jelölés alapján *i* vagy *ë* (*szig* ~ *szëg* egyaránt) lehetett, az *i* ugyanis gyakori *e* szó régi írásképeiben (vö. KMHsz. 1. *szeg*). A 3. személyű birtokos személyjel *i* változata ugyancsak jellegzetes a korai ómagyar korban (vö. pl. 1242: *Kyralrewy*, 1299: *Bichach lesi* stb., vö. KOROMPAY 1991: 272–273), de az *y* jelölés mögött *ë* hangérték ugyancsak föltehető.

2.3. *Scekszov* [székszou]

A *Scekszov*-nak említett hely az oklevélben a szövegkörnyezet alapján (a latin *litus* 'vízpart' jelentésű helyfajtajelölő elem mellett állva) valószínűleg víznév lehet: „per litus *Scekszov*” (5.). A Füzesabonyhoz tartozó mai *Pusztaszikszó* (1782–1785: *Pusztá Szixod*, EKFT.; 1853: *Szikszó Pusztá*, MKFT.; 1883: *Psz. Szikszó*, HKFT.; 1864, 1890: *Pusztá Szikszó*, vö. HeMFN. 2: 59) vidékén folyó vízről lehet szó, az első katonai felmérés térképén ugyanis e területen feltűnik egy *Szixodi wiz* (oder *Lakso*) nevű vízfolyás. ORTVAY TIVADAR ezt az alapítólevélbeli víznevet ugyancsak ide helyezi, s véleménye szerint „ez vagy maga a Laskó vagy Laksó vize, mely a Szikszói pusztát nyugat felől zárja, vagy pedig ennek valamely, tán a Kis-Egerrel is közlekedett ere” (ORTVAY 1882: 197).

Az elsődlegesen minden bizonnyal *Szék-aszó* ~ *Szik-aszó* formájú víznév a *szék* ~ *szik* 'esőtlen nyarakon kiszáradó tó, időszakos vízállás' és a régi magyar *aszó* 'időszakonként kiszáradó (patak)' köznév összetétele (vö. FNESz. *Sikaszó*, *Szikszó*). Az *aszó* a korai ómagyar korban gyakran előforduló földrajzi köznév volt, s a lejegyzésében általában *ozow* ~ *ozov* ~ *ozou* ~ *ozo* ~ *azow* (esetleg *oso*) formákkal találkozhatunk (KMHsz. 1. *Aszó*). A szó eredete és jelentése hosszú ideig vitatott volt. BÁRCZI GÉZA az *aszó* szó etimológiájával, történetével kapcsolatban nem foglalt határozottan állást, bár többféle véleményt is idézett megjegyzéseivel kiegészítve (1951: 32–33). A TESz. kétféle eredeztetést mutatott be: egyrészt finnugor alapszóból származtatta, s mint ilyet egy kiveszett **asz*

’rét, pataktól átszelt rét’ lexéma -ó kicsinyítő vagy nagyító képzővel alakult származékaként, másik lehetőségként pedig az *aszik* ’elszárad’ ige folyamatos melléknévi igeneveként értelmezte. Az EWUng. már NYÍRI ANTAL eredményeit is figyelembe véve elveti a rokon nyelvi eredeztetést. NYÍRI az *aszó* eredetének, hang- és alaktörténetének alapos elemzése során ugyanis meggyőzően igazolta, hogy az *aszó* lexémát az *aszik* ige származékának tekinthetjük, s az elsődleges jelentése ’időszakonként kiszáradó (patak, csermely)’ lehetett, a további, gyakrabban előforduló főnévi, földrajzi köznévi funkciója (pl. ’száraz patakmeder’, ’völgy’) ebből vezethető le (1978: 174, 1979: 151–153). Az *aszó* a mai tájnyelvben ugyancsak többféle jelentésben (pl. ’völgy’, ’a Balaton hullámaintól összesodort kavicsdomb’, ’homokos talajú, letarolt erdőterület’ stb.) adatolható (FKnT. 81–82).

HOFFMANN ISTVÁN felhívja a figyelmet arra, hogy a szó igenévi eredete és az *aszik* ’elszárad’ igével való etimológiai kapcsolata esetleg már az Árpád-korban elhomályosulhatott. Talán ezzel van összefüggésben az is, hogy az *aszó* utótagú helynevek lexikális szerkezete igen gyakran elvesztette áttetszőségét, ami aztán a név hangalakjának megváltozásával is gyakorta együttjárt; vö. pl. (Balaton)Szárszó nevében is (1229: *Zarazozou* [szárazaszó] > 1404: *Zarzo* [szárszó], FNEsz. *Balatonszárszó*, TÓTH V. 2008: 151, 156, HOFFMANN 2010a: 142). Az *aszó* utótagú helyneveket vizsgálva azt láthatjuk, hogy főként olyan esetekben változik meg a név hangalakja, ahol a kétnyíltszótagos tendencia hatni tudott: a *Szikszo* mellett ide sorolhatjuk még a *Berekszo* (1323/1332: *Berukzo*, KMHsz. 1. *Aszó*) és a *Sárszo* ([1330 k.]: *Saarzow*, KMHsz. 1. *Aszó*) neveket is.

2.4. *Sartue* [sártüé]

A birtokleírásban a *Sartue* nevű hely („ad *Sartue*” <6.) bizonyára közvetlenül az utána következőnek említett *Sár* („ad eiusdem *Saar* caput” <7.) víz torkolatát jelöli. A *Sár töve* helynév ugyanis a *Sár* víznév (erről részletesen lásd. 2.5.) és a *tő* földrajzi köznév birtokos személyjeles alakjának az összetételeként jött létre. A *tő* földrajzi köznévnak az elsődleges ’folyó, árok stb. torkolata, vége’ (TESz.) jelentése mellett esetleg már az ómagyar korban is létezhetett egy ’valamely természetes kiemelkedésnek az a része, amely a talajhoz közel esik’ értelme is (vö. FKnT. 316). A helynév első névrészének, a *Sár*-nak az oklevélben történő későbbi említése, valamint a táj természeti adottságai (ti. vizenyős, mocsaras volta (ehhez lásd 2.2.) egyértelműen a *tő* névrésznek a ’folyó, árok stb. torkolata, vége’ jelentését támogatja. A *tő* utótagú helynevek gyakoriak voltak a régi magyar névrendszerben, s ezek jórészt folyónév + *tő* szerkezetet mutatnak. HOFFMANN ISTVÁN a KMHsz. 1. kötetének névanyagát tanulmányozva 19 *tő* utótagú nevet regisztrált (*Bátatő*, *Hagymás-tő*, *Ér töve*, *Karán töve* stb.), s közü-

lük csupán négy esetben nem tudjuk adatolni az előtagot egykorú önálló víznévként. A *tő* mellett az egyes szám 3. személyű birtokos személyjellel ellátott *töve* alak is gyakori volt a helynevekben, az adatok közel felében ezt a struktúrát találjuk (2010a: 87). A szó víznévi jelentésének széles körű elterjedtségét az is bizonyítja, hogy az OklSz.-ban a *tő* adatai között szinte kivétel nélkül víznevek fordulnak elő.

A *sár*-nak földrajzi köznévi értelemben a TESz. két jelentését különíti el: a régebbinek tartott 'mocsár, vizenyős terület' értelemben első adatként kérdőjellel a Tihanyi alapítólevél *gunusara* szórványát veszi fel, a 'sáros folyóvíz' jelentésre pedig szintén az 1055. évi oklevél egyik szórványát, a *sar feu*-t említi. E két jelentés azonban nem minden esetben különíthető el egyértelműen, „hiszen a csatornázatlan alföldi jellegű területek vizei az időjárási körülményektől, évszakoktól stb. függően húzódhattak vissza jobban a medrükbe, vagy éppen áraszthatták el nagyobb területen is a környezetüket” (HOFFMANN 2010a: 121). KISS LAJOS a *Sár* víznévnek tulajdonított 'mozgásban levő vagy folyós mocsár, mocsaras folyó' értelmezése szintén ezt mutatja (FNESz. *Sárvíz*). A Százdi alapítólevélbeli *Sár* kapcsán sem különíthető el világosan a földrajzi köznév már említett két típusjelentése: mivel az *Eger* (2.8.) bal oldali mellékvizéről van szó (HA. 1: 95), elsőként a 'sáros víz' jelentése vetődik fel. Ugyanakkor a terület jellegére, mocsaras, vizenyős volta utalnak az oklevél Szihalom birtok határában említett helynevei (vö. *Nádas* ~ *Nádé szege* ? [2.2.], *Szikszó* [2.3.], *Árok szege* [2.13.]), de még a második katonai felmérés 19. századi térképe is feltüntet Szihalomtól délre *Mocsaras földek* nevű hely(ek)et.

2.5. *Saar* [sár]

Az *Eger* patak (2.8.) bal oldali mellékvízének említése szintén feltűnik Szihalom birtok határleírásában: „ad eiusdem *Saar* caput” (7.).

Az itteni szokatlan (magyar név + latin földrajzi köznév) szórendű „*Saar* caput” alapján nem minden alap nélkül gondolhatunk arra, hogy ebben az esetben közvetlenül nem a *sár* földrajzi köznévből (ehhez lásd 2.4.) jelentéshasadással létrejött *Sár* helynévvel, hanem egy *Sár-fő* név részfordításával állunk szemben. Az oklevélben ez a szórvány ugyanis a közvetlenül előtte álló „ad *Sartue*” említésre utal vissza: ugyanannak a *Sár* víznek a tövéről van szó tehát korábban (ehhez lásd 2.4.), amelynek a fejét emlegeti a második előfordulás, azaz a határleírás a *Sár* nevű hely tövét és fejét is megnevezi. Csakhogy ez a 'Sár feje' értelmű szerkezet az általános oklevélírói gyakorlat szerint latin földrajzi köznév + magyar név szerkezetben „ad caput eiusdem *Saar*” formában kellene, hogy szerepeljen (mint pl. 1228/1378: caput *Bodagd*, KMHsz. 1. *Budak* ~ *Budagd*; 1263/1293: ad caput *Ploschina*, ad caput *Seuniche*, HA. 4: 27–28). SZENTGYÖRGYI RUDOLF az alkalmi névalkotás esetei közé sorolja az

olyan kétnyelvű szerkezeteket, amelyekben anyanyelvi hatásra magyaros szórend érvényesül (vö. 1055: *kangrez uiam*, SZENTGYÖRGYI 2010b: 42).

2.6. *Soba* [*csoba* ~ *csaba*]

Az alapítólevél következőnek *Csaba* települést említi egy Szihalom birtok határában lévő út kapcsán: „per viam *Soba*” (8.). A település neve később is gyakran előfordul az oklevelekben: 1245: *Caba*, 1256, 1291/1388, 1320, 1325/1347, 1332–1335/PR.: *Chaba* (Gy. 1: 764), 1440, 1487: *Chaba* (Cs. 1: 170), s a 18–19. századi térképeken is felbukkan: 1782–1785: *Csaba* (EKFT.), 1806: *Csaba* (LIPSZKY, Mappa), 1853: *Csaba* (MKFT.), 1860: *Heő Csaba* (vö. FNESZ. *Hejőcsaba*), 1883: *Csaba* (HKFT.).

Az alapítólevélben említett út Szihalomról az egykori Csaba településre vezető utat jelölte, amely GYÖRFFY GYÖRGY térképe szerint az Árpád-korban Borsod vármegye déli részének legfontosabb, délnyugat–északkelet irányban vezető útja volt (Gy. 1: 739).

(*Hejő*)*Csaba* település neve formáns nélküli személynévből keletkezett metonimikus névadással, vö. 1138/1329: *Saba* (ÁSz. 174). Az alapjául szolgáló személynév bizonyára török eredetű (vö. csagatáj *čaba* ’ajándék’, FNESZ. *Békéscsaba*, PÓCZOS 2001: 28). A *Csaba* személynév gyakran előfordul a helynevekben: megtaláljuk egyrészt településnevek névrészeként, mint például a Százdi alapítólevélben is említett *Csabarákosa* (erről részletesen lásd a 17. alatt) vagy a Baranya megyei *Csabagáta* (1296: *Chabagata*, KMHsz. 1. *Csabagáta*), *Csabavára* (1248/1312: *Chobawara*, KMHsz. 1. *Csabavára*) esetében; másrészt pedig mikrotoponimákban is adathozható (vö. 1267/1380: *Chabakuta*, Baranya megye, HA. 1: 44).

A *cs* hang jelölése változatos volt a régiségben: a régi *c* jele mellett az *s* betűvel való jelölése inkább a 11–12. században volt általános, a 13. század közepére pedig az összetett *ch* jele vált majdnem kizárólagossá (KNIEZSA 1952: 19, 23, 27, erről részletesebben lásd a 17. alatt). Az itteni adatban az első szótagban szereplő *o* betű valószínűleg *a* hangértéket takar (vö. PÓCZOS 2001: 28).

2.7. *Scenholm* (lásd a 2.1. alatt)³

2.8. *Egur* [*egür* ~ *egör*]

A birtokleírásban következőnek a Borsod vármegye nyugati szélét több helyen érintő *Eger* patak nevét olvashatjuk: „ad rivulum nomine *Egur*” (10.). E víznév később is gyakran előfordul az oklevelekben: [1200 k.], 1278, 1282/1411, 1307,

³ A korábban már említett és elemzett helyneveket újabb előfordulásukkor a könnyebb eligazodás végett újra megemlítem, de a részletezést mellőzve utalok tárgyalásuk helyére.

1314, 1323/1324, 1326, 1331: *Egur* (Gy. 1: 736, 757, 767, 807, Gy. 3: 39, 80, 83, 84, 89, 114, 116, 126, 127), 1317, 1319: *Eguruize* (Gy. 1: 736, 812, Gy. 3: 39, 83, 118), 1782–1785: *Eger wiz* (EKFT.), 1853: *Eger* (MKFT.), 1883: *Eger viz* (HKFT), olykor latin nyelvű formában, a latin megfelelőjével említve: 1275, 1279, 1291: *Agrie* (Gy. 3: 39, 82, 114, 138).

Az *Eger* víznév az *éger* ~ *eger* fanévből keletkezett metonimikus névadás eredményeként (vö. FNESz. *Eger*). A víznevek körében igen gyakran jelenik meg motivációként a víz környezetében lévő növényzet. Víznevek alakulhattak növénynévből egyrészt az *Eger*-hez hasonlóan metonimikus úton: pl. *Alma* (+1183/1326/1363: ad *Almam*, Gy. 1: 270, 385), *Bor* (1276: *Bor*, Gy. 3: 152, 218, 249; < *bór* 'fenyőfajta'), *Körös* (1262/1413: *Kewrus*, Gy. 1: 248, 275, 331; < *kóris* 'fafajta') stb.; másrészt pedig helynévképzők hozzáadásával: pl. *Nyárad* (1347: *Nyarad*, Gy. 3: 469, 480), *Füzegy* (1329/1358: *Fyuzeg*, Gy. 1: 570, 644), de a kétrészes víznevek között is gyakran találunk növényzetet jelölő névrészeket: pl. *Bükk-patak* (1278: *Byk potok*, Gy. 4: 66), *Egres-patak* (1324/1326: *Egres-pothok*, Gy. 3: 152, 236) stb. (vö. GYÖRFFY E. 2011: 57–58). A fanévi metonimiával kapcsolatban BÁRCZI GÉZA úgy vélte, hogy az egyes számú fanevek 'erdő' gyűjtőfogalmi jelentésben is előfordulhattak (1958a: 153), ennek megfelelően pedig GYÖRFFY ERZSÉBET a fent említett víznevek némelyikében akár az 'erdő → a víz, ahol található' metonimikus változást is elképzelhetőnek tartja (2011: 142).

Az *Eger* víznévből alakult metonimiával a víz partján fekvő *Eger* város (1317, 1330: *Egur*, 1322/1355: *Egwr*, Gy. 3: 83, 84) neve (vö. FNESz. *Eger*). A településnév ugyanakkor az Árpád-kori forrásokban csakis a latin *Agria* alakban szerepel (Gy. 3: 80–84). Ezzel a körülménnyel állhat összefüggésben az, hogy ez az alak olykor az azonos nevű víz megnevezéseként is feltűnik.

Az *Eger* patak balparti mellékágát jelölhette a Százdi alapítólevélben valószínűleg víznévi szerepben felbukkanó latin-magyar vegyes nyelvű névforma: „ad angulum *parve Egur*” (16.), amely a latin *parvus* 'kis, kicsiny' jelentésű melléknévnek és az *Eger* víznévnek a minőségjelzős kapcsolataként azonosítható. A jelzővel alakult másodlagos vízneveket az oklevelek írói gyakran vegyes nyelvi formában (latin jelző + magyar főtag) szerepeltetik, és főként a *kis*, a *nagy*, valamint a *holt* jelzők fordulnak elő ilyen módon: de *maiori Kukullu* et de *minori Kukullu*, *Mortua Voyos* stb. (HOFFMANN 2004: 18–19). A Százdi alapítólevélbeli szórvány tehát valószínűleg egy *Kis-Eger* víznév (HA. 3: 26) részfordításával jött létre.

2.9. *molendinum Geru* – *Geru agrum* [g(y)erü ?]

Szihalom birtok részletes határvonal-leírásában egymást követően kétszer fordul elő a *Geru* szórvány: első említéskor a latin *molendinum* 'malom' földrajzi

köznévvel szerepel („ad molendinum *Geru*” <11.>), második említése pedig a latin *ager* ’mező’ földrajzi köznévvel és a latin alapszöveg szempontjából szokatlan szórenddel történik („ad eiusdem *Geru agrum*” <12.>).

A latin földrajzi köznevekkel együtt felbukkanó magyar helynévi szórványok között a magyar kétrészes nevek névszerkezetének megfelelő magyar név + latin földrajzi köznév sorrendűek is előfordulnak. Az itt vizsgált „ad eiusdem *Geru agrum*” mellett a Százdi alapítólevélben — a már említett „ad eiusdem *Saar caput*” (2.5.) szerkezetén kívül — az „ad predictum *Basi acervum*” (5.3.) szórvány szintén szokatlan szórendűnek tűnik. Feltűnő, hogy a magyar nevet tartalmazó megjelölésnek csak a második említése történik fordított szórenddel: az „ad eiusdem *Geru agrum*” oklevélrészlet előtt közvetlenül „ad molendinum *Geru*” megjelölés szerepel. A fordított szórendet látva nagyobb eséllyel vethetjük föl azt a lehetőséget is, hogy a földrajzi köznév esetleg része lehetett a magyar névnek, csak latinra fordították, azaz az ilyen szerkezetű nevek mögött esetleg földrajzi köznévi utótagú kétrészes magyar névszerkezet is rejtőzhet. A „*Geru agrum*” említés mögött tehát *G(y)erü-mező*-ként rekonstruálható név is húzódhat. Ugyanezzel a lehetőséggel persze számolhatunk a latinos szórendű „ad molendinum *Geru*” esetében is: ennek ilyen módon egy *G(y)erü-malom* név felelhetett meg.

E nevek előtagja valószínűleg a *G(y)erü* személynév, noha az Árpád-kori személynévtárban FEHÉRTŐI KATALIN egyetlen e személynévhez vonható adatként éppen az alapítólevélbeli nevet adja meg (vö. ÁSz. 333). Itt kell megjegyezni, hogy az ÁSz.-ban teljesen általános az a gyakorlat, hogy egyes személynévek esetében csupán olyan történeti példák szerepelnek személynévi adatként, amelyek egyes helynévfajták elnevezéseként, azaz nem személy megjelöléseként állnak az okleveles anyagban. Ezt figyelhetjük meg a Százdi alapítólevél néhány szórványa kapcsán is, mint például *Bubath* (3.2.), *Cheyey* (4.4.), *Solu* (5.6.), *Suruk* (14.), *Zalda* (20.) stb.

A *Geru* személynévi lexémaként való azonosítását támogatja azonban az a névrendszertani körülmény, hogy a *malom* ~ *malma* utótagú helynevek többnyire személynévet vagy személyt jelölő közsztót, esetleg szerkezetet tartalmazó előtaggal állnak: pl. *Farkas malma* (1301: *Forkosmolna*, OklSz.) *Mike malma* (1342: *Myke molna*, OklSz.), *Henc ? malma* (1286: *Hench molna*, HA. 1: 26), *Soproni Miklós malma* (1301: *Suprunymyklousmolna*, HA. 3: 29) stb. A *mező* utótagú helynevekről nem mondható el ugyanez, a *mező* ~ *mezeje* földrajzi köznévi utótaghoz ugyanis a legkülönbözőbb előtagok kapcsolódhatnak, mint pl. *Hosszú-mező* (+?1248>1393: *Huzsceumezeu*, HA. 1: 68), *Kék-mező* (1325/1347: *Kekmezeu* ~ *Keekmezeu*, HA. 1: 93), *Köves mezeje* (1236: *Cuesmezée*, HA. 1: 78), *Nyír-mező* (+1214/1334: *Nyr Mezew*, HA. 1: 79). Ugyanakkor ezek között a helynevek között is gyakran találunk személynévi vagy személyt jelölő

köznévi előtagot: *Király mezeje* (1256: *Kyralmezey*, OklSz.), *Mikola-mező* (1251: *Miculamezeu*, OklSz.), *Poharilla mezeje* (1321: *Poharilamezey*, HA. 1: 69), *Remec mezeje* (1270: *Remechmezeve*, HA. 1: 69) stb.

Az alapítólevél szövege („inde ad molendinum *Geru*, a quo ad eiusdem *Geru* agrum”) ugyanakkor úgy is értelmezhető, hogy a szórványok mögött nem helynevek, hanem személy nevének felhasználásával létrejött helymegjelölések állnak (vö. Gy. 1: 742). Ezt az értelmezést mutatja PITI FERENC fordítása is: „onnan *Geru* malmáig, innen ezen *Geru* földjéig” (2006: 36).

A fentiek mellett érdemes rámutatnunk arra is, hogy az oklevélbeli *Geru* névforma esetleg kapcsolatba hozható a *Győr*-féle helynevekkel. A *gyerü* > *gyér* > *győr* hangváltozás eredményeképpen feltehetően alakulhattak *Győr*-féle személynevek (vö. +1061/1257: *Gewr*, 1212: *Geur*, 1213: *Jewr*, ÁSz. 335), amelyek aztán alapul szolgálhattak az ugyanilyen nevű településeknek is.⁴

2.10. *puteum Bissenorum* – *sepulturas Bissenorum*

Szihalom birtok határleírásában két egymást követő, a *besenyő* népnév felhasználásával létrejött latin szerkezetet olvashatunk: „ad *puteum Bissenorum*” (13.), majd „ad *sepulturas Bissenorum*” (14.).

A *puteum Bissenorum* struktúra mögött állhat magyar helynév, de közszoói körülírás is — mint ahogyan ezt láttuk a *molendinum Geru*, valamint a *Geru agrum* (2.9.) esetében is —, amely a besenyő népcsoport által használt természetes forrás vagy ásott vízvételi hely megjelöléseként szerepel. Amennyiben magyar helynevet rögzített a latin szerkezet, az grammatikailag többféleképpen rekonstruálható: a jelöletlen *Besenyő-kút*, valamint a birtokos személyjelles *Besenyő kútja* alakban. A *kút* földrajzi köznév mellett igen ritkán szereplő népnévi előtag pedig állhat egyes és többes számban egyaránt, bár egyes számú alakja talán valószínűbb (vö. *Besenyő kuta*, Esztergom megye, HA. 2: 41). A *besenyő* népnév már az ómagyar korban gyakran előfordul személynévként is (vö. +1086, 1200 k.: *Beseneu*, ÁSz. 120, PRT. 8: 270; vö. még FNESz. *Besenyőfalu*), az alapítólevélben szereplő többes számú genitívuszi forma miatt azonban itt személynévi előtaggal aligha számolhatunk. A *kút* a régi helynévanyagban főleg személynévi (pl. *Bot kútja*, *Csaba kútja*, *Gyula kútja* stb., KMHsz. 1. *kút*), valamint valamely tulajdonságot jelölő melléknévi (pl. 1055: *kues kut*, HOFFMANN 2010a: 80; lásd még *Aranyos-kút*, *Hideg-kút* stb., HA. 1–3. *kút*, KMHsz. 1. *kút*), illetve főnévi jelzői (pl. 1055: *zilu kut*, HOFF-

⁴ A *Győr* helynevek etimológiájával legújabban PÓCZOS RITA foglalkozott részletesen, aki a személynévi származtatás mellett a korábbi vélekedésnek is megfelelően a ’domb, bucka; domboldal’ jelentésű *gyūr* ~ *győr* földrajzi köznévből való eredeztetés lehetőségét is elképzelhetőnek tartja (2017: 124–135).

MANN i. h.; lásd még *Éger-kút*, *Király kútja*, *Kő-kút*, stb., HA. 1–3. *kút*, KMHsz. 1. *kút*) előtaggal szerepelt. Ha a fenti latin szerkezet mögött esetleg húzódtott is magyar mikrotoponima, annak pontos rekonstruálására tehát nincs módunk.

A középkori oklevelek gyakran említenek sírokat — akár magyarul, akár latinul — a szóban forgó birtokok, földek határleírásában a határvonalak rögzítésére (vö. KRISTÓ 1981). A forrásokban felbukkanó sírok bizonyára temetőn kívül fekvő sírhalmok lehettek, ezek voltak alkalmasak ugyanis egy-egy terület leírásában az azonosításra (vö. HOFFMANN 2010a: 155). A Százdi alapítólevélben — két, Szürnyeg birtokon említett sír mellett („ad *tumulum Boytyn*”, „de *tumulo Branka*”, ezekhez lásd 4.2.) — Szihalom birtok határleírásában szintén ilyen sírról olvashatunk: „tendit ad viam positam in t[ra]nsversum, per quam venit ad *sepulturas Bissenorum*” (DHA. 1: 183); a magyar fordításban: „tart egy keresztező útig, amin át a besenyők sírjaiig halad” (PITI 2006: 36), egy korábbi fordításban pedig: „a keresztút felé tart, amelyen eljut a besenyő sírokig” (TÓTH P. 1986: 6). Bár a *sepulturas Bissenorum* latin szerkezet a magyar fordításokban *besenyő sírok* ~ *besenyők sírjai*-ként szerepel, e szerkezetben azonban nem a 'sír, síremlék, kriptá' jelentésű latin *sepulcrum* közszó szerepel, hanem itt az 'eltemetés, sírbatétel' (GYÖRKÖSY 1984: 508) jelentésű latin *sepultura* főnév többes szám akkuzatívuszi formáját találjuk. Ennek alapján talán kellő bizonyossággal állíthatjuk, hogy e latin struktúrában nem helynévvel, hanem sokkal inkább csupán a hely körülírásával van dolgunk: 'az a hely, ahol besenyők vannak eltemetve' jelentésben, azaz a kifejezés tulajdonképpen e népcsoport temetkezési helyére, sírhalmaira utalhatott.

A forrásokban egyes számban említett sírhelyek egyrészt latinul utalnak egyes konkrét személyek sírjaira (vö. 1075/+1124/+1217: *ad sepulturam Gunreidi, sepultura Uetcudi* [?: *Uteudi*], SZÓKE 2015a: 172, 204), másrészt magyarul jelentkeznek egyéb birtokos jelzős vagy inkább jelentéssűrítő összeteltként (vö. 1055: *lean syher*, HOFFMANN 2010a: 155, 1193: *Leajn sewer*, HA. 2: 51). A *Besenyő sír*-hoz hasonló szemantikai tartalmú *Pogánysír* (1264: *ad locum Paganser*, HA. 3: 40) szintén egyes számban áll.

A besenyők a 10. század közepétől két évszázadon át több hullámban érkeztek a Kárpát-medencébe. E vidéken (Borsod és Heves megyében) való letelepedésükről ugyancsak van tudomásunk: egyrészt maga a Százdi alapítólevél tesz említést arról, hogy az apátság 20 magyar mellett 10 besenyő lovast is kapott („XX Vngari et [X] Bissen”, DHA. 1: 184), másrészt ma is létező helynevek — mint például a közelben fekvő mai *Besenyőtelek* településnév (1278: *terra Beseneu*, 1347: *Beseneutelek*, Gy. 3: 72) — szintén ezt bizonyítják (KRISTÓ 2003: 69–79).

2.11. *Arukscegui* [*árukszegi* ~ *árukszegő* ~ *árokszegi* ~ *árokszegő*]

A Szihalom birtok határában szereplő *Árok szege* helynév az alapítólevélben kétféle névszerkezetben fordul elő: az első említéskor a magyar összetett „ad *Arukscegui*” <15.> helynevet olvashatjuk, második említése (az előzővel egyazon mondatban) azonban már a latin fajtajelölő lexéma + magyar tulajdonnév struktúrában jelentkezik („ad *angulum Aruk*” <17.>), s benne részfördítással létrejött névformát gyaníthatunk. A latin földrajzi közneveknek a névhez tartozása vagy függetlensége nehezen ítéltető meg. BENKŐ LORÁND az Anonymus gesztájában szereplő *lutum Zerep* típusú említésekkel kapcsolatban szintén erre a problémára világított rá: ezekben ugyanis nehéz megállapítani azt, hogy a latin köznévi elem a név része-e vagy „csak P. mester pontosító törekvésének terméke”, azaz adott esetben az egykori névalak *Szerep-mocsár* vagy *Szerep* volt-e (1996a: 235–236). A Százdi alapítólevélben valószínűleg e kétféle névszerkezet mögött ugyanaz a helynév rejlik: „inde ad magnam foveam, que protensa usque ad *Arukscegui* tendit ad angulum *parve Egur* et ad *angulum Aruk*” (DHA. 1: 183), magyar fordításban: „onnan egy nagy árokig, amely elnyúlva Árokszegig tart a Kis-Eger szegletéig és az Árok szegletéig” (PITI 2006: 36). A szöveg PITI FERENC-től való fordítása viszont azt sugallja, hogy a fordító nem feltétlenül lát azonos helynevet a két említés mögött. Ha mégis egyazon névformának tekintjük — amire véleményem szerint van esély —, abban az esetben talán a név ismételt előfordulása indokolhatta a földrajzi köznév latinra fordítását. Ezt annak ismeretében vethetjük fel, hogy egyes helynevek esetében a latin földrajzi köznév meglétét vagy hiányát szintén befolyásolhatta a név ismételt előfordulása (vö. 1086: *iuxta fluvium Arpas ... vadit per Arpas ... predictus fluvius Arpas*, DHA. 1: 251, vö. HOFFMANN 2004: 46).

Az *Arukscegui* helynév utótagja a *szeg* 'sarok, szeglet, kiszögellés' (TESz. *szeg*²) jelentésű földrajzi köznév birtokos személyjeles alakja. Ezt az értelmezést erősíti az oklevél fentebb is idézett szövege, valamint a környék mocsaras, vizenyős volta (ehhez részletesebben lásd 2.2.). Az *árok* földrajzi köznévi előtag 'gödör, völgy, vízmosás, kisebb patak' jelentésben használatos volt természetes alakulat megnevezésére, de az ember alakító munkája által létrehozott 'vízelvezető csatorná'-ra szintén utalhatott (vö. TESz., ÚMTsz., FKNt. 80–81). A Százdi alapítólevélbeli hely kapcsán GYÖRFFY GYÖRGY véleménye szerint a Sajóval, a Tiszával és az Eger patakkal határolható borsodi Mezőség területén kelet-nyugati irányban húzódó mesterséges árokról van szó (vö. még 1333: *magnum fossatum Aruk vocatum*, Gy. 1: 735–736, 806–807, HA. 1: 91), a mai *Csörsz-árok*-ról, amelynek környéke földművelésre és állattenyésztésre kiválóan alkalmas (Gy. 1: 736). *Csörsz árka*, *Csörsz-árok* helynevek ma is előfordulnak a környék helynévanyagában (vö. HeMFN. 2: 134, HeMFN. 3: 148, HeMFN. 4: 333).

A *szege* (*scegui*) utótag szókezdő *sz* hangjának *sc* jele modernizáló lejegyzést takarhat (vö. még pl. a *Szihalom* [2.1.], *Szürnyeg* [4.1.], *Szeghalom* [21.] nevekben), ez a jelölésmód ugyanis a 12. századtól vált általánossá (vö. KNEZSA 1952: 14–37), annak megfelelően, hogy egyes hangok összetett betűkkel való jelölése általában a 12. századtól terjedt el (vö. KNEZSA i. m. 37–44). Itt említhetjük meg a *g* hangnak — a *scegui* utótagban is feltűnő — *gu* jelét is, amely a 12. század végétől a palatális *e* és *i* hangok előtt jelentkezett, ezzel különbözve a *gy* (esetleg *džs*) hangnak a 12. századi *gi*, illetve *gy* jelétől (vö. 1211: *Egueteu*, *Leguine* személynevek, *Guergen* helynév, PRT. 10: 509, 511, 515, KNEZSA 1928: 265, 1952: 51, KOVÁCS É. 2015: 60–61).

2.12. *parve Egur* (lásd a 2.8. alatt)

2.13. *angulum Aruk* (lásd a 2.11. alatt)

3.1. *Fonsol fenerie* [*foncsol* ~ *fancsal fen(y)érje*]

A következőnek adományozott birtok a *Fancsalfenyérjé*-nek nevezett hely: „ad *Fonsol fenerie* <18.> predium, quod vocatur Bubath” <19.>

A Százdi alapítólevélből nem derül ki, hogy az itt vizsgált *Fancsalfenyérje* birtok azonos-e az oklevélben hetedik birtokként említett *Fancsal* (*Fonsol*) nevű földdel (7.), és arról sincs szó, hogy közöttük van-e esetleg valamiféle területi érintkezés. Az oklevélből csupán annyit tudhatunk meg, hogy a hercegtől kapott *Fancsalfenyérje* birtokot Péter ispán a monostornak ajándékozta, a később említett *Fancsal* föld fele részét pedig Magna nevű leánya fiára, Hethé-re hagyta (vö. DHA. 1: 184). Abból azonban, hogy a két birtok az oklevél két, egymástól távoli részén van megemlítve, inkább arra következtethetünk, hogy a két névnek nincs köze egymáshoz. A birtokok különállását és a nevek különbözőségét támogathatja — de az azonosságot nem zárja ki — az is, hogy *Fancsalfenyérje* birtok másik neveként *Bubath*-ot említi az oklevél. GYÖRFFY GYÖRGY a DHA. mutatójában nem lokalizálja pontosan e helyeket, csupán azt jegyzi meg, hogy a *Fancsalfenyérje* birtokot az egri egyházmegyében kell keresnünk, a *Fancsal* nevű helyről azonban nem szól (DHA. 1: 485). Történeti földrajzában viszont a Százdi alapítólevél *Fancsal* birtokát GYÖRFFY bizonytalanul azonosítja a Heves vármegye nyugati szélén fekvő, Gyöngyöshöz közeli *Fancsal* településsel (Gy. 3: 91–92).

E birtokok Heves megyei azonosítása mellett ugyanakkor felmerült a szakirodalomban a szomszédos Szabolcs vármegyébe történő lokalizálásuk is. NÉMETH PÉTER a *Fancsal* és *Fancsalfenyérje* birtokot egyazon birtok két részének tekinti, s az egykori Szabolcs vármegye északi részén elterülő Rétköz Kék falujának határába helyezi (1997: 74). Ezekhez azonban — a Százdi alapítólevélbeli

előforduláson túl — további adatokat nem sorol fel, s e helyet a későbbi, kibővített, egyelőre csak kéziratos formában hozzáférhető munkájában már nem említi a Szabolcs megyei települések között (NÉMETH é. n.).

A *Fancsalfenyérje* helynév a *Fancsal* személynév (1055: *Fancel*, ÁSz. 298, erről részletesen lásd 7.) és a *fenyér* 'vizes, füves terület' (TESz., FKNt. 144) jelentésű földrajzi köznév egyes szám 3. személyű birtokos személyjeles alakjának az összekapcsolásával keletkezett, s az illető személy birtoklására utalhatott. Az ismeretlen eredetű *fenyér* lexéma elsődleges 'vékony szálú réti fű, vizes helyeken termő fű' jelentéséből alakulhatott később a földrajzi köznévi, 'füvel benőtt terület' értelme (vö. TESz.). A Százdi alapítólevél szövege említést tesz e terület füves jellegéről: „a többit pedig rétekben és legelőkben szénavágásra és boglyagyűjtésre, ahogy a herceg birtokolta, úgy engedtem át a monostornak” (PITI 2006: 37). A leginkább *fener* ~ *fenyer* alakban adatolható *fenyér* szó gyakori névalkotó elem volt a régiségben, mégpedig mikrotoponimák elemeként: *Halász-fenyér* (1192/1374/1425: *Halazfenyr*, Bács megye, HA. 1: 39), *Uros fenyére* ([1230]/1231: *Vros fenerij*, Bács megye, HA. 1: 41), *Édes-fenyér* (+?1061/1272//1390: *Edesfenyer*, Fejér megye, HA. 2: 49), *Megye fenyére* (+?1061/1272//1376: *Megefenerere*, Fejér megye, HA. 2: 52), *Popu ? ~ Pap? fenyére* (1229/1230XIV: *Popufenerii*, Fejér megye, HA. 2: 52), *Vizes-fenyér* ([1239]/1239: *Wyzesfener*, Fejér megye, HA. 2: 54) *Akol fenyére* ([1291]/1291: *Okulfenerere*, Komárom megye, HA. 2: 59), *Bors fenyére* (1228/1305/1361: *Borsfeneri*, Komárom megye, HA. 2: 60). Az itt említett Bács, Fejér és Komárom megyei mikrotoponimák a térképek szerint vizes területen találhatók (vö. HA. megfelelő megyetérképei, EKFT.), így talán nem alaptalanul feltételezhetjük, hogy a többi *fenyér* megnevezés is vizes helyen kereshető. Mindez pedig azt az elképzelést támogathatja, hogy az alapítólevélben említett *Fancsalfenyérje* birtok az egykori Szabolcs vármegye északi részén, a Tisza felső szakaszán elterülő Rétköz Kék falujának vidékén fekketett, s elsődlegesen mikrotoponima lehetett. A *fenyér* földrajzi köznevet névalkotó lexémaként a régi Rétköz rendelkezésünkre álló újabb kori helynévállományában ugyanakkor nem találjuk meg, és csak egyetlen esetben fordul elő Heves megyében is (*Fenyeres*, HeMFN. 2: 89).

A birtokot az oklevél szerint *Bubath*-nak is nevezték (erről lásd a 3.2. alatt írottakat).

3.2. *Bubath* [bubát]

A *Fancsalfenyérje* (lokalizációjáról részletesen lásd 3.1.) szinonim *Bubath* megnevezése („ad Fonsol fenerie predium <18.>, quod vocatur *Bubath*” <19.>) talán formáns nélküli személynévből keletkezett metonimikus névadással. FEHÉRTÓI KATALIN a személynévtárában egyetlen e személynévhez vonható adat-

ként az alapítólevélbeli nevet adja meg, s ezt a *Babat* névvel hozza kapcsolatba, amelynek ugyancsak egyetlen előfordulását ismerjük, szintén helynévből (+?1061/1272/1327: *Babathege*, ÁSz. 79). E két név etimológiai összetartozása — noha a feltételezett személynév eredetéről nem tudunk nyilatkozni — hangtani és helyesírási tekintetben elképzelhető, hasonlóan az ÁSz.-ban bőségesebben adatolt *Buba–Boba–Baba* személynévek (1111: *Baba*, 1138/1329: *Boba*, *Buba*, ÁSz. 79, 127, 152) kapcsolatához.

E birtok *Bubath* nevének esetleges továbbélése megvizsgálható a lokalizáció kapcsán szóba jött térségekben. Ilyen név Heves megye nyugati részének mai helynévvállományában — a *Fancsal* megnevezéssel ellentétben (lásd 7.) — nem fordul elő. Az egykori Szabolcs vármegye északi részén elterülő Rétköz Kék falujának határában viszont feltűnnek *Babot* névrészt tartalmazó mikrotoponimák: *Babot*, *Babotgödre*, *Babotláp*, *Baboti út* (vö. KISS L. 1961: 181–182). A névbokorként előforduló újabb kori nevek nagyobb száma — noha a köztes adatok hiányoznak — éppenséggel utalhat akár régebbi, esetleg településnévi előzményre is. Mindez pedig esetleg erősítheti azt a feltevést, hogy *Fancsalfenyérje* más néven *Bubat* birtok Kék vidékén kereshető.

3.3. *Nogkerekü* [*nogykerekü* ~ *nagykerekü*]

Fancsalfenyérje birtok határában egyetlen mikrotoponima, egy *Nagy-kerék* nevű erdő említése tűnik fel: „silvam nomine *Nogkerekü*” (20.).

A *nagy* melléknévnek és a *kerek* ~ *kerék* ’erdő’ (TESz.) jelentésű földrajzi köznévként az összetételeként alakult jelzős szerkezet az erdő kiterjedésére utal. A korai ómagyar korban az ’erdő’ jelölésére a *kerek* ~ *kerék* lehetett a leggyakrabban használatú és legáltalánosabb jelentésű szó. Az e fogalomkörbe tartozó egyéb szavak, mint például az *erdő* vagy az *eresztvény* ritkábban és speciális értelemben adatolhatók (vö. HOFFMANN 2010a: 105–106). A *kerek* ~ *kerék* első előfordulása a Tihanyi alapítólevélből való (1055: *munorau kerekü* ~ *monarau kerekv*, DHA. 1: 150), az *erdő* első adatait viszont csak a 13. század elejéről ismerjük (1200 k.: *Erdeuelu*, 1211: *Erdeud*, OklSz. 194–195), a 14. század elején azonban az *erdő* földrajzi köznév már jelentős túlsúlyba kerül a *kerek*-kel szemben (vö. BÁBA 2016: 66–67). Bár a *kerek* ~ *kerék* eredetileg ’kerek erdő’-t vagy inkább ’nagy, az egész szemhatár egy körbehajló ívét befogadó erdő’-t, az *erdő* lexéma pedig ’fiatal, sarjadó erdőt’ jelölhetett, a későbbiekben a jelentésük általánossá válhatott (BÁBA i. m. 63). Az általánosabb jelentéstartalomnak köszönhető talán az is, hogy önmagukban állva nem, csupán helynévképzővel szerepelnek helynévként (vö. pl. 1226/1550: *Kereky*, KMHsz. 1. *Kereki*), illetve helynevek utótagjaként fordulnak elő a régiségben: *Meggy-kerék* (1303: *Mengkerek*, Gy. 2: 173), *Alma-kerék* (1305/XIX.: *Almakerek*, Gy. 2: 195), *Szil-kerék* (1317>1413: *Zylkerek*, Gy. 1: 325) stb.

A Százdi alapítólevélben a *kerek* ~ *kerék* tövéghangzós [*kerekü*] formában szerepel ugyanúgy, ahogyan a Tihanyi alapítólevélben is megtaláljuk (1055: *munorau kereku* ~ *monarau kerekv*, HOFFMANN 2010a: 105–106).

4.1. *Scyrnyk* [*szirn(y)ik* ~ *szörn(y)ëk*]

A százdi apátság következő birtokaként az egykori Zemplén megyei *Szürnyeg* neve szerepel: „*Scyrnyk marchia*” (21.). E helynév később is előfordul a forrásokban: 1311: *Scynereg*, 1405: *Zywrneg* (FNESz. *Szürnyeg*), 1438, 1448: *Zwrnyhegh*, *Zywrnyegh* (Cs. 1: 364), 1782–1785: *Szurnyek* (EKFT.), 1806: *Szürnyeg* (LIPSZKY, Mappa), 1858: *Szürnyeg* (MKFT.), 1875: *Szürnyeg* (HKFT.), 1913: *Szürnyeg* (Hnt.). Azonos a Kelet-Szlovákiában található, szlovák nyelven *Sirník*-nek nevezett településsel.

A település neve valószínűleg formáns nélküli személynévből keletkezett metonimikus névadással. A személynévet Árpád-kori magyarországi forrásokból nem tudjuk adatolni. Régi szláv nyelvű forrásokban azonban előfordul: vö. például a lengyelben: 1408: Nicolaus dictus *Syrnik*, Nicolao alias *Sirnik* (ŚlSNO. 5: 267), ami arra utal, hogy a magyarba valamelyik szláv nyelvből kerülhetett át.

A Százdi alapítólevélben szereplő *Scyrnyk* helynévben a szóeleji *sc*-vel való jelölés a 11. századi helyesírási gyakorlathoz képest modernizáló lejegyzés eredménye lehet, mivel ez a jel 12. századtól vált általánossá az *sz* hang jelölésére (vö. KNEZSA 1952: 14–37). Az *y* pedig elsősorban az *i*, *í* és *ë* hangok jelölésére szolgált (vö. KNEZSA i. h., KOROMPAY 2003: 291), így egy elsődleges *Szirn(y)ik* alakból labializáció, illetve nyíltabbá válás következtében egy *Szürnyek* forma hangtörténetileg szabályosan magyarázható. Ebből a névformából pedig valószínűleg a -g képzős helynevek analógiájára alakulhatott a *Szürnyeg* elnevezés. A magyar helynevek között ritkák a -g képzősök, a szakirodalom ide sorolja például a *Hugyag*, *Csepreg*, *Homorog* (vö. PESTI 1970: 224, HEGEDŰS 1985: 6), *Bolug* (A. KÖVESI 1975: 108), *Dengeleg*, *Toldalag*, *Nyüveg* (HEGEDŰS 1985: 6) helyneveket. PESTI JÁNOS a *Szőreg* nevet is ezek között véli említhetőnek (1970: 224). E neveket vizsgálva HEGEDŰS ATTILA a -g helynévképzőnek nomen acti (azaz a cselekvés eredményének jelölője) szerepet tulajdonít, így véleménye szerint például a *nyű* ’tép, szaggat’ igéből alakult *Nyüveg* helynév ’nyüvött hely’ jelentéssel is bír (1985: 6).

4.2. *tumulo Branka* [*bránkâ*] – *tumulum Boytyn* [*bojtin* ~ *bajtin* ?]

Szürnyeg birtok keleti határában két sírhalmot említ az oklevél: „de *tumulo Branka*” (22.), majd „ad *tumulum Boytyn*” (23.).

A középkori oklevelekben gyakran tesznek említést határpontokként konkrét személyek sírhelyeiről (KRISTÓ 1981: 23–24): itt is talán a határ kezdőpontja

esetén egy *Branka*, később pedig egy *Bojtin* nevű személy sírjáról esik szó. E szövegrészek mögött ugyanakkor még annyira sem gyaníthatunk helynévi státuszú elemeket, mint a korábbiakban tárgyalt „*sepulturas Bissenorum*” (2.10.) esetében. A személynévi azonosítást is elbizonytalanítja viszont az ilyen alakú személynévek hiánya a régi magyarországi forrásokban.

FEHÉRTÓI KATALIN személynévszótárában csak a fenti adat képviseli a feltehető *Branka* személynévet (ÁSz. 150). Mivel az általánosan elfogadott elgondolás szerint a magyar nyelv nem kedvelte a szó eleji mássalhangzó-torlódást, és a szóeleji két vagy több mássalhangzó találkozását igyekezett a jövevénynevekben is megszüntetni (vö. E. ABAFFY 2003: 309), joggal számolhatnánk egy *Baranka* formával is, amelyben az eredeti alakban meglévő szókezdő *br-* mássalhangzó-kapcsolat a következő szótagbeli magánhangzó jellegének megfelelő bontóhanggal van feloldva.⁵ Ilyen alakú Árpád-kori személynévre azonban szintén nincs adatunk, előfordul viszont ez a névforma Bereg vármegyei település és vár neveként: 1274: *Baranka* (KMHsz. 1. *Baranka*, itt további adatokkal is).

A birtokleírásban a másodikként szereplő „ad *tumulum Boytyn*” (23.) esetében szintén azt tehetjük fel, hogy az oklevél egy *Bojtin* nevű személy sírhelyére utal. FEHÉRTÓI KATALIN a *Bojtn* személynévhez egyetlen adatként ugyancsak csupán a Százdi alapítólevél itt idézett adatát közli (vö. ÁSz. 137). A személynév esetleg a szlávból származhat, a szlávban az *-in* személynévképző ugyanis igen gyakori morfológiai eszköz (ŠMILAUER 1970: 28, 29): ezt a képzőt találjuk például a szerb-horvát *Bodin* (MELICH 1905: 105), a szerb *Balin*, *Borin*, *Veselin*, *Talin*, a lengyel *Lewin* (MIKLOSICH 1927: 8–9), a cseh *Bezdin*, *Čečín*, *Dobešin*, *Košín*, *Kramolin*, *Zěbin* (SVOBODA 1964: 160), *Pribin* (MELICH 1905: 106) stb. személynévekben.

Az oklevelekben előforduló sírok, sírhelyek említései olykor latinul (vö. pl. 1086: *per sepulchrum puellę*, DHA. 1: 252), máskor magyarul (vö. 1055: *lean syher*, HOFFMANN 2010a: 155) szerepelnek a forrásokban. A forrásokban a sírhelyek említésekor általában a 'sír, síremlék, kriptá' (GYÖRKÖSY 1984: 508) jelentésű latin *sepulcrum* közszó szerepel, mint például 1075/+1124/+1217: ad *sepulturam Gunreidi* (DHA. 1: 215), 1086: ad *sepulchrum Welen* (DHA. 1: 251), ad *sepulchrum Thati* (DHA. 1: 252), ad *sepulchrum Gunter* (DHA. 1:

⁵ Legújabbán KENYHERCZ RÓBERT foglalkozott részletesen a szókezdő mássalhangzó-torlódás problematikájával: nem csupán azt vizsgálta, hogy a magyar nyelv miként integrálta hangszerkezeti rendszerébe a jövevényszavakat és jövevényneveket, hanem feltérképezte azt a folyamatot is, amely során az idegen fonotaktikai minta idővel a magyar hangrendszer részévé vált. Kutatásai során bebizonyosodott, hogy egyes esetekben csupán a szókezdő mássalhangzó-torlódás utal a két név nyelvi különbségére (szlovák *Brakoň* ~ magyar *Barakony*), bizonyos esetekben azonban a mássalhangzó-torlódással kezdődő és az azt már feloldott szavak egyidejű jelenléte nem jelent nyelvi különbséget (2013: 28–29). A mássalhangzó-torlódás és annak feloldása ugyanis hangalaki variánsokat hozhatott létre a magyar nyelvben mindaddig, amíg az egyik forma ki nem szorította a másikat.

255) stb., szemben a Százdi alapítólevélben itt említett 'sírdomb' jelentésű *tumulus* lexémával (GYÖRKÖSY 1984: 573). Megjegyzendő ugyanakkor, hogy az 1067-es oklevélben az egykori Borsod vármegyei Szihalom birtok határában az „ad *sepulturas Bissenorum*” említésekor a forrásokban gyakrabban használt *sepulcr-* tövel összefüggő *sepultura* főnév többes szám akkuzatívuszi formáját találjuk (erről részletesen lásd 2.10.)

4.3. villa Petri – agrum Petri

A Százdi alapítólevélben e két hasonló szerkezetű név egymást közvetlenül követve Szürnyeg birtok határleírásában szerepel a fent tárgyalt sírhelyek említése után: „deinde recta via dirigitur usque semitam, que flectitur in dextram a villa Petri <24.> ad agrum Petri <25.>”, magyar fordításban: „onnan egyenes út halad egy ösvényig, amely jobbra fordul Péter falvától Péter földjéhez” (PITI 2006: 37). Ugyanilyen struktúrájú megnevezés a tizenegyedik birtokként említett Makra határában is felbukkan: „ville Cosme” (lásd a 11.3. alatt).

E latin szerkezetek pontos magyar nyelvi megfelelőjét nehéz egyértelműen meghatározni, noha ennek nyelv- és névtörténeti szempontból egyaránt jelentősége van. Erre a körülményre utalt BENKŐ LORÁND is akkor, amikor egyik írásában így nyilatkozott: az, hogy „egy genitivusos villa Petri vagy »nominativusos« villa Petur szerkezet mögött magyar Péter, Pető, Petri, Péterfalva, Petőfalva stb. vagy éppen Petrovac, Petrovce, Petrovo selo, Petersdorf, Petrești stb. névformák állanak-e, az a helynévi érték szempontjából éppen nem mindegy, bármelyik típusfajtának lehet más-más következménye a települési időre, birtoklásra, nyelvi és etnikai jellegre stb. nézve” (1998: 115). A latinizált (latinra fordított) helynévalakulatok használati értékének tisztázásához TÓTH VALÉRIA az utóbbi években egyébként nagy lendületet vett kutatási irányt, az oklevél-szövegezés szabályainak módszeres feltárását szorgalmazza (2017: 163–164).

Az alapítólevélben szereplő latinul adathozható villa, ager + valószínűleg latin genitívusban álló személynév szerkezetek tehát a magyarban egy- vagy kétrészes helynévstruktúrát egyaránt takarhatnak, de akár személy névvel azonosított helymegjelölések (tehát nem helynevek) is lehetnek (vö. HOFFMANN 2004: 31–37). Kétrészes Péterfalva, Péterfölde nevekkkel ez esetben viszont aligha számolhatunk, az oklevélbeli szövegrészlet keletkezésének korában, a 11. században ugyanis a kétrészes névstruktúra még nem volt jellemző a magyar településnévrendszerben (vö. KÁZMÉR 1970: 31–32).

Azt, hogy a Százdi alapítólevélben itt említett villa Petri, agrum Petri latin szerkezetek mögött esetleg egy- vagy kétrészes magyar helynév állna, azaz esetükben részfordítással kellene számolni, tovább gyengítheti az a körülmény, hogy akár a személynévi metonímiával alakult, akár például a személynév +

települést jelentő földrajzi köznév típusú helynevek kori adatai között igen ritkán fordulnak elő olyan szerkezetek, amelyek latin földrajzi köznév + latin végződéssel álló személynév alakban adathozhatók. Ilyen formaként említhető mégis például a Baranya vármegyei *Fülöp(földe)* első előfordulása (1296/1324: terra *Philippi*, Gy. 1: 303), és ide sorolható esetleg a Fejér megyei *Pálfölde* ~ *Timótfiapálfölde* (1331: terram *Pauli filii Thimoth*, Gy. 2: 435), valamint a Lipót megyei *Salamonfölde* (?+1273/1358: terram *Salamonis*, Gy. 4: 98) egy-egy adata is. Ugyanakkor természetesen ezekben az esetekben is felvetődhet az 'X nevű személy birtokában lévő föld' körülírási forma is, amely megelőzte a tényleges helynévi használatot.

Noha a régiségben a *Petri*, *Péterfalva*, *Péterfölde* típusú helynevek szinte az egész Kárpát-medencében használatosak voltak (vö. CSÁNKI-index 663, 664, 667), az egykori Zemplén megyei Szürnyeg falu közelében nem találunk ilyen nevű települést. A szomszédos megyék *Petri*, *Péterfalva* települései szintén igen távol, 60–90 km-re találhatók Szürnyeg birtoktól: ezek között említhetők meg például a Sáros vármegyei *Péterfalva* (1427: *Peterfalua*, Cs. 1: 306), az Abaúj megyei *Petri* ([1288–1304], 1304: *Petri*, KMHsz. 1. *Petri*) vagy a Szabolcs megyei *Petri* (1212/1339: *Petri*; 1221/1550: *Petri*; 1318: *Peturi*, NÉMETH 1997: 154–155) falvak. A Századi alapítólevélben említett szerkezetek későbbi esetleges helynévi előfordulásait tehát nem ismerjük a kérdéses helyen. Ezek hiányában pedig a név egyértelmű, pontos rekonstruálására nem sok esélyünk van. E körülmény és a fenti megjelölések nyelvi alakja, valamint az oklevél szövegvörnyezete alapján leginkább azt gyaníthatjuk, hogy e latin szerkezetek a tulajdonnévvel megnevezett személy(ek) birtokában lévő helyeket jelölhették meg körülírásszerűen, azaz 'Péternek a házatól a földjéhez' jelentésben értelmezhetők. Ugyanakkor az sem zárható ki teljesen — mivel az alapítólevélben erre nem történik utalás —, hogy a két helymegjelölés esetében esetleg nem is egyazon személyről mint tulajdonosról, birtokosról (Péterről) van szó.

4.4. *Cheyey* [csejej]

Szürnyeg birtok következő határpontja a *Cheyey*-nek nevezett ér: „ad *venam Cheyey*” (26.). E szórvány olvasata, morfológiai tagolása, valamint etimológiája egyaránt problémás.

Ha az olvasatot vizsgáljuk, azt mondhatjuk, hogy a szókezdő *ch* betűkapcsolat leginkább a *cs*, illetve egy időszakban (a 13. század elején) a *c* hang jelölésére szolgált (vö. KNIEZSA 1952: 15, 39, 1959: 6). A szóvégi *ey* betűkapcsolat a HA. 1–4. köteteinek mikrotoponimáit áttanulmányozva leginkább *-ej* végződést takarhat: *Batej* (1318: *Bathey*, HA. 2: 47), *Begej* ([1200 k.]: *Beguey*, HA. 3: 47), *Derezej* ([1230]/1231: *Derezey*, HA. 1: 39), *Erdej* ([1077–1095]/+1158//PR.: *Erdey*, HA. 3: 24), *Kemej* (1249: *Kemey*, HA. 3: 26), *Milej* (1208/1359: *Miley*,

HA. 4: 38) stb., de a kétrészes nevek esetében az egyes szám 3. személyű személyjeles *-ej*i forma jelölésére is szolgálhatott: *Aj feje* (1255: *Ayfey*, HA. 1: 23), *Berendepataka feje* (1368: *Berendepatakafey*, HA. 4: 43), *Bodzás erdeje* (1326: *Buzyaserdey*, HA. 3: 51), *Nagy-aszó feje* ([1300 k.]/1340/1382: *Nogazofey*, HA. 3: 28), *Remete erdeje* (1341: *Remeteerdey*, HA. 1: 53) stb. A Százdi alapítólevél itt tárgyalt helyneve esetében ez utóbbi lehetőség (a 3. személyjeles forma) kizárható, mivel a név csupán egyetlen névrészből áll. Mindezek alapján a szórvány legvalószínűbb olvasataként a [csejej] formát adhatjuk meg.

A *venam Cheyey* szerkezet többféleképpen értelmezhető. Legkézenfekvőbb megoldásként a forrásokban leggyakrabban előforduló latin földrajzi köznév + magyar helynév (itt víznév) struktúra tűnik. A *vena* 'vízfolyás, forrásér' (GYÖRKÖSY 1984: 588) értelemben jellegzetes latin földrajzi köznév az oklevelekben, amely itt a *Csejej* nevű hely fajtáját jelöli meg. Előfordul azonban — igaz, ritkábban —, hogy az ilyen szerkezet településnevet rejt, azaz 'Csejej település vize'-t rögzíti e módon az oklevél. Hasonló struktúra figyelhető meg például az 1211. évi Tihanyi összeírásbeli „stagnum *Somardy* ~ *Somardi*” esetében, amely a 'Szamárdi (település) tava'-ként értelmezhető (vö. még a Tihanyi alapítólevélbeli *lacus turku*, *lacum segisti* adatokat; HOFFMANN 2010a: 70, 211–212). Mivel a latin földrajzi köznévnak a névhez tartozása vagy függetlensége igen nehezen ítéltető meg, esetleg a *Csejej-patak* részfordításával is számolnunk kell.

A *Csejej* helynév a Zemplén megyei Szürnyeg birtok határleírásában szerepel, jól lokalizálható névről van tehát szó, a későbbiekben azonban nem találjuk nyomát a forrásokban.

Etimológiáját tekintve esetleg kapcsolatba hozható a Székelyföldön található, a Küküllőhöz közeli patak nevével: 1865: *Cseije p.* (MKFT.), 1881: *Cseye-p.* (HKFT.). Ez a víznév, illetve az ennek felhasználásával alakult szántó- és erdőnevek SZABÓ T. ATTILA helynévgyűjtésében a 17. századtól adatolhatók Maros-Torda, illetve Udvarhelyszék megyében: 1697: *Csellye patak*, 1756: *felső Cseje Pataknál* (ETH. 7/B: 691), 1864: *Kis Csélye patak* (ETH. 6: 55); 1874/1906: *Felsőcseje, Alsócseje* (ETH. 7/B: 693), 1884–1887: *Cséje oldalán, Kös Cséjébe* (ETH. 6: 56) stb. (további példákhoz lásd <http://eha.elte.hu>). E víznév esetleg az itt vizsgált Százdi alapítólevélbeli név *-j* képző nélküli változata lehet. Ilyen párhuzam esetén tehát a *Csejej* víznév *-j* helynévképzővel alakult. Ehhez azonban azt is hozzá kell tennünk, hogy a *-j* ~ *-aj* ~ *-ej* helynévképzőt BENKŐ LORÁND településnév-formánsként azonosítja (2004). Ez a körülmény támogató érvként jelentkezhet amellett, hogy az oklevél adatát 'Csejej település vize'-ként értelmezzük.

A lexémának a *cseh* népnévvel való kapcsolata nem valószínű, mivel ez *csej* alakban került be a magyarba (TESz.), azaz soha nem volt két szótagú. A gya-

núra okot adó *Chey* formák (vö. pl. 1419: *Felsewchey*, Komárom megye, Cs. 3: 497; 1247/1248/1323/XVI., 1285: *Chey*, Nyitra megye, Gy. 4: 366; 1286: *Kalman Kiralychey* ~ *Chey*, Somogy megye, Cs. 2: 578, további példákhoz lásd RÁ CZ A. 2011: 33–39) a *Cseχ*-i helynévképzős alakjai, amelyben a $\chi > j$ változás vagy a χ intervokalikussá válása mutatkozik meg.

Az említettek mellett felmerülhet ugyanakkor a *Cheyey* név személynévi eredete is, bár FEHÉRTŐI KATALIN a személynévtárában egyetlen e személynévhez vonható adatként az alapítólevélbeli nevet adja meg (vö. ÁSz. 182). A személynévi származtatást a helynév településnévként való azonosítása mellett az a névrendszertani jellemző is talán támogathatja, hogy a régiségben a víznevek körében a vízzel valamilyen módon kapcsolatba hozható személynévre vagy csoportra utalás megjelenik motivációként: akár egyrészes névként (pl. *Kara*, *Mic* stb.), akár kétrészesként (pl. *Csikló-patak*, *Détmár pataka*, *Encs ere* stb., vö. GYÖRFFY E. 2011: 59–62).

A fentiek összességésként leginkább talán [cseje] alakban olvasható Százdi alapítólevélbeli helynévi szórványt ismeretlen eredetűnek tarthatjuk. Denotatív vonatkozását tekintve víznévről lehet szó, nem zárható ki azonban, hogy -j képzővel alakult településnév rejlik mögötte. Ez esetben a *Cseje* tő talán személynévre vezethető vissza: hasonló, ezzel az alakkal talán összefüggő (-d személynévképzős) neveket ugyanis adatolhatunk az Árpád-korból: 1245: *Cheyd* ~ *Cheied* (ÁSz. 182).

4.5. *Bethydy*

Szürnyeg birtok utolsóként említett határpontja: „ad marchiam cum *Bethydy* ~ *Bechydy*” (27.). GYÖRFFY GYÖRGY egy lábjegyzetben jelzi a *Bethydy* adat esetleges *Bechydy* formáját. Az oklevél betűhív szövegét tekintve valóban nem dönthető el egyértelműen, hogy a névadat milyen alakban (t-vel vagy c-vel) szerepel-e a latin szövegben (Dl. 7). Ezáltal pedig a név betűhív alakja, olvasata és azonosítása egyaránt problémás. Az sem dönthető el egyértelműen, hogy az adat helynévként vagy személynévként szerepel-e az alapítólevélben. Helynévként nem találjuk nyomát sem az oklevelekben, sem a 18–19. századi térképeken.

Személynévként esetleg összefügghet a *Beth(e)* (1299: *Beth*, 1247/1252/1376: *Bethe*, ÁSz. 120) vagy *Bech(e)* ([1046]/XII/XIV: *Bech*, +1075/+1124/+1227: *Beche*, ÁSz. 99) személynévvel, azok -d személynévképzős (vagy esetleg helynévképzős) formáját gyaníthatjuk mögötte. A latin *cum* prepozíció + magyar személynév szerkezet a Százdi alapítólevélben a határleírásokban a későbbiekben is előfordul, vö. „cum *Zakaria*” (ehhez lásd a 11.3.). Felvethető esetleg a fent említett *Beth* ~ *Bech* személynévnek és a *híd* földrajzi köznév egyes szám 3. személyű (*hida*) alakjának összetételéből való alakulás lehetősége

is. Ez esetben azonban a szóvégi — az egyes szám 3. személyű *-a* helyett álló — *-i* magyarázatra szorul.

5.1.–5.2. *Chartybak* [*χártibák*]

Az oklevélben ötödikként az egykori Szabolcs vármegye területén fekvő Hortobágy birtok részletes határleírása szerepel, amelyben a birtok neve egymást követően kétszer fordul elő: „marchia *Chartybak*” (28.), majd „ex parte *Chartybak*” (29.). A *Hortobágy* név az ómagyar korban nemcsak birtok-, illetve településnévként volt használatos, hanem víznévi szerepben is gyakran előfordul. Birtok- és településnévként az alábbi forrásokban bukkan fel: 1214/1550: v. *Orobag*, 1476/1477: p. *Harwmaghorthobag* ~ p. *Haromaghorthobag*, és talán ide vonható az 1248: *Hortubag*, 1285: *Hurtubag* adat is (az adatokat és forrásokat lásd BÉRES 2014: 44). A település NÉMETH PÉTER (é. n.) szerint a tatárjáráskor pusztult el, ezért nem említik később. Víznévként a *Hortobágy* elnevezés a következő oklevelekben adatolható: 1261/1271: iuxta *Hortubaguize*, 1328, 1346: *Hurtubag*, 1452/1460: Fluvy *Hortobágy*, 1521: iuxta aquam *Hortobágy* (az adatokat és forrásokat lásd BÉRES 2014: 44). A folyó partján lévő pusztát mint tájegységet — amely JUHÁSZ DEZSŐ véleménye szerint a vízről kapta a nevét (1988: 82) — viszont csak később, a 19. századtól említik a források: 1804–1808: *Hortobágy melléke* (LIPSZKY, Mappa), 1883: *Hortobágy* (HKFT.), 1909: *Hortobágy pusztja* (BOROVSKY 1909b: 179), 1911: *hortobágyi pusztja*, *Nagyhortobágy* (ZOLTAI 1911: 7).

A Százdi alapítólevélben *Hortobágy* első említése (marchia *Chartybak*) birtok megnevezéseként szerepel. A második említése (ex parte *Chartybak*) kapcsán inkább a víznévi szerepre gondolhatunk (ti. ’a Hortobágy folyó vidéke’), ahhoz hasonlóan, mint ahogyan BENKŐ LORÁND Anonymus *partes beguey* megjelölését ’a Begej (folyó) vidéke’ jelentésben értelmezi (1998: 178–185).

A *Hortobágy* birtoknév, illetve a bizonyára abból származó településnév valószínűleg az azonos alakú folyóvíznévből alakulhatott (vö. FNEsZ. *Hortobágy*). A víznév > településnév változás az ómagyar korban gyakori folyamat volt (vö. BENKŐ 1947b, 2003, GYÖRFFY 2011: 158–159, HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2017: 225–229), hasonló példát a tihanyi oklevelekből is említhetünk: 1055: *culun* víznév > 1211: *Colon* településnév (KOVÁCS É. 2015: 106–107), 1055: *fizeg* ~ *fyzeg* víznév > 1211: *Fuzegy* településnév (i. m. 169–170) stb. A *Hortobágy* víz és az azonos nevű birtok, illetve település keletkezéstörténeti viszonyait vizsgálva a fent említett adatok jól mutatják — a birtok és a település megnevezésének viszonyában — a birtoknév elsődlegességét. Hasonló eseteket figyelhetünk meg például a korai Vas megyében is, KISS GÁBOR és ZÁGORHIDI CZIGÁNY BALÁZS ugyanis rámutatott arra, hogy a vizek nevéből igen gyakran elsődlegesen egy nagyobb birtok megnevezése alakult ki, amely később a birtok

központi településének nevévé vált. Ez történt például a Vas megyei *Dobra* és a *Lendva* esetében is, ahol a víznév > birtoknév > település- vagy várnév változási iránnyal számolhatunk (2011: 111–112). A fent említett 15. századi *Három-ághortobágy* (1476/1477: p. *Harwmaghorthobag* ~ p. *Haromaghorthobag*) a forrásban ugyan birtok neveként szerepel, elsődleges víznévi szerepe azonban aligha lehet kérdéses, hiszen eredetileg a vízrendszer ágait, részeit jelölhette.

A *Hortobágy* név etimológiájával legutóbb BÉRES JÚLIA foglalkozott részletesen (2014). Történeti és élőnyelvi adatokkal igazolta, hogy a *Hortobágy* víznév a Százdi alapítólevélben szintén feltűnő *Hort* (5.9.) településnévnek és a *Bágy* víznévnek az összetételével alakult, és a *Hort* település melletti *Bágy* nevű vizet jelölhette ugyanúgy, ahogyan ma is léteznek *Polgári-Bágy*, *Margitai-Bágy* víznevek (2014: 36–45). Kutatásai alapján kirajzolódott, hogy a *Bágy* néven említett helyek egy keskeny, mintegy 30 km hosszú sávban észak–dél irányban hosszan elnyúló, a mai Újtikos és Balmazújváros határa közötti térségben helyezkednek el, s e terület egykor a szabályozatlan Hortobágy folyó völgyével esik egybe. Ennek alapján tételezte fel, hogy „a *Bágy* egykor ezen a területen egy összefüggő mocsaras alföldi területet jelölhetett” (2014: 40). BÉRES JÚLIA ezek alapján nem tartja elképzelhetetlennek, hogy a *Bágy* tulajdonnév később köznevesülhetett, s így keletkezhetett a *bágy* vízrajzi köznév, mint ahogyan ez történt a *Csermely* pataknév > *csermely* földrajzi köznév esetében is (i. m. 42).

A *Hortobágy* név Százdi alapítólevélbeli első említése (*Chartybak*) és későbbi előfordulásai jelentős különbséget mutatnak. A későbbi forrásokban szóvégi helyzetben mindig gy hangértékű g betű szerepel, a k korban nemigen fordult elő a gy hang jeleként, ez esetben BÉRES JÚLIA véleménye szerint leginkább íráshibát feltételezhetünk (vö. 2014: 46). Más magyarázatot erre én magam sem tudok adni, az esetleges íráshiba felvetését viszont gyengítheti az a körülmény, hogy a szórvány kétszer is azonos formában (egymáshoz közel állva) szerepel a szövegben, bár a tévesztés az oklevél piszkozat vagy jegyzetek alapján történő szerkesztésekor már fennállhatott (vö. 1055: *huluoodi*, HOFFMANN 2010a: 63–64). A szóeleji *ch* jelölésmód is csupán a Százdi alapítólevélben tűnik fel, ez azonban a 11. században a *h* hang megszokott jele volt (vö. KNIEZSA 1952: 17). Az előtagként álló név szóvégi *y* betűje mögött leginkább *i* hangot sejtethetünk, ezen a helyen azonban a mai alaknak megfelelően a későbbiekben mindig *o* vagy *u* betű szerepel. E szóvégi *i* megítélése problémás: BÉRES JÚLIA véleménye szerint tövégi magánhangzóként, illetve helynévképzői szerepben kevésbé valószínű, leginkább *-i* melléknévképzőt feltételezhetünk mögötte (2014: 46–47), amit a *Polgári-Bágy* típusú víznevek szerkezete is támogatni látszik. Az itt előtagként álló *Hort* név az oklevélben a későbbiekben *Chordy* alakban szerepel, ami azonban inkább az *-i* — *-d* képzővel összefüggő — véghangzó jellegét erősíti (erről részletesen lásd 5.9.).

5.3. Basy [bási]

Hortobágy birtok részletes leírásában kétszer említi az oklevél a *Basy ~ Basi* szórványt: a birtokleírás kezdőpontjaként az „in capite acervus *Basy*” (30.) szerepel, majd pedig a birtokleírás zárópontjaként a latin szöveg szempontjából szokatlan szórendű „ad predictum *Basi* acervum” (37.) szerkezetet olvashatjuk.

E hely Hortobágyon belüli pontosabb lokalizálása nem könnyű feladat, mivel a név későbbi adatait nem ismerjük. NÉMETH PÉTER a Százdi alapítólevél itt vizsgált adatát a középkori Szabolcs vármegye Polgár határában fekvő *Bás* településével azonosítja (NÉMETH 1997: 34), későbbi kéziratos munkájában viszont már nem tesz említést e településről, csupán egy Tiszaeszlár határába olvadt *Basteleke* nevű faluról ír (NÉMETH é. n.). A hely pontosabb meghatározásához segítségül hívhatjuk egyrészt a Százdi alapítólevél hortobágyi határleírásában szereplő további helyneveket (pl. „ad viam, que venit de *Zondonek*” (5.4.), „ad acervum *Fygydy*” (5.7.), „ad acervum *Marci*” (5.8.), „villa *Solu*” (5.6.)), másrészt a mai helynévállomány mikrotoponimáit. NÉMETH PÉTER 1997-es munkájában még egyértelműen állítja, hogy *Márki* és *Sóly* falvak Polgár és Görbeháza határában kereshetők (1997: 130, 167), később azonban már *Márki*-ről egyáltalán nem szól, *Sóly* helyét pedig ismeretlennek tartja (NÉMETH é. n.). A határleírásban szintén szereplő, ma Újszentmargita keleti részén fekvő egykori *Szandalik* település talán a Polgár környéki lokalizációt támogathatja. A mai helynévállomány kevésbé van segítségünkre: a Polgári járás mai földrajzi nevei között *Bás* (vagy hozzá hasonló) határnevet nem találunk.

Az „acervus *Basy*” szerkezet többféleképpen értelmezhető. A forrásokban leggyakrabban a latin földrajzi köznév + magyar helynév struktúra fordul elő. E helynek az oklevélbeli második említése azonban fordított szórenddel történik, azaz magyar név + latin földrajzi köznév sorrendű („*Basi* acervum”), mint ahogyan azt például az „ad eiusdem *Geru* agrum” (2.9.) esetében is láttuk. A ’halom’ (GYÖRKÖSY 1984: 10) jelentésű *acervus* nem gyakori latin földrajzi köznév az oklevelekben, e szerepben leginkább a *collis*, *colliculum* latin fajtajelölő szót találjuk a forrásokban.

Ritkábban megfigyelhető az is, hogy az ilyen szerkezet településnevet rejt, azaz ’Bás település halma’ értelemben használatos. Az oklevelekben találkozhatunk hasonló esetekkel, mint például a *mons Pákozdi* szerkezet ’Pákozdi település hegye’-ként értelmezhető (vö. RESZEGI 2011: 143). Mivel a latin földrajzi köznévnek a névhez tartozása nehezen ítéltető meg, az adat kapcsán akár a *Bás-halom* részfordításával is számolhatunk. Mindezek mellett a latin földrajzi köznév + magyar személynév struktúrát is számításba kell vennünk, amely szintén gyakran megfigyelhető az oklevelekben.

A latin szerkezet azonosításához a *Bas(i)* szórvány eredetét és előfordulásait érdemes megvizsgálnunk. A *Bás* személynévként és helynévként is adathozható a

régiségből. Személynévként gyakran megtaláljuk az oklevelekben különféle alakokban: +1135: *Bas*, 1217/1412: *Baas*, [1272–1290]>1342>1346: *Baaz*, 1211: *Bos* (ÁSz. 94–95). A középkori Magyarországon *Bás* nevű települést csupán Zemplén megyéből említenek a források: 1352: *Boos*, 1364, 1460: *Baas* (Cs. 1: 342). E helynévnek pedig a fent idézett személynév ugyancsak lehet az alapja. A NÉMETH PÉTER által említett Tiszaeszlár határába olvadt *Basteleke*, későbbi *Bashalom* település előtagja KISS LAJOS szerint szintén a *Bás* személynévre vezethető vissza (FNESz. *Bashalom*). Ezek a körülmények pedig az „acervus Basy” szerkezet ’Bás nevű halom’ értelmezését gyengíthetik, mivel térszinformanevek ritkán alakulnak személynévekből metonimikus úton (vö. mégis a *Damján*, *Pál*, *Vecel* hegynevek, RESZEGI 2011: 138). A ’Bás település halma’ jelentése sem valószínű, településnévként ugyanis — NÉMETH bizonytalan felvetései mellett is — itt később nem ismerjük. A legvalószínűbbnek tehát az tűnik, hogy a hortobágyi határleírásban szereplő „acervus Basy” szerkezetben — és a hasonló struktúrájú, a határleírásban később említett „acervum Fygudy” (5.7.) és „acervum Marci” (5.8.) megnevezésekben is — a latin *acervus* mellett személynévet kell keresnünk.

A szóvégi *i* megítélése szintén problémás. Ha a szórványt személynévnek tekintjük, akkor az *i*-t véghangzónak értékelhetjük, vagy — a *Marci*-hoz (5.8.) hasonlóan — latin esetragot is sejtethünk mögötte.

5.4. *Zondonek* [*szondonék* ~ *szandanék*]

Hortobágy birtok határában az alapítólevél következőnek egy Szandalik településről Cégényre vezető utat említ: „ad viam, que venit de *Zondonek* <31.> et ducit ad Chegen”. A mai Újszentmargita keleti–délkeleti részén fekvő egykori Szandalik (Szandanék) falu a tatárjáráskor pusztult el, emlékét több település (Polgár, Újszentmargita) határában található későbbi-mai határnevek őrzik: 1779: *Szandalik fok*, *Szandalik halom*, *Szandalik itató* (KISS L. 1982: 482), 1780: *Szandalék halma*, *Szandalék foka* (NÉMETH é. n.), 1909, 1916, 1956, 1959, 1968: *Szandalik* (BÉRES 2014: 37), 1970: *Szandalik* ~ *Bágyszandalik*, *Szandalik-halom*, *Szandalik-zug* (HBMFN. 1: 26–27), 1981: *Szandalik* (KISS L. 1982: 482), 2013: *Szandalik* ~ *Bágyszandalik* (BÉRES 2014: 37).

Az elsődleges *Szandanék* helynév személynévből keletkezhetett metonimikus névadással, ilyen alakú személynévet azonban az Árpád-kori forrásokban nem találunk. A helynév alapjául szolgáló feltehető személynévet KISS LAJOS a szláv nyelvekből magyarázza: vö. lengyel *Sędnik* (1420: Stassek *Szandnik*, SÍSNO. 5: 33) és szerbhorvát *Sudnik* családnév (FNESz. *Szandalik*). E szláv személynévek közszoói előzményének szerinte a szerbhorvát ’bíró’ jelentésű köznév vagy az orosz ’faedénykészítő, fatálgyártó’ értelmű foglalkozásnév tekinthető.

Legutóbb NÉMETH PÉTER vetette fel annak a lehetőségét, hogy az egykori Szandanék település a nevét a Hortobágyba ömlő Szandalik vizéről kapta (NÉMETH é. n.). Az újszentmargitai külterület keleti részén észak–dél irányban haladva a délkeleti határban a Hortobágyba ömlő érnek (vö. 1909: *Szandalik*, *Bágy-szandalik*, 1916, 1948, 1970: *Szandalik*, 1916: *Szandalik csatorna*, 1965: *Szandalik-csatorna*, 2013: *Bágy-Szandalik ~ Bágy-szandaliki-csatorna ~ Szandalik-ér*, vö. még BÉRES 2014: 37) azonban korai adatát nem ismerjük (a fent említett 1779: *Szandalik fok*, 1780: *Szandalék foka* megnevezések is e víznévre utalhatnak), és gyaníthatóan a víz vette a nevét a településről. Emellett a Százdi alapítólevélbeli adat szintén a településnév elsődlegességét bizonyítja.

A Szandanék alakból szabályos hangtörténeti változással, az *n ~ l* hangzó-cserével alakulhatott a *Szandalék* névforma: az *l* és az *n(y)* mássalhangzók efféle változásviszonyba nem ritkán kerülnek egymással, ahogyan ezt jó néhány helynévi példa is igazolja: pl. *Csomálfalva > Csománfalva*; *Lengyénfalva > Lengyelfalva*, *Necsmér > Leicsmér* (KISS L. 1995: 31–32). A változás a 18. század előtt lezajlott, pontosabb idejéről nincsenek adataink. Az utolsó szótag *ë ~ é* magánhangzója ezt követően talán a *lyuk* szó egész nyelvterületen gyakori *lik* változatának a névbe való beleértése nyomán válhatott *i*-vé.

5.5. *Chegen* [cégény]

A birtokleírásban fentebb említett út a mai Újszentmargita közelében fekvő Szandalik településről vezetett a mai Hajdúhadház, illetve Téglás határában fekvő Cégyén településre: „ad viam, que venit de Zondonek et ducit ad *Chegen*” (32.). A Cégyén név később gyakran előfordul az oklevelekben: 1208/1550: *Chegyen*, 1215/1550: *Cegan*, 1219/1550: *Sceguen*, 1221/1550: *Cyeguen*, 1312: *Chegen*, 1327: *Chegeen* (NÉMETH 1997: 51), 1332–1335/PR.: *Chegen ~ Cheken ~ Cheghan*, 1411, 1471: *Cegen* (Cs. 1: 606). A falu a 15. században pusztulhatott el: 1476-ban még állt, utána azonban faluként már nem említik a források. Emlékét nemcsak a mai Hajdúhadház és Téglás határában található határnevek őrzik, vö. 1767–1774: *Czégyen*, 1768: *Cségyen*, 1853: *Cégény-rét*, 1928: *Czégyén*, 1970: *Cégény-tanya*, 1972: *Cégény*, *Cégény-pusztá*, 2011: *Cégény ~ Cégény-dűlőü*, *Cégény-út* (HBMHn. 1: 264–265, 309), hanem az egykori település neve a hajdúböszörményi névkincsben (vö. pl. *Cégény-rét*, *Cégény dűlő*, *Cégényi út*, HBMHn. 1: 123–124) is felbukkan. Szabolcs-Szatmár megyében Fehérgyarmattól dél-délkeletre található egy másik, ugyancsak Cégyén nevet viselő település is (1288 k.: monasterium *Cegen*, FNSz. *Cégénydányád*).

A Cégyén helynév formáns nélküli személynévből keletkezett metonimikus névadással, vö. 1213/1550: *Chegun* (ÁSz. 181). A település neve olykor *k*-s

formában, *Cheken*-ként bukkan fel, ahogyan személynévként is előfordulnak *k*-val szereplő adatai (vö. 1230: *Ceken*, 1269: *Cheken*, ÁSz. 184).

A Százdi alapítólevélben a *ch* betűkapcsolat feltűnik a *h* (vö. *Hort*, *Hortobágy*) és a *c* hang⁶ (vö. *Cégény*) jeleként. A *c* hang *ch*-val való jelölése modernizáló lejegyzés eredménye lehet, mivel ez a jel a 12. századtól válik általánossá (vö. KNIEZSA 1952: 37–44).

5.6. *Solu* [*sol(y)u*]

Hortobágy birtok leírásában egy további szomszédos település neve is szerepel: „ad alium monticulum, qui est cum villa *Solu*” (33.). E helynevet a későbbiekben alig említik a források: 1270: *Sol*, 1276: *Soler* (NÉMETH 1997: 167). A falut — *Márki* (5.8.) településsel együtt — NÉMETH PÉTER 1997-es munkájában egyértelműen Polgár és Görbeháza határába lokalizálja, és itt *Sóly* történetéről is szolgál némi információval: a falu egykor Turul ispán birtoka volt, amit az ispán halála után özvegye a margitszigeti Szűz Mária egyházra hagyott, majd a helyet 1276-ban az apácák birtokainak megerősítésekor már *Sólyér* alakban említik (1997: 167). NÉMETH PÉTER későbbi kéziratos munkájában viszont *Sóly* helyét már ismeretlennek tartja, csupán annyit jegyez meg róla, hogy a tatárjárás idején pusztulhatott el (NÉMETH é. n.). Később nem találjuk e település nyomát a 18–19. századi térképeken, valamint a mai helynévállományban sem. Az azonban kétségtelen, hogy Hortobágy szomszédságában feküdt.

A középkori Magyarországon az itt említett egykori Szabolcs vármegyei településen kívül ismereteim szerint csupán Veszprém megyében létezett *Sóly* nevű település: 1327 e.: *Soly* (FNESz. *Sóly*), 1353: *Sowl*, 1365: *Sool* (Cs. 3: 250).

Sóly falu neve személynévből keletkezett metonimikus névadással, vö. +1086, 1212/1355: *Sol* (ÁSz. 723, 724). Az Árpád-kori forrásokban gyakran előforduló *Saul* (+? 1102/XII, 1111: *Saul*, ÁSz. 693) személynév végső soron héber eredetű. Ebből a személynévből alakulhattak a *Sál(y)*, *Sál(y)i*, *Sávoly* típusú helynevek is (FNESz. *Sály*).

E helynév az alapítólevélben a 11. században még meglévő tövégi magánhangzóval szerepel (vö. pl. 1055: *hodu utu, ruuoz licu*, DHA. 1: 150, 151). A *Sól* > *Sóly* palatalizáció⁷ az eredeti Százdi alapítólevél keletkezésének korában

⁶ A *c* hangot elsősorban idegen szavak honosították meg, mint például a latin *cédula*, *cirkál*, a német *céger* stb. (vö. E. ABAFFY 2003: 313). A *c* hang magyar nyelvben való meghonosodásának első nyomát a Tihanyi alapítólevélbeli *ca(s)telic* helynévi szórványában érhetjük tetten (vö. BÁRCZI 1951: 113, HOFFMANN 2010a: 132).

⁷ Az *l* > *ly* palatalizáció a hangtörténeti szakirodalom szerint az ómagyar mássalhangzókat érintő jellegzetes hangváltozás volt, amely a középmagyar korban, a kódexek korában teljesedett ki (vö. BÁRCZI 1958b: 160, E. ABAFFY 2003: 307).

feltehetően még nem zajlott le — bár az *l* betű jelölhette az *l* és az *ly* hangot egyaránt —, a változásra ugyanis az első biztos adataink a 13. századtól vannak, vö. 1252: *Kortuelyes*, 1277: *Coplyan*, 1336: *Nogmihaly*, 1341: *Boglyas* stb. (vö. BENKŐ 1953: 38).

5.7. *Fygudy* [*figüdi* ~ *figödi*]

A birtok következő határpontjaként az „ad acervum *Fygudy*” (34.) latin szerkezetet olvashatjuk. E hely Hortobágy birtokon belüli lokalizálása bizonytalan. NÉMETH PÉTER e *Fygudy* adatot a középkori Szabolcs vármegyei *Füged* településsel azonosítja, amelynek néhány későbbi előfordulását is közli: 1290/1342, 1312: *Fygud*, 1313: *Figud*, 1338: *Fygud* (NÉMETH 1997: 77). Az egykori falu helyét azonban nem tudja pontosan lokalizálni: 1313-ban *Tamási*, *Vid* és *Mogyorós* birtokokkal együtt említik (NÉMETH é. n.), 1338-ban szintén *Vid* és *Szunyor* között sorolják fel (NÉMETH 1997: 77). Ezek alapján talán a mai Hajdúböszörmény közelében kereshetjük. A továbbélésének viszont sem a térképes forrásokban, sem a mai helynévanyagban nem találjuk nyomát. A bizonytalanságot az a körülmény méginkább fokozza, hogy a NÉMETH által közölt 1290/1342-es *Fygud* adatot GYÖRFFY GYÖRGY a Heves megyei Gyöngyös közelében fekvő *Füged* településnév előfordulásai között említi (vö. 1290/1342: *Fygud*, 1301, 1302>1318/1496: *Fygug*, Gy. 3: 94; 1427: *Fyged*, Cs. 1: 62), amely azonban távol (több mint 100 km-re) található a Szabolcs megyei Hortobágy birtoktól. *Füged* pontosabb lokalizálását a Hortobágy határleírásában szereplő további helynevek sem segítik (ehhez lásd még 5.3.).

Az „acervus *Fygudy*” szerkezet — az „acervus *Basy*”-hoz hasonlóan — többféleképpen értelmezhető (ehhez lásd 5.3.). A latin szerkezet tartalmának azonosítását a *Füged(i)* szórvány további elemzésével közelíthetjük meg. A szóvégi *i* a *-d* képzőhöz kapcsolódó (azzal tulajdonképpen egyfajta morfológiai egységet alkotó) véghangzó lehet. A *Füged* személynévként és helynévként is adathozható a régiségből. A bizonytalan eredetű *Fig-* ~ *Füg-* tö + *-d(i)* képzős szerkezetű személynévnek (vö. 1199: *Figud*, ÁSz. 307, lásd még FNESz. *Fügöd*) az „acervus *Fygudy*” szerkezetben lévő névformával azonos alakját megtaláljuk magában a Százdi oklevélben is, az apátságot alapító Péter ispán maga tesz említést *Macra* birtokon egy *Fygudy* nevű poroszlójáról (vö. „pristaldus meus *Fygudy*”, DHA. 1: 184, ÁSz. 308). FEHÉRTÓI KATALIN azonban személynévtárába nemcsak az itt említett poroszló nevét veszi fel, hanem az alapítólevél „acervus *Fygudy*” szerkezetében szereplő nevet is ide sorolja (ÁSz. 308). A középkori Magyarországon *Füged* ~ *Fügöd* települések többfelé is előfordulnak: találunk ilyen nevű falvakat például Abaúj (1246/1305//1414: *Figud*, Gy. 1: 81), Csanád (1326: *Figud*, Gy. 1: 857), Heves (1290/1342: *Fygud*, 1301: *Fygug*, Gy. 3: 94), Torda (1333–1337/PP.: *Figud*, Cs. 5: 703) stb. vármegyék-

ben is. E településnevek pedig a fent említett személynevekből metonimikus névadással ugyancsak létrejöhetnek. KISS LAJOS például a mai Borsod-Abaúj-Zemplén megyei *Füged* települést személynévi eredetűnek tartja, s az alapjául szolgáló személynévként a Százdi alapítólevélben is említett *Fygudy* poroszló nevét (lásd még ÁÚO. 1: 26) adja meg (FNESz. *Füged*). Mindezek alapján az „acervus *Fygudy*” szerkezet szóba jöhető ’Füged nevű halom’, ’Füged település halma’, ’Füged-halom’, valamint a ’Füged nevű személy halma’ értelmezései közül tehát a legvalószínűbbnek a latin földrajzi köznév + magyar személynév struktúrájú ’Füged nevű személy halma’ jelentése tűnhet (ehhez lásd még 5.3.).

5.8. *Marci* [márki ?]

A hortobágyi határban közvetlenül az „ad acervum *Fygudy*” szerkezetet (5.7.) követően az oklevél egy újabb, hasonló struktúrájú határjelölő halmot említ: „ad acervum *Marci*” <35.>. E helyet Hortobágy birtokon belül szintén nem tudjuk pontosan lokalizálni, a névre későbbi adatokat ugyanis nem ismerünk. A Százdi alapítólevél itt vizsgált adatát NÉMETH PÉTER ugyan felveszi a középkori Szabolcs vármegye települései közé Polgár és Görbeháza határára lokalizálva, további adatokat azonban ő sem említ (1997: 130). Későbbi munkájában ilyen nevű településről viszont már egyáltalán nem tesz említést (NÉMETH é. n.). Az egykori település nyomát később a 18–19. századi térképeken, valamint a mai helynévállományban sem találjuk. Ezek a körülmények egykori *Márk(i)* nevet viselő település létét itt nem támogatják.

Az „acervum *Marci*” szerkezet értelmezéséhez (ehhez lásd 5.3.) a *Marc(i)* szórványt kell alaposabban megvizsgálunk. A *Márk* személynévként és helynévként egyaránt előfordul a régiségben. Személynévként gyakran szerepel az oklevelekben: [1113]/KrónKomp.: *Mark*, 1193: *Marc*, 1295/1328: *Maark*, 1211: *Marcu* (ÁSz. 519–520). E nevek nagy része a latin *Marcus*-ból ([1095]/KrónKomp.: *Marcus*, ÁSz. 514–516) alakult elvonással. A középkori Magyarországon szép számmal találhatunk *Márk(i)* nevű településeket is: az egykori Baranya (1261/1262, 1296, 1301/XIV., 1330: *Mark*, Gy. 1: 338–339), Bereg (1220/1550: *Marc*, 1299: *Mark*, Gy. 1: 544; 1421: *Marky*, Cs. 1: 417), Zala (1381, 1389: *Mark*, 1524: *Marky*, Cs. 3: 81) és Zemplén (1486: *Marky*, Cs. 1: 356) vármegyékben egyaránt ismerünk ilyen nevű falvakat. E településnevek esetében is a *Márk* személynévből való alakulás lehetőségét valószínűsíthetjük. Mivel a térszínformanevek ritkán alakulnak személynevekből metonimikus úton (vö. RESZEGI 2011: 138), valamint a névadatban (a fentebb jelzett okok miatt) egykori településnevet sem igen azonosíthatunk, a latin szerkezet mögött legnagyobb valószínűséggel a ’Márk nevű személy halma’ értelmezésre gondolhatunk. Az itt vizsgált *Marci* adatokban a *Marcus* személynév genitívuszi alakját sejtethetjük, s ez pedig a szórvány személynévi jellegét támogat-

ja. Ebben az esetben viszont az adat latin nyelvű elemként [marci]-nak olvasandó.

5.9. *Chordy* [*χordi* ~ *χorti*]

Hortobágy birtok határában említi az oklevél *Hort* falu nevét: „ad terminum cum *Chordy*” (36.), amelyet a Hortobágy név kapcsán már a korábbiakban (lásd az 5.2. alatt) is említettem. E helynév a későbbiekben is gyakran előfordul a forrásokban: 1250, 1347: *Hurt* (NÉMETH 1997: 94), 1440: *Horth*, 1465: *Hurth*, *Horth*, 1468, 1481: *Hortheghaz* (Cs. 1: 516). A falu a 11. századtól a tatárjárás előttig folyamatosan lakott volt, a 14. században azonban már birtokként szerepelt: 1347: item aliam possessionem *Hurth* vocatam in comitatu de Zabolch (A. 5: 109). A település a 16. században pusztult el (ZOLTAI 1911: 47), ezután birtok és puszta neveként említik: 1802–1811: *P. Hort* (Görög), 1806: *Pr. Hort* (LIPSZKY, Mappa), 1808: *Hort Praedium* (Lipszky, Rep.), 1851: *Kis-Hort (puszta)*, *Nagy-Hort (puszta)* (FÉNYES 2: 118), 1858: *Puszta Nagy-Hort* (MKFT.), 1883: *N.-Hort psz.* (HKFT.).

A középkori falu a mai Balmazújváros belterületétől északnyugatra, a Hortobágy folyótól keletre feküdt, ma *Nagy-Hort* (1967, 1973: *Nagyhort*, Hnt.) Hortobágy község, *Kis-Hort* (1967, 1973: *Kishort*, Hnt.) pedig Balmazújváros külterületének része.

Hort falu neve személynévből keletkezett metonimikus névadással (vö. 1213/1550: *Hurt* személynév, ÁSz. 396). A személynév alapjául a szláv eredetű magyar *hort* ’vadászkutya, agár’ (TESz.) jelentésű köznév szolgálhatott. A magyar nyelvterületen e Szabolcs megyei falun kívül *Hort* nevű település az egykori Heves (1250: *Hurt*, Gy. 3: 101), Esztergom (1156: *Wrt*, 1318: *Hurth*, Gy. 2: 292), valamint Külső-Szolnok (1347: *Hurch*, Cs. 1: 668) vármegyében szintén adatolható.

Az alapítólevélbeli adat szókezdő *ch*-ja a 11. században a *h* hang jeleként teljesen általános volt (vö. KNEZSA 1952: 17), a név későbbi említéseiben azonban ezen a helyen mindig *h* betű szerepel. Az 1067-es adat a szóvégi *t* – *d* tekintetében is eltér a többi említéstől. A helynévképzői szerepű *t* és *d* váltakozásáról *Százd* neve kapcsán már szó esett (lásd 1. alatt). *Hort* nevében a *t* azonban nem képzőelem, hanem a helynév alapjául szolgáló személynév (vö. 1213/1550: *Hurt* személynév, ÁSz. 396), illetve közszo (*hort* ’vadászkutya, agár’, TESz.) tövének része. Az itteni adatban szereplő *d* mégis — bizonyára analogikusan — a fenti alternációt jelezheti. Arra a kérdésre azonban, hogy ez a valós nyelvhasználatnak is a része volt-e, vagy csupán az oklevél lejegyzőjétől származik, nem tudunk válaszolni. A *d* után álló *y* betűvel jelölt *i* a *-d* képzőhöz kapcsolódó (azzal tulajdonképpen egyfajta morfológiai egységet alkotó) véghangzó lehet (vö. pl. 1055: *holmodi*, SZENTGYÖRGYI 2014: 60), amely a *-d* képző (vagy itt

annak tekintett elem) után sokáig megmaradt (vö. E. ABAFFY 2003: 322). A veláris *tő* véghangzójaként leginkább *u*-t várhatnánk, ahogyan ez a megfelelő személynévi adatban fel is tűnik: 1229/1550: *Hurtu* (ÁSz. 396), a *-d* azonban ilyen esetekben is gyakran *i*-vel áll együtt. Efféle párhuzamosságot másutt is tapasztalunk, vö. pl. 1213/1550: *Lazdi*, 1217/1550: *Lazdu* (Gy. 1: 639, lásd BÉNYEI 2012: 58).

5.10. *Basi* (lásd az 5.3. alatt)

6. *Ceda* [*ceda* ? ~ *szeda* ?]

Az alapítólevél következőnek *Ceda* falut említi: „villa, qui dicitur *Ceda*” (38.). GYÖRFFY GYÖRGY e helyet az egykori Zemplén vármegye déli részén fekvő, későbbi-mai Taktaszada településsel azonosítja (Gy. 1: 805, ehhez lásd még PITI 2006: 37–38). Az oklevél tizenkilencedikként említett *Zalda* birtokát („predium *Zalda*” (74.), lásd a 19. alatt) — amely nagyobb valószínűséggel hozható összefüggésbe *Taktaszada*-val — viszont nem lokalizálja (Gy. 1: 805). Később, a DHA. mutatójában mindkét helyet a Zemplén megyei Taktaszada településsel véli azonosnak (DHA. 1: 480, 514). KISS LAJOS *Taktaszada* első adatai közé kérdőjellel felveszi az alapítólevélbeli *Ceda* névadatot, az oklevél későbbi helyén előforduló *Zalda* elnevezést azonban itt nem szerepelteti (FNESz. *Taktaszada*).

Felvetődik a kérdés, hogy az alapítólevélben hatodikként említett *Ceda* falu — ha egyáltalán e helynévi szörvány *Szada*-ként értelmezhető — azonos-e az oklevélben tizenkilencedikként szereplő *Zalda* birtokkal, és ha igen, akkor az oklevél írója mi okból tér vissza az általa korábban már említett településhez. Hasonló, visszatérően szereplő birtokok ugyanis nem fordulnak elő ebben az oklevélben. Sem az oklevél szerkezete, sem pedig történeti érvek nem szólnak tehát a két névadat azonosítása, vagyis ugyanazon birtoknak az ismételt előhozatala mellett. Az azonosítást az oklevél latin szövege sem segíti: a tizenkilencedikként olvasható *Zaldá*-ról ugyanis csupán annyit tudunk meg, hogy határa a Tiszánál kezdődik (vö. DHA. 1: 185, magyar fordításban: „melynek határa kezdődik a Tiszánál [és tart] 5 dombig”, PITI 2006: 40), az előbbiről még ennyi információt sem árul el az oklevélszöveg. A tizenkilencedikként szereplő, Tisza menti *Zalda* falu (19.) vélhetően az egykori Zemplén vármegye déli részén kereshető. Az pedig a fentebb mondottak értelmében, hogy a hatodikként szereplő *Ceda* település azonosítható-e ezzel a *Zalda* faluval — s egyáltalán *Szada*-ként olvasható-e —, igen bizonytalan. Felvetődhet ugyan a [*szeda*] olvasata is, mivel a *c* betű palatális *e* és *i* előtt előfordulhat *sz* hangértékben (vö. KNEZSA 1952: 19–37), de ez az egyébként is ritka jelölésmód a 12. századtól jelenik meg, és csupán a fehérvári keresztesek 1193. évi oklevelében játszik

jelentősebb szerepet (vö. pl. az 1193: *cenholm* helynévben, ehhez lásd 2.1.). Ez esetben is magyarázatra szorulna azonban az első szótagban szereplő *e* betű (az *a*-val szemben). Nem támogatja az azonosítást a két alak lejegyzésének nagyfokú eltérése sem.

A fentiek alapján az oklevélbeli *Ceda* szórványt ismeretlen azonosítású, lokalizálhatatlan elemnek kell tekintenünk. Nyelvileg viszont talán összefüggésbe hozható az Árpád-korból adatolható *Cheda*-féle személynévvel: 1228/1491: *Cheda*, 1211: *Cedhe*, *Chedeh* (ÁSz. 181), s ez esetben a hangzása [*ceda* ~ *céda* ~ *cseda* ~ *cséda*] lehet inkább.

7. *Fonsol* [*foncsol* ~ *fancsal*]

Az alapítólevél következőnek egy *Fancsal* nevű földet nevez meg: „terre *Fonsol*” (39.). Az oklevélben korábban (harmadikként) szerepel egy hasonló, *Fancsalfenyérje* nevű birtok, ezek egymáshoz való viszonyát lásd a 3.1. alatt.

Az egykori Heves vármegyében Gyöngyöstől nyugatra két *Fancsal* település is létezett közvetlenül egymás szomszédságában (vö. HA. 3: 31): az egyik a későbbi *Tímárfancsal* település, a másik a későbbi *Fancsaltelke*, amely a 14. századtól (Felső)Réde, ma Nagyréde része (vö. Gy. 3: 91–92). GYÖRFFY GYÖRGY a Százdi alapítólevélbeli *Fancsal*-t (7.) bizonytalanul a későbbi *Fancsaltelke* faluval azonosítja (+1275/[XIV.]: *Fanchal*, 1299, 1311: *Fonchol*, 1351: *Fanchaltelky*, Gy. 3: 91). A két *Fancsal* viszonyáról nem szól, kétségtelen azonban, hogy — mivel összefüggő területet alkottak — névtani tekintetben azonosnak tarthatjuk őket. *Fancsal* település egészen a 19. század végéig ezen a néven szerepel, amikor is a nevét a lakosság kérésére *Rózsaszentmárton*-ra cserélték (FNESz. *Rózsaszentmárton*). Ha tehát GYÖRFFY bizonytalan azonosítását elfogadjuk, akkor a Százdi alapítólevélben említett *Fonsol* neve lényegében változatlan formában ma is fennáll mikrotoponimák részeként, illetve a későbbi *Rózsaszentmárton* település népi neveként (HeMFN. 4: 120). Az egykori *Fancsal* település emlékét őrzik például a mai Szücsi, Nagyréde és Hatvan település helynévanyagában található *Fancsali út* (HeMFN. 4: 99, 247), *Fancsali-patak* (HeMFN. 4: 100), *Fancsal-kúti-tározó*, *Fancsal-kúti-disznólegelő* (HeMFN. 4: 164), *Fancsali* ~ *Fancsali-tábla* (HeMFN. 4: 249) stb. mikronevek.

Fancsal nevű települések a régiségben az itt említetteken kívül többfelé is előfordultak Kárpát-medencében: Abaúj (1138/1329: *Fonsol*, Gy. 1: 79), Bihar (1. 1214/1550: *Fansol*, Gy. 1: 606; 2. +1214/1334: *Fonchol*, Gy. 1: 632), Gömör (1338: *Fonchal*, Gy. 2: 496), Keve (1274>1340: *Fonchol*, Gy. 3: 316) és Pest (1264/1393/1466: *Finchol*, Gy. 4: 516) vármegyékben egyaránt adatolhatunk ilyen névformákat.

A *Fancsal* településnév formáns nélküli személynévből keletkezett metonimikus névadással. A *Fancsal* személynév gyakran szerepel a forrásokban válto-

zatos formában (vö. pl. 1055: *Fancel*, +1086, 1131: *Fonsol*, 1137: *Fanzal*, ÁSz. 298), eredete azonban bizonytalan. BÁRCZI GÉZA leginkább elfogadhatónak az olasz *Fancello*-ból (rétoromán *fantschël*) való származtatását tartja (1951: 62).

8.1. *Wensellev* [*βencsellëu* ~ *βencsellō*]

Az alapítólevélben ezt követően *Wensellev* birtok határleírását olvashatjuk: „*terram Wensellev*” (40.). Az egykori Szabolcs vármegye északnyugati részén fekvő, a mai Gávavencsellő település neve később is gyakran előfordul a forrásokban: 1293: *Wenchelleu*, 1321: *Wenchello* (NÉMETH 1997: 201–202), 1337, 1410: *Wenchellow*, 1344>1345, 1365, 1373: *Venchellew*, 1348: *Wencellew*, 1354: *Wencheleu*, 1355/1357, 1370: *Venchelleu* (NÉMETH é. n.), 1407, 1413, 1430: *Wenchellew* (Cs. 1: 528), 1782–1785: *Vencsellō* (EKFT.), 1806: *Vencsellō* (LIPSZKY, Mappa), 1857: *Vencsellō* (MKFT.), 1884: *Uj-Vencsellō* (HKFT.), 1913: *Vencsellō* (Hnt.). 1971-ben Gáva településsel egyesítették (FNESz. *Gávavencsellő*).

GYÖRFFY GYÖRGY — ahogy erről a korábbiakban már szó esett — a határleírásban szereplő gyanús latin kifejezések miatt *Wensellev* (és a következőnek említett *Wense*) birtok leírását utólag betoldott, azaz interpolált résznek tartotta. Úgy vélte, hogy a határleírásban szereplő *vadit superius, cadit, procedit, meta terrea* kifejezések nem felelnek meg a 11. század diktálási szokásának, illetve eltérnek négy másik határjárásban használt igék olyan passzív formáitól, mint például *venitur, ultratur*. A határleírás meghamisításának okát a tiszai halászati jog megerősítésében látta (DHA. 1: 183). PITI FERENC véleménye szerint az itt említett *libertinus* („VI mansionibus libertinorum”), azaz ’szabados’ fogalom ’a földesúri gazdaságban a 12. századtól földet kapó, de azzal együtt adhatóvehető szolga állapotú személy’ (PITI 2006: 38) értelemben való használata a 11. századi oklevélben szintén anakronisztikusnak tekinthető, ennek a bekerülése tehát ugyancsak 13. századi interpolációra utal (PITI i. h.). Ezt az elgondolást támogatja továbbá a *castrum* („civibus castris de *Zobolchy*”) szónak a határleírásban való szerepeltetése, ez a fogalom ugyanis a 11. században még nem volt használatos ’vár’ jelentésben, annak jelölésére ekkor még a *civitas* kifejezés szolgált (PITI i. h.).

A *Wensellev* helynévi szórvány helyesírása nem segít annak eldöntésében, hogy e birtokleírás a 11. században került-e be az oklevélbe, vagy inkább a 13. századi interpoláció eredménye. Ha utólagosan betoldott részből van is szó, az oklevél lejegyzője a helynévi szórványokat igen jól igazította a hamisított kor nyelvi arculatához, a *cs* hang *s* jele ugyanis inkább a 11–12. században volt általános, a 13. század közepére az összetett *ch*-val való jelölésmód vált majdnem kizárólagossá (KNIEZSA 1952: 19, 27). A szóvégi *ëu* diftongusnak — amely majd *öü* > *ő* változással alakult tovább (vö. 1055: *sar feu*, HOFFMANN

2010a: 120, további példákat lásd E. ABAFFY 2003: 341) — az *ev* jele a 11. században szintén éppúgy használatos volt, mint a 13. században (KNIEZSA i. m. 15, 19, 30, 39). A fent említett latin kifejezések, valamint az oklevélben a következő birtokként szereplő, az ittenivel szomszédos *Wense* birtok utólagos betoldása azonban inkább az interpoláció tényét valószínűsíti.

A helynév — a szakirodalom általános véleménye szerint — formáns nélküli személynévből keletkezett metonimikus névadással, vö. 1191 [c: 1251]: *Wenczelao*, 1214/1550: *Venceslaus* (ÁSz. 801). Az alapjául szolgáló személynév a német *Vencellinus* és a szláv *Václav* ~ *Więcesław* (<**Vęceslav*) személynévekből egyaránt származhatott (vö. MEZŐ–NÉMETH 1972: 136, FNESz. *Gávavencsellő*). E személynévnek leginkább az 1234: *Winzlou*, 1270: *Vinclo* (ÁSz. 813) [vincló ~ vincsló] ejtésű alakja szolgálhatott a településnév alapjául. Ebben a három mássalhangzó kapcsolata magánhangzó betoldásával oldódhatott fel, a szóalakzáró magánhangzó pedig hangrendi kiegyenlítődés révén vált *ő*-vé. Az *l* megnyúlása két magánhangzó közti helyzetben történhetett meg.

8.2. *Wensellew towa* [βencsellëü ~ βencsellő toβα ~ taβα]

Vencsellő birtok határában öt halastavat említ az oklevél: „piscinarum nomina hec sunt: *Wensellew towa* <41.>, Proluca <42.>, Homuser <43.>, Tehna <44.>, Ebes <45.>”. E megnevezések később nem fordulnak elő a forrásokban, s említéseiket a 18–19. századi térképeken sem találjuk. A Szabolcs vármegye északi részén elterülő Rétköz településeinek végzett 1949. évi gyűjtés arról tesz említést, hogy a helyiek a Százdi alapítólevélben szereplő halastavak közül csupán a *Vencsellő tavá*-t ismerik. A Tisza fölött az északkeleti határszélen lévő egykori kilenc hold nagyságú halastó neve a 20. század közepén *Vencsellei tava* formában volt használatos kaszáló megjelöléseként (vö. KISS L. 1961: 426).

A víznév bizonyára a *Vencsellő* településnév és a *tó* földrajzi köznév birtokos jelzős összetételeként jött létre. Az alakilag birtokos jelzős szerkezetű névben azonban jelentéstanilag inkább egyfajta lokális viszony fejeződik ki, az tudniillik, hogy egy ’Vencsellő településen lévő állóvíz’-ről van szó. Hasonló szerkezetű, azaz településnévi előtagot és birtokos személyjeles földrajzi köznévi utótagot tartalmazó víznevek gyakran fejeznek ki helyviszonyt, általában ’az előtagban megjelölt település mellett elfolyó (esetleg azon a helyen eredő vagy a hely felé haladó) vagy ott lévő víz(folyás)’-ra utalva: ilyenek például a *Bályok pataka*, *Cécke pataka* stb. víznevek (vö. GYÖRFFY E. 2011: 112–113). Nem vethető el azonban az a lehetőség sem, hogy a halászóhely arról a személyről kapta a nevét, aki a település névadója volt. A halastavakat ugyanis gyakran az azt használó vagy birtokló személyről nevezték el (vö. pl. *András vejsze*, *Benedek vejsze*; *Kolon*, HOFFMANN 2010a: 90, 174–175).

8.3. *Proluca* [proluca ?]

A következőnek említett halastó („piscinarum nomina hec sunt: Wensellev towa <41.>, *Proluca* <42.>, Homuser <43.>, Tehna <44.>, Ebes <45.>”) nevének olvasata és azonosítása bizonytalan. Az azonosítást megnehezíti továbbá az a körülmény is, hogy nem találjuk nyomát a későbbiekben a forrásokban, sőt a 18–19. századi térképeken sem szerepel.

A szóeleji *pr-* a mássalhangzó-torlódások között igen gyakori — a *dr-*, valamint a *br-* után a harmadik leggyakoribb — volt a régi magyar nyelvben mind a helynevek (pl. *Precha*, *Presnye*, *Pribouch*, *Prozach* stb.), mind a közszavak (pl. *préda*, *prépost*, *próféta* stb.) körében (vö. KENYHERCZ 2013: 113–116, 131–132, 164–167, 184). Jellemző ez a szókezdet a Kárpát-medencéből adathozható személynévek között is (ÁSz. 652–656). A *Proluca* helynév is esetleg személynévi eredetű lehet (mivel halászhelyek nevében a személynévi lexéma nem szokatlan), de megfelelőjét nem ismerjük a régi személynévállományban.

8.4. *Homuser* [χomusér ~ χamusér]

A Vencsellő birtokon említett *Hamus-ér*-nek nevezett halastó („piscinarum nomina hec sunt: Wensellev towa <41.>, *Proluca* <42.>, *Homuser* <43.>, Tehna <44.>, Ebes <45.>”) a későbbiekben nem fordul elő a forrásokban, s a mai helynevek között sem találjuk nyomát.

A *Hamus-ér* víznév bizonyára a *hamu* ’elégett anyagok finom porszerű maradványa’ (TESz.) főnév -s képzős származékának és az *ér* földrajzi köznévnél az összekapcsolásával jött létre. Az elnevezés talán olyan kisebb vízállásra utalhatott, amely körül a növényzet leégett (vö. FNEsz. *Hamvas*, GYÖRFFY E. 2011: 56–57). A vizsgált Szabolcs megyei víznév mellett az egykori Bodrog vármegyében szintén adathozható egy *Hamus-ér* (1224/1291/1389: *Homuser*, Gy. 1: 696, 715) mikrotoponima. A *hamu* jelzői előtag nemcsak vízrajzi köznevekkel alkotott összetételt, hanem domborzati köznevekhez is kapcsolódhatott: az egykori Fejér megyében adathozható például egy *Hamu-halom* helynév (1211: *Homuholm*, 1228 e./1228/1274/1323/1403: *Hamuholm*), amely szintén a növényzet leégésével hozható kapcsolatba (vö. KOVÁCS É. 2015: 116–117).

Az itt vizsgált helynév első névrészában (és a fent említett Bodrog megyei névben is) az -s képző nem a közszó *v-s* tövéhez kapcsolódott (mint pl. a *Hamvas* esetében, vö. 1314: *Homvos*, OklSz.). Emiatt vetődhet fel esetleg az az elképzelés is, hogy az adatban nem a *hamu* főnevet kell keresnünk, hanem mögötte a *hamis* ’nem valódi, ál’ jelentésű melléknév rejlik, s mint ilyen időszakos vízállásra utalhat. A régiségben ugyanis előfordulnak olyan helynevek (elsősorban víznevek), amelyek előtagja a Százdi alapítólevélbeli névformával teljesen megegyező (*homus*) vagy a nyíltabb hangállapotot tükröztető (*hamus*)

alakban — ha hihetünk a közzétevőknek — ezt a melléknevet tartalmazza. Az OklSz. itt sorolja fel például a *Hamis-ér* (1224/1389: *Homusher*), *Hamis-tó* (1225: *Homus tohu*, 1269: *hamustou*, 1269/1410: *Hamustow*) vízneveket, illetve a *Hamispatak* (1231/1257: *Homuspotoc*) település nevét is. A későbbi adatok már az illabiális *hamis* formát tartalmazzák: 1411: *Hamyspathaka*, *fluvius* (OklSz.). A *hamis* szó *homus* alakban előfordul a Halotti beszéd szövegében is (BENKŐ 1980: 49).

8.5. *Tehna* [teχn(y)a ~ ten(y)a]

A *Tehna* nevű halastó („piscinarum nomina hec sunt: Wensellev towa <41.>, Proluca <42.>, Homuser <43.>, *Tehna* <44.>, Ebess <45.>”) sem a régi, sem az újabb kori névállományban nem szerepel az egykori Vencsellő birtok környékén.

A név olvasata bizonytalan. FEHÉRTÓI KATALIN a *Tekna* nevekkal tartja összefüggőnek e Százdi alapítólevélbeli szórványt: ugyanis a *Tehna* ~ *Tekna* személynevek első adataként szerepelteti a személynévtárában (ÁSz. 742). A szórvány írásképe alapján felvetődhet a [teχn(y)a] olvasata is, amelyből később hangátvetéssel — a *Bohnya* > *Bonyha*, *Rohmány* > *Romhány*, *Kohnya* > *Konyha* változáshoz hasonlóan (vö. BENKŐ 2002: 37, KATONA CS. 2016: 61–62) — alakulhatott egy *Tenyha* névforma, ilyen helynévről azonban szintén nincs tudomásunk. Íráshibát, betűcserét feltételezve (*Tenha*) akár [tenya]-ként való olvasata is szóba jöhetne, mivel az *nh* betűkapcsolat — elsősorban a 13. században — előfordul az *ny* hang jeleként (vö. 1256: *Lonha*, 1269: *mons Aranhas*, KNIEZSA 1952: 49). A feltehetőleg [tena ~ tenya]-ként hangzó *Tena*-féle személynevek az Árpád-korból ugyancsak adatolhatók: 1234/1550: *Tena* (ÁSz. 745).

Ezek a lehetséges kapcsolódások ugyan továbbra sem visznek közelebb minket a vizsgált helynévi szórvány azonosításához, de talán a fent jelzett személynevekkel való etimológiai összefüggését — a halastavak személynévi származtatásával mint jellegzetes névadási móddal is számolva — jó eséllyel felvethetik.

8.6. *Ebess* [ebes]

A határleírásban utolsónak említett halastó („piscinarum nomina hec sunt: Wensellev towa <41.>, Proluca <42.>, Homuser <43.>, *Tehna* <44.>, *Ebess* <45.>”) neve sem fordul elő később a forrásokban, és a mai névállományban sem találunk *Ebess* nevű vizet a környéken.

Az *Ebess* víznév valószínűleg a régi magyar nyelvjárási *ebes* ’mocsaras, zsombékos’ (TESz.) lexémából keletkezett (vö. FNESz. *Ebess*, GYÖRFFY E. 2011: 55). Az OklSz., az EtSz. és a TESz. az *ebes* címszó alatt a Százdi alapítólevél itt tárgyalt adatát adja meg első előfordulásként ’mocsaras, zsombékos’

jelentésben. Az ÚMTsz. és a magyar földrajzi közneveket tartalmazó szótár (FKnT.) is felveszi a Bars és Hont vármegyében adatolható ’bozotos, zsombékos, mocsaras rétság’ értelmű *ebes* főnevet. GYÖRFFY ERZSÉBET a Baranya megyei *Ebes* víznevet (1349: aqua *Ebes*, OklSz., KMHsz. 1.) szintén e szóból származtatja (2011: 55). Az *ebes* lexéma további helynevekben közvetve vagy közvetlenül szintén előfordul: pl. 1378: juxta aquam *Ebes*pataka (OklSz., EtSz.). KISS LAJOS ebből a lexémából eredezteti az *Ebes* településnevet is (FNESz.). Az *ebes* lexéma ismeretlen eredetű, az *eb* ’kutya’ szóval való összekapcsolása, valamint finnugor eredeztetése téves (TESz.).

Egyes — főképpen nem vizeket jelölő — helynevekben azonban esetleg az *eb* ’kutya’ állatnév -s képzős melléknévi származéka is kereshető, akár közvetlenül, akár személynévi áttétellel.

8.7. *Zobolchy* [*szabolcsi* ~ *szabolcsi*]

A Tisza bal partján fekvő szabolcsi vár neve kétszer fordul elő az alapítólevélben Vencsellő, illetve Ven(y)cse birtok leírásában: „civibus castris de *Zobolchy*” <46.>, „castris de *Zobolchy*” <49.>. E helynév gyakran szerepel a forrásokban: [1200 k.]: de terra nunc castrum *Zobolsu* nuncupatur, 1092/XV.: in civitate *Zabolch*, 1221/1550: de provincia *Zabolch* ~ castris de *Zabolch*, 1293, 1321: *Zoboch*, 1320: *Zabolch*, 1332–1335/PR.: *Zobouch* ~ *Zobloch* ~ *Zabolch* (NÉMETH 1997: 169, további adatait lásd NÉMETH é. n.). A Százdi alapítólevél a szabolcsi várnépeket, valamint a várat említi, ennek alapján a szóvégi -i melléknévképzőnek tekintendő. A latin szövegben előfordul *de* + helynév + -i melléknévképző szerkezetre számos példát találunk a forrásokban: pl. 1330: *de Farky*, 1326: *de Monourousdi*, 1336: *de Pely* (KMHsz. 1. *Fark*, *Mogyorósd*, *Pél*).

A szabolcsi vár építésének koráról többféle elképzelés merült fel a szakirodalomban. Egyes vélemények szerint a 10. század elején épülhetett, míg mások a 10. század utolsó, illetve a 11. század első harmada közötti időszakra teszik az építést (a szakirodalomhoz lásd BENKŐ 2003: 65, KOVÁCS H. 2017). A vár korabeli jelentőségét a 11. század közepén köré szervezett megye kialakulása is jelzi.

Anonymus magyarázatának megfelelően — miszerint a Tisza melletti Szabolcs várát Árpád fejedelem Szabolcs nevű unokaöccse építtette fel — a szakirodalom Szabolcs vezér helynévadó szerepével számol (vö. FNESz. *Szabolcs*, KRISTÓ 1988: 418). Egyes kutatók azonban — annak alapján, hogy az ispánsági székhelyek első ispánjukról való elnevezését a korszakban megszokott névadási módnak tekintették⁸ —, a *Szabolcs* név viselőjét a vármegye első ispánjával

⁸ Ezt az általánosító elgondolást (azaz az ispánsági székhelyek első ispánjukról való elnevezését) BENKŐ LORÁND vitathatónak és kétségeket ébresztőnek tartja, s *Bihar* példáját említve hangsúlyozza, hogy sok esetben történeti és filológiai igazolás sem áll az azonosítás mögött (1996b:

azonosították (vö. PAIS 1926: 138, GYÖRFFY 1970: 211). Ennek megfelelően tehát a *Szabolcs* helynevet a megfelelő személynévből származtatják: 1138/1329: *Sobolci* (BENKŐ 2003: 52), 1211: *Sobolch* (ÁSz. 834). BENKŐ LORÁND Anonymus Gesta Hungarorumát vizsgálva a középkor végéig adatolható, egyébként igen gyakori előfordulását *Szabolcs* helyneveket számba véve (vö. XIII. sz. eleje: *zobolju*, Szabolcs megye; 1216/1550: *Zobolju*, Baranya megye; 1256/1572: *Zobolch*, Bihar megye; 1290 k.: *Zobolch*, Baranya megye; 1302>1419: *Zabouch*, Fejér megye; 1326: *Zabolch*, Sopron megye; 1350: *Zabolcs*, Csongrád megye; 1393: *Zabolch*, Heves megye; 1395: *Sabowch*, Valkó megye; 1453: *Zabolch*, Szabolcs megye, BENKŐ 2003: 54) azonban egy birtoknév > vezérnév irányú alakulást tart inkább valószínűnek, mondván, hogy P mester „a vezér nevét a helynév ismeretében és felhasználásával, írói alkotásként hozta létre” (2003: 60, vö. újabban KRISTÓ GYULA álláspontja, 2001). A várnévvel kapcsolatban pedig azt állapítja meg, hogy „annyi bizonyos, hogy ilyen nevű személy volt a névadó, és annyi valószínű, hogy ez a személy ehhez a tájhoz, alkalmasint valamilyen szálon ehhez a várhoz kötődő társadalmi tekintély lehetett” (BENKŐ 2003: 66).

A személynév etimológiájával kapcsolatban többféle vélekedés látott napvilágot (vö. BENKŐ 2003: 53). MELICH JÁNOS szerint a név magyar eredetű (1925–1929: 221). Magyar eredetűnek tartja a nevet KISS LAJOS is, aki a *szab* ’megszab, meghatároz’ ige igenevének kicsinyítő képzős származékából magyarázza (1986: 165, vö. BENKŐ 2003: 53). NÉMETH GYULA a személynévet az ötörökből véli levezethetőnek (< török **sabci*, *sabidži* ’követ, próféta’, 1991: 295), KRISTÓ GYULA, MAKK FERENC és SZEGFÜ LÁSZLÓ viszont ismeretlen eredettel számol (Adatok 1: 52).

9.1. *Wense* [bencse]

Vencsellő birtok leírását követően az oklevél *Wense* birtok („*terram Wense*” <47.>) határait ismerteti részletesen. Az egykori település neve ritkán fordul elő a forrásokban: 1354: *Woythe* (NÉMETH 1997: 201), 1367: *Weyche* (Cs. 1: 528), s nem találjuk nyomát sem a térképeken, sem a környék mai névállományában. A Vencsellővel szomszédos *Vejcse* (későbbi *Vécse*) falu — az alapítólevélben következőnek említett — a mai Timár település (9.2.) határában kereshető.

A régiségben a középkori Magyarországon az itt említett Szabolcs megyei falu mellett csupán Abaúj (1234/1243: *Weytha* [ɔ: *Weycha*], 1295/1346/1401: *Weyche*, Gy. 1: 154) és Zemplén (1376: *Veche*, Cs. 1: 365) megyében, tehát az ország északkeleti részén fordulnak elő *Vécse* nevű települések. A hozzá alaki-

12). Legutóbb KOVÁCS HELGA vizsgálta részletesen az ispánsági várak neveit, s jutott ugyanerre a megállapításra (2017).

lag nagyon hasonló *Vecse* nevű települések ugyanakkor a nyugati területeken bukkannak fel (vö. 1404: *Veche*, Fejér megye, Cs. 3: 356; 1488: *Wechee*, Veszprém megye, Cs. 3: 260). Az általunk elemzett név eredeti alakja — az említett analóg példáknak és a későbbi okleveles adatoknak megfelelően — [vejcse] lehetett.

A helynév valószínűleg formáns nélküli személynévből keletkezett metonimikus névadással, vö. 1199: *Weyceh*, 1250: *Voycha* (ÁSz. 798, 824). Az alapjául szolgáló személynév feltehetően szláv eredetű (vö. szerb-horvát *Vojča*, *Vojče* személynév, MEZŐ–NÉMETH 1972: 119, FNESz. *Hernádvécse*, *Vécse*).

Az elsődlegesnek tartható *Vejcse* (vö. 1367: *Weyche*, Cs. 1: 528) formából a diftongusként felfogott *ej* ~ *ej* monoftongizációjával jött létre a későbbi *Vécse* hangalak, ugyanolyan változással, mint ahogyan az a *Pauli* > *Páli*, *Rábaj* > *Rábé* (KISS L. 1995: 19) helynevek esetében történt. E változási sorba az 1354-es *Woythe* (NÉMETH 1997: 201) helynévi forma kevésbé illik bele, de benne esetleg a helynév elsődleges változatát, az alapjául szolgáló szláv *Vojcse* személynévvel egybeeső hangalakot találjuk, amely a helynév hangrendi kiegyenlítődség előtti formáját mutatja. Ez abban az esetben tehető fel, ha a lejegyzett adatban íráshibával számolunk: a *cs* hang *th* jele (a *c* és a *t* betűk e korban hasonló írásképe alapján) elírás lehet. A Százdi alapítólevélbeli *Vencse* névalak *n* hangja a fentiek alapján másodlagosnak tűnik a név hangsorában. Az *n* szervetlen mássalhangzóként való bekerülése a *c* ~ *cs* előtt nem ritka (vö. pl. *Daróc* > *Darónc*, *Becs* > *Bencs*, *Kerecsény* > *Kerencsény*, TÓTH V. 2004: 462–463), megjelenése — mint ahogyan a *t* ~ *d* (vö. pl. *Dalmad* > *Dalmand*, *Kémed* > *Kémend*, TÓTH V. 2004: 461–462) és a *k* ~ *g* (vö. pl. *Ecseg* > *Ecseng*, *Gyök* > *Gyönk*, i. m. 463) előtt is — fonetikai-hangfiziológiai okokkal magyarázható (i. m. 463). Elképzelhető ugyanakkor, hogy az *n* hang a szomszédos *Vencsellő* nevének analógiájára kerülhetett be a névbe.

GYÖRFFY GYÖRGY a határleírásban szereplő gyanús latin kifejezések (vö. „*vadit superius*”, „*cadit*”, „*procedit*”, „*meta terrea*”) miatt *Wense* és *Wenselle* birtok leírását az alapítólevél interpolált részének tekinti (vö. DHA. 1: 183, erről részletesen lásd 8.1.). A *Wense* helynévi szórvány helyesírása alapján — *Wenselle*-höz hasonlóan — nehéz eldöntenünk, hogy e birtokleírás az eredeti (11. századi) oklevél része volt-e, vagy 13. századi betoldásnak tekinthető. Ha utólagosan betoldottusról van szó, akkor az oklevél lejegyzője a helynévi szórványokat jól igazította a hamisított kor nyelvi arculatához, a *cs* hang *s* jele ugyanis inkább a 11–12. században volt általános, a 13. század közepére az összetett *ch*-val való jelölésmód vált majdnem kizárólagossá (KNIEZSA 1952: 19, 27, ehhez lásd 8.1.), amit az itt felhozott párhuzamos nyelvi adatok is jól mutatnak. Összességében a birtokleírásban említett gyanús latin kifejezések, valamint egyes helynévi szórványok lejegyzése (pl. a *Kőrév* [9.8.] helynév elő-

tagjának *uu*-val való jelölése) alapján e szövegrészt inkább későbbi, 13. századi betoldásnak tekinthetjük.

9.2. *Tymar* [tímár]

A birtokleírásban elsőként az egykori Vécse település nyugati szomszédját említi az oklevél: „iuxta terram *Tymar*” (48.). E helynév gyakran előfordul a forrásokban: [1009]>1261/1271, 1245, 1261/1271: *Timar*, 1276, 1321, 1332, 1333, 1357, 1367/1434, 1390: *Tymar*, 1332, 1336: *Thymar* (NÉMETH 1997: 193), 1347, 1367: *Tymar* (Cs. 1: 527), 1782–1785: *Tímár* (EKFT.), 1806: *Tímár* (LIPSZKY, Mappa), 1857: *Tímár* (MKFT.), 1884: *Tímár* (HKFT.), 1913: *Tímár* (Hnt.), 2016: *Tímár* (Hnk.).

A régiségben *Tímár* ~ *Tímár* nevű települések — az itt említett Szabolcs megyei falun kívül — csupán az egykori Csanád (1232: *Tymar*, Gy. 1: 874) és Fejér (1193: *Timar*, Gy. 2: 410) vármegyében fordultak elő.

A helynév a *tímár* foglalkozásnévből jött létre metonimikus úton, s az elnevezés arra utalhat, hogy a faluban egykor a szabolcsi vár börgyártói, tímárai laktak (vö. HECKENAST 1970: 127–128, MEZŐ–NÉMETH 1972: 118–119, FNESz. *Tímár*, NÉMETH é. n.). A foglalkozásnevek gyakran előfordulnak személynévként is, a *tímár* ilyen használatáról azonban az Árpád-korból nincs adatunk (ÁSz.). A *tímár* lexéma valószínűleg jövevényszó, a bizánci görög *τομάριον* ’finom, kikészített bőr’ jelentésű lexémával, illetve az olasz *tomār* ’finom bőr’ jelentésű szóval egyaránt kapcsolatba hozható (TESz.). Az első szótagban ezek alapján *o* > *i* változás ment végbe (vö. pl. a *csipa*, *piros*, *irt* szavakban, TESz.). Az első szótagban *i* ~ *í* váltakozást is megfigyelhetünk, amely esetleg nyelvjárási jelenséggént értelmezhető (vö. pl. *csipa* ~ *csípa*, *dinnye* ~ *dínye*, *ribizli* ~ *ribízli*, IMRE 1971: 122–123).

9.3. *Zobolchy* (lásd a 8.7. alatt)

9.4. *Tyccha* ~ *Tyza* ~ *Tiza* [tizza]

Wense birtok határjárásában kétszer szerepel a Duna legnagyobb bal oldali Kárpát-medencei mellékfolyójának, a *Tiszá*-nak a neve: „dum *Tyza* (57.) et Budrug (58.) in unum coniunguntur et ibi *Tiza*” (59.). E határleírásban azonban a *Tisza* neve nemcsak magyarul, hanem latinul említve is előfordul: „iuxta *Ticiam* (51.) ... transit *Ticiam* (53.)”. A Százdi alapítólevélben a folyó latin neve még a tizenkilencedikként említett *Zalda* birtokon is felbukkan: „incipit a *Ticia* (77.)”.⁹ A víznevek (főleg nagyobb vizek) körében egyébként gyakori

⁹ A *Tisza* víznév gazdag adatsorához lásd a KMHsz. 1., illetve a HA. egyes köteteit. E folyónév latin és magyar nyelvű használata nem mindig különíthető el egyértelműen a forrásokban.

jelenség a nevek latin formában történő említése az oklevelekben, a legjelentősebb folyóneveinknek latin névmegfelelőjük is van (vö. pl. *Danubius* stb., HOFFMANN 2004: 16–17). Az Európában széles körben ismert nevek latin névformáinak használatát nemcsak a korabeli oklevélírás általános szabályai, azaz egyfajta norma írhatta elő, de az oklevélírók azért is alkalmazhatták szívesen a latin alakokat, mivel ezek a latin mondatszerkezetbe szabályszerű deklinálhatóságuk révén igen könnyen beépíthetők voltak (vö. BENKŐ 1995: 404–405, HOFFMANN 2004: 17, SZŐKE 2015a: 125–126).

A *Tisza* ősi indoeurópai folyónév. Etimológiailag talán összetartozik a 'sáros, iszapos' jelentésű **Tisjo-* (<: ie. *tī-* 'olvaszt, olvad') névvel. A magyarba valószínűleg szláv közvetítéssel került át (vö. FNESz. *Tisza*, GYÖRFFY E. 2011: 135).

Az oklevél a *Tisza* folyó megnevezése mellett egy a folyón lévő vagy annak holtágában található halastavat is említ: „cum piscina *Tyccha*” (50.). Ugyanilyen írásváltozatban — ismereteim szerint — más forrásban nem fordul elő a folyó megnevezése. A vízjárta területeken elhagyott folyómedrek kitűnő halászóhelynek bizonyulnak: *Tisza* nevű halászhelyet — az itt említett Szabolcs megyei helyen kívül — találunk például a Bács vármegyei Báka település határában is (1323: ab aqua que *Tyzia* nuncupatur, vö. Gy. 1: 201, KMHsz. 1. *Tisza*).

9.5. *Nogewrem* [*nogyörém ~ nagyörém*]

Egy Vécse birtok határában említett hely elnevezése a határleírásban kétszer is felbukkan: „in loco *Nogewrem* vocato” (52.), „per omnia a *Nogewrem*” (60.).

A helynév a *nagy* melléknévnek és a mára már kihalt *örém* földrajzi köznévnél az összetétele. A 'vízforgás, forgó; mélyvíz' jelentésben használatos *örém ~ örény* lexéma az ugyanilyen értelmű *örmény* és *örvény* szavakkal azonos töre megy vissza, egyazon etimológiai szöbokrot alkotva. E vízrajzi köznév hangalakját azonban idővel az *örvény* főnév magához hasonította (vö. TESz., FNESz. *Örvény-tó*). Az alapítólevélben szereplő név olyan Tisza melletti helyet jelölhetett, ahol a folyószakaszon a víziörvények igen gyakoriak voltak (az *Örményes ~ Örvényes*-féle nevekhez lásd KOVÁCS É. 2015: 75–78).

A környék mai helynévanyagában — mind a szomszédos Rétköz, illetve Bodroghoz településeinek határrésznevei között — előfordulnak *Örvény*, *Örvényköz* (NAGY G. 1994: 398), *Örvényes*, *Örvényeszeg*, *Örvénytó*, *Örvényzug* (KISS L. 1961: 463) helynevek, amelyek ugyancsak a 'vízforgás, forgó; mélyvíz' jelentésű *örvény* lexemával hozhatók kapcsolatba.

9.6. *Rakamoz* [*rakamoz ~ rakamaz*]

A birtokleírás következőnek az egykori Vécse település déli szomszédját említi: „ad *Rakamoz*” (54.). E helynév gyakran előfordul a forrásokban hol nyíltabb,

hol zártabb hangállapotot tükröztető alakban: 1310, 1321, 1355/1357, 1364, 1370: *Rakamaz* (NÉMETH é. n.), 1311: *Rakamoz*, 1326: *Rakamas*, 1328: *Rakamas* ~ *Rakamaz* (NÉMETH 1997: 160), 1312: *Rokomoz* (NÉMETH é. n.), 1332–1335/PR., 1347, 1430, 1435, 1446: *Rakamaz* (Cs. 1: 524), 1354: *Rakomaz*, 1417: *Rakamaz* ~ *Rakomaz* (NÉMETH é. n.), 1782–1785: *Rakomaz* (EKFT.), 1806: *Rakamaz* (LIPSZKY, Mappa), 1858: *Rakomasz* (MKFT.), 1884: *Rakamaz* (HKFT.), 1913: *Rakamaz* (Hnt.), 2016: *Rakamaz* (Hnk.).

A helynév bizonytalan eredetű (vö. MEZŐ–NÉMETH 1972: 106). MELICH JÁNOS — a *Szatmár* helynévvel együtt — a 10–13. században keletkezett, vélhetően török eredetű helynevek közé sorolja (1925–1929: 221). KISS LAJOS a végződése alapján egy *-maz* képzős török személynévből véli eredeztethetőnek (vö. *Balmaz*, *Szatymaz*, FNESz. *Rakamaz*). Véleménye szerint — a magyarban (*ark-* > *rak-*) hangátvetést feltételezve — az alapszó az ótörök *arqa-* 'keres, átkutat' származéka lehet (vö. FNESz.). A törökben a deverbális *-maz* képző, illetve alakváltozatai (*-māz*, *-mes*, *-mas*, *-bas*) valóban részt vesznek személynévek alkotásában (OT. 1: LXXX): az igékhez kapcsolható képző negatív tartalommal ruházza fel a név viselőjét, mint például a *Satmaz* (*sat* 'elad' ige + *-maz* képző) vagy a *Taymaz* (*tay* 'csúszik, siklik' ige + *-maz* képző) személynévek esetében, ahol a jelentés 'az a személy, akit nem lehet eladni', illetve 'az a személy, aki nem csúszik el/nem hibázik/nem hal meg' tartalommal írható le (OT. 2: 644, 703). Az *Arqa* 'támogató, védő' személynév szintén adathozható a törökben, igaz csak a 18–19. századtól (vö. *Arka*, *Arqa*, OT. 1: 72). Mivel azonban sem a régi törökségi nyelvekből, sem a középkori Kárpát-medencei forrásokból nem tudunk kimutatni **Arkamaz*, *Rakamaz* típusú személynéveket, a fenti hipotézist meggyőzően nem tudjuk alátámasztani. Mellette legfeljebb az említett képző nyelvi azonosítása szólhat.

9.7. *Zoloch* [*szolocs* ~ *szalacs*]

A Százdi alapítólevél a Szabolcs megyei Vécse birtok déli határában említ egy Szalacs település felé vezető nagy utat: „ad magnam viam *Zoloch*” (54.). A Vécsetől távol, mintegy 130 km-re fekvő egykori Bihar vármegyei *Szalacs* település neve — jelentős sóvám lévén — gyakran előfordul az oklevelekben: 1222/1318, 1233, +1236, 1261/1350, 1261/1279/1291, +1261, [1264 k.], 1270, 1277, 1281, 1282, 1284, [1291], [1291–1294], [1310 k.], 1317, 1332–1337/PR.: *Zoloch*, 1215/1550: *Zolos*, 1217/1218 P./PR., 1218 P./PR.: *Scolasche* ~ *Zolacha*, 1232: *Zolocha*, 1217/1218 P./PR., 1238/1377: *Saloch*, 1218 P./PR.: *Salech*, *1264 P./PR.: *Zolosim*, t., v., 1267 P., [1297], 1317, 1318/1344, 1324, 1326, 1329, 1332/1512/XVI., 1332–1337/PR.: *Zalach*, v., XIII./1241-re: *Zaliz* ~ *Zaloth*, 1317: *Zaloch* ~ *Scalach*, 1332–1337/PR., 1412: *Salach* (Gy. 1: 663–664), 1569, 1598: *Zalaca* (DÁVID 2001: 134), 1782–1785:

Szolacs (EKFT.), 1864: *Szalacs* (MKFT.), 1884: *Szalacs* (HKFT.), 1913: *Szalacs* (Hnt.).

Amint azt megfigyelhetjük, e helynév az alapítólevélben is szereplő *Zoloch*, illetve a nyíltabb hangállapotot tükröztető *Zaloch* ~ *Zalach* formában tűnik fel leggyakrabban a korai forrásokban. Több pápai oklevélben romlott alakok szerepelnek.

Az észak-erdélyi sószállítás fő lerakódóhelyének számító *Szalacs* település Bihar vármegye szélén, három egykori vármegye (Bihar, Szatmár és Közép-Szolnok) határán feküdt, emiatt tesz említést Zsigmond király 1407-es adománylevele egy Szolnok megyei Szalacsról is (vö. BUNYITAY 1883: 301–304, Cs. 1: 599). A német telepesek lakta szabad királyi város a középkorban jelentős hely volt: már a 12. században III. István király rendelkezett Szalacs (és Szatmár) vámjáról, az 1222. évi Aranybulla értelmében pedig az országban sőt csak Szalacson, Szegeden és a határon lehetett tartani (Gy. 1: 664). A falut 1241-ben a tatárok elpusztították, de a tatárjárás után újra felvirágozott. 1284-ben például még mindig királynéi városnak tartják, 1317-ben pedig öt vármegye általános gyűlésének helyszíne volt. 1332-ben a király a Szalacson átvezető út árumegállítási jogát Nyírbátorra ruházta (Gy. 1: 664). A Százdi alapítólevélben említett Szalacs felé vezető nagy út Tokaj–Rakamaz irányából (Nyír)Bátoron át vezethetett Szalacsra.¹⁰ 1397-ben a királyi sókamarak, 1520-ban pedig a vámhelyek között sorolták fel (Cs. 1: 599).

A *Szalacs* helynév etimológiáját illetően a szakirodalomban két elképzelés él. Egyes vélemények szerint a helynév — fontos sószállítási központról lévén szó — a szláv ’só’ jelentésű *solъ* főnév *-acъ* képzős származéka (vö. lengyel *Solacz* helynév, FNESz. *Szalacs*; KNIEZSA 1938: 414, 1943–1944/2001: 83, lásd még JAKÓ 1940: 53, 344), tehát szláv eredetű helynév lehet, amely a magyarba névkölcsönzéssel került át. A másik, valószínűbbnek tűnő elgondolás szerint a helynév formáns nélküli személynévből jött létre metonimikus névadással, vö. 1213/1550: *Zoloch* személynév (ÁSz. 838; vö. FNESz. *Szalacs*, RÁ CZ A. 2007a: 250). A környezet helynévanyaga szintén a személynévi származtatást támogatja: a nyugat felől szomszédos *Ottomány* (vö. *Oltuman* személynévből, RÁ CZ A. 2007a: 212), az észak felől határos *Vasad* (*Wasadi* ~ *Vosod* személynévből, i. m. 305), valamint *Gálospetri* (*Gallus*, *Galus* + *Petri* személynévekből, i. m. 109, 224), illetve a délre fekvő *Bogyiszló* (*Bugyuzlou* személynévből, i. m. 57) település neve egyaránt személynévi előzményekre vezethető vissza. A forrásokban felbukkanó *Szalacs*a névváltozat (*Scolasche* ~ *Zolacha* ~ *Zolocha*, lásd fentebb) mögött pedig talán párhuzamos idegen nyelvi megfelelőt láthatunk (lásd román *Sălacea*), de esetleg a személynévi előzmény

¹⁰ PITI FERENC a szórványt Egerszalókkal azonosítja, Rakamaz vidékén azonban aligha valószínű, hogy egy Eger mellett fekvő, a korban kevésbé jelentős településre vezető utat említenének.

-a személynévképzős származékával is számolhatunk (vö. RÁCZ A. i. m. 250), bár ez utóbbi lehetőség kevésbé tűnik névadási és névhasználati szempontból megalapozottnak.

9.8. *Kuurew* [kűréβ ~ kőréβ]

A birtokleírás következő határpontja egy *Kőrév* nevű hely: „ad magnam viam Zoloch, per quam procedit versus *Kuurew*” (54.). Ez az elnevezés ritkán fordul elő az oklevelekben: 1284: *Kevrew* ~ *Keureu* ~ *Kevrev*, 1290: *Kwreu* (vö. NÉMETH 1975: 4).

A *kő* lexémának és a *rév* ’vízi átkelőhely’ földrajzi köznévnak az összetételként alakult jelzős szerkezet egy folyóvizen lévő átkelőhelyre utalhatott. A hely fajtájának a megállapításában az oklevél latin szövege nincs segítségünkre, a helynév ugyanis latin fajtajelölő elem nélkül fordul elő.

A *Kőrév* helynevet a szakirodalom korábban a Zemplén megyei Tokaj egyik névváltozatának — a másik, *Hímesudvar* elnevezés mellett — tartotta (az irodalmat lásd BENKŐ 1998: 162). NÉMETH PÉTER, KISS LAJOS, valamint PITI FERENC például ezt az álláspontot képviselte, vagyis a Százdi alapítólevél itt vizsgált adatában a Tisza és a Bodrog összefolyásánál fekvő Tokaj település korábbi *Kőrév* nevét vélték felfedezni (vö. NÉMETH 1975, 1980, FNSz. *Tokaj*, PITI 2006: 39). Ezen elképzelésüket egy 1382-es oklevél következő szövegrészletére alapozták: „in possessione ecclesie sue *curnii* (*Currii* ?) alio nomine *Thokay* vocate”, amelyben a *Currii* névadatot a *Kőrév* romlott alakjának tekintették (vö. NÉMETH 1980: 469, BENKŐ 1998: 163). BENKŐ LORÁND hívta fel a figyelmet az említett adatok bizonytalan olvasataira, illetve arra, hogy ez az elnevezés nemcsak a Tisza melléki *Tokaj*-t jelölhette, hanem emögött akár a Borsod megyei *Tokaj* települést is feltételezhetjük (BENKŐ 1998: 163). A kérdésben egy 1290. évi oklevél *Inkur* ~ *incur* (~ *in cur* ?) várneve sem ad megnyugtató támpontot (BENKŐ i. h.). A *Kőrév* formát valós névnek tekinti egyébként BENKŐ is, amely úgy jelölhette a Tokaj helység mellett fekvő vízi átkelőt, hogy azok szinonim viszonyát, denotatív jelentésük azonosságát nem szükséges feltenni.

A *Kuurew* helynévi szórvány előtagjában a hosszú magánhangzó *uu* jele modernizáló lejegyzés eredménye lehet, a hosszú magánhangzók jelölésére a betűkettőzés ugyanis a 13. században terjedt el (vö. KNIEZSA 1952: 54–57). A korai ómagyar korban a *kő* lexéma magánhangzóját leginkább a diftongusra utaló *eu*, *ev*, *ew* jelek, valamint az *u*, *w* betűk jelölték (vö. KMHsz. 1. *Kő*). A *rév* utótag idegen eredetű jövevényszó a magyarban, és a Százdi alapítólevél keletkezési korában, 1067-ben feltehetően még nem szerepelt a magyar szókészlet elemei között. Igen bizonytalan az is, hogy e lexéma melyik nyelvből származik. PAIS DEZSŐ és BÁRCZI GÉZA véleménye szerint a *rév* a franciából kerülhe-

tett át a magyarba valószínűleg a 12. század második felében (vö. PAIS 1935: 104–105, BÁRCZI 1958a: 114). A TESz. azonban művelődéstörténeti és részben jelentéstani okok miatt a francia ’part, partraszállási díj’ jelentésű *rive* szó átvételét nem tartja meggyőzőnek, és olasz eredetűnek mondja (vö. *rive* ’a Canal Grande és a lagúnák rakodópartjai, a gondolák kikötésére szolgáló lépcsőfeljáratok’), amely hajózási kifejezésként ’kikötő’ jelentéssel került át a magyarba (vö. a hasonló jelentéskörbe tartozó *part*, *bárka*, *gálya* stb. jövevényszavak, TESz., ehhez lásd még SIMONYI 1902: 38). A *rév* szó első hiteles adatát a magyar nyelvben 1192/1374/1425-ből ismerjük (az *Vrreui* [úr révi] helynévből). Mindez pedig azt támasztja alá, hogy a Százdi alapítólevélbe ez a szövegrészlet 1267-ben, az interpoláció során kerülhetett be (ehhez lásd JUHÁSZ 1979: 446, 1980: 470), BENKŐ is erre az időpontra tartja érvényesnek az adatot (1998: 163).

9.9. *Tyza* (lásd a 9.4. alatt)

9.10. *Budrug* [*budrug* ~ *bodrog*]

A Tisza jobb oldali mellékfolyójának, a *Bodrog*-nak a neve kétszer szerepel *Wense* birtok határában: „dum Tyza <57.> et *Budrug*” <58.>, „ad *Budrug*” <61.>. E folyónév gyakran előfordul a forrásokban: 1200 k.: ad partes *Budrug* (Gy. 1: 695), 1224, 1252, 1254, 1255: fluuium *Budrug* (CDP. 6: 18, 68, 69, CDP. 7: 44, ÁÚO. 7: 405, 406), 1239, 1299: fluuio *Bodrogh* (ÁÚO. 7: 72, 73, CD. 6/2: 220), 1248, 1280: fluuium *Budrugh* (CD. 4/2: 22, CD. 5/3: 52), 1283: *Budrog* (CD. 5/3: 179), további adatokat lásd ORTVAY 1882: 139–140.

Víznévként ismerjük az Árpád-kori Bodrog vármegyéből is, egy Aranyán település határában említett tó neveként: +1055/[1416 k.]: *Bodrug*, stag. (Gy. 1: 707), [1089–1090], +1092/+1274//1399: *Budrig*, pisc. (Gy. 1: 706–707, 711), 1211: *Budruc* ~ *Bodrug*, stag. (PRT. 10: 510).

Emellett a régiségből települések neveként is feltűnik: a Bodrog vármegye délnyugati részén fekvő *Bodrog* nevű vár és település (vö. pl. +1055/[1416 k.], +1092/+1274//1399, 1211, 1315: *Bodrug*, 1199, 1212/1231: *Budrig*, +1092/+1274//1399, 1218 P./PR., 1323: *Bodrog*, vö. Gy. 1: 711, KMHsz. 1. *Bodrog*) mellett találhatunk még ugyanilyen alakú helységnevet az egykori Arad (1422: *Bodruch*, 1492: *Bodrogh*, Cs. 1: 767) és Somogy vármegyében is (1313, 1446: *Bodrog*, Cs. 2: 594).

A víznevet a magyar *bodor* ’göndör’ névszó családjával szokás kapcsolatba hozni, amelynek jelentése ’hullámos, nem sima víztükrű folyó’ (FNESz. *Bodrog*¹, *Bodrog*²) vagy esetleg — a vízfolyás sebességére is utaló — ’gyors, hullámos; kanyargós’ (KÁLMÁN 1989: 130, 134, 141) egyaránt lehet. Ennek alapján a folyó hullámzó felszíne szolgálhatott az elnevezés alapjául (vö. TESz. *bodor*). A szak-

irodalom nem elemzi a névben a -g képző szerepét. A magyar helynevek között ritkán fordulnak elő -g képzősök, ide sorolhatjuk például a *Hugyag*, *Csepreg*, *Homorog*, *Nyüiveg* (vö. PESTI 1970: 224, HEGEDŰS 1985: 6) helyneveket (ehhez részletesebben lásd 4.1.). A -g képzős *Bodrog* víznévnek 'fodrozódó felszínű víz' jelentése lehetett.

A *Bodrog* településnevek közül KISS LAJOS a somogyi faluét személynévből eredezteti, vö. 1138/1329: *Bodor*, *Budur* (ÁSz. 132), amely a *bodor* 'göndör (hajú)' melléknév -g képzős formája lehet. Ez a származtatás az Arad megyei településnévvel kapcsolatban is elképzelhető. *Bodrog* személynév a korban adatolható egy Bodrog vármegyei halász neveként is (1237–1240: *Budrug*, Gy. 1: 712). A *Bodrog* vármegye központjának *Bodrog* nevét viszont a víznévhez képest másodlagosnak tekinti (FNESz. *Bodrog*², ehhez lásd PÓCZOS 2001: 89). *Bodrog* település és a fent említett, Aranyán határában fekvő *Bodrog* halászhely mintegy 10-15 km-re feketett egymástól, felvethető tehát ennek a *Bodrog* településnek is a személynévi eredeztetése, mint ahogyan azt a Somogy, illetve az Arad megyei települések esetében is feltehetjük. Sőt a halászhely nevében is kereshető személynév, ez a helyfajta ugyanis leggyakrabban ilyen motívum alapján kapott nevet (erről részletesen lásd 8.2., 9.4.).

KISS LAJOS nem tartja viszont meggyőzőnek azt az elképzelést, amely szerint a *Bodrog* folyónév a magyar *bodor* 'göndör' melléknévből való *Bodor* személynév -g képzős származéka lenne (FNESz. *Bodrog*¹). Ez névtipológiai szempontból valóban aligha tehető fel. A folyónévnek egy ősi indoeurópai víznévre (vö. *Badrak* 'folyó a Krím délnyugati részén', amely az óind *bhadra* 'jó, szép' melléknévvvel hozható összefüggésbe) való visszavezetése, valamint a szlávból (vö. ószláv **bъd* 'göndör') való eredeztetése szintén kizárható, ez utóbbi etimológiát KISS LAJOS is elfogadhatatlannak tartja (vö. FNESz. *Bodrog*¹).

9.11. *Tiza* (lásd a 9.4. alatt)

9.12. *Nogewrem* (lásd a 9.5. alatt)

9.13. *Budrug* (lásd a 9.10. alatt)

10. *Bekech* [*bekecs*]

Az oklevélben következőnek említett birtok az egykori Zemplén vármegye déli részén fekvő *Bekecs* település. A falu első említése a Százdi alapítólevélből való: „in *Bekech*” (62.). Később csak ritkán fordul elő az oklevelekben: 1435, 1479: *Bekech* (Cs. 1: 342), felbukkan viszont a 18–19. századi térképeken: 1782–1785: *Bekecs* (EKFT.), 1802–1811: *Bekecs* (GÖRÖG), 1806: *Bekecs*

(LIPSZKY, Mappa), 1858: *Bekets* (MKFT.), 1883: *Bekecs* (HKFT.), 1913: *Bekecs* (Hnt.), 2016: *Bekecs* (Hnk.).

Az alapítólevélben tizedikként említett, ma is létező *Bekecs* falu neve személynévi eredetű: az alapjául szolgáló személynév valószínűleg a tisztázatlan etimológiájú *Bek* (1156: *Bec*, 1272: *Bek*, ÁSz. 103) személynév lehetett, amelynek teljes tövéhez a *-cs* helynévképző járulhatott (vö. pl. a *Hangács*, *Bikács*-féle nevek, BÉNYEI 2012: 116–117). KISS LAJOS ugyanakkor a helynevet a *Beke* (+1135/+1262/1566: *Beke*, ÁSz. 103) személynév *-cs* személynévképzős származékából (1333: *Bekech*) eredezteti (FNESz. *Bekecs*). Az *-s* képző változatából önállósult *-cs* gyakran előfordult a régiségben személynévképzőként (vö. pl. 1211: *Zemchi*, *Joanchi*, 1226 e.: *Iwanch*, 1273 k.: *Leanch*, SZEGFÜ 1991: 252), a *Beke* személynévhez kapcsolódva azonban a képző előtt hosszú magánhangzóval kellene számolnunk, vö. *Munka* személynév > *Munkács*, *bika* > *Bikács* stb.

GYÖRFFY GYÖRGY (DHA. 1: 184), valamint PITI FERENC (2006: 38, 39) a Bekecsen említett „szabados” („mansionibus libertinorum”) kifejezés miatt e birtokleírást 13. századi interpolációnak tartja, mivel ilyen társadalmi státuszú személyek, azaz a földesúri gazdaságokban földet kapó, de azzal együtt adható-vehető szolga állapotú személyek a 12. századtól ismeretesek (az utólagosan betoldott részekről részletesen lásd. 8.1., 9.1.). A helynévi szórvány esetében az interpoláció megállapításához egyéb (pl. hang- és helyesírás-történeti) fogódzóink nincsenek.

11.1. *Macra* [makra]

Az interpolált Százdi alapítólevél *Macra* határait („marchia *Macra*” <63.>) ugyan részletesebben leírja, mégis bizonytalan, hogy hol fekketett. A helyet az oklevél következő mondata *terra*-nak, azaz ’föld’-nek nevezi, amely a birtokok jellemző megnevezése.

A régiségből csak egy *Makra* nevű településről van tudomásunk (CSÁNKI-index 535), ez Szatmár vármegye nyugati részén a szabolcsi határ mellett fekk: 1335, 1353, 1396: *Makra*, 1349, 1398: *Macra* (NÉMETH 2008: 173), 1374: *Macra* (Cs. 1: 480), 1375: *Machra* (NÉMETH 2008: 173), 1428: *Makra* (Cs. 1: 480). Ide, a mai Nyírbátor területére lokalizálja PITI is a nevet (2006: 39). E falu emlékét őrzik a szomszédos Nyírlugos határában található *Makra*, *Kis-Makra*, *Nagy-Makra* stb. mikrotoponimák (SzSzMFN. 3: 260, 273).

GYÖRFFY GYÖRGY a DHA. mutójában Arad, illetve Zaránd vármegyébe lokalizálja az itt vizsgált Százdi alapítólevélbeli helynevet (DHA. 1: 495, 508), Arad vármegye történeti földrajzának tárgyalásakor azonban nem említ ilyen nevű települést (Gy. 1: 163–198). Zaránd vármegyében sem találunk hasonló nevű helyet (vö. KOZMA 1848: 7–10, CSÁNKI-index 535). Arad vármegyében

viszont tudomásunk van arról, hogy a Maros északi oldalán húzódó hegyvonulatnak régebben *Makra* volt a neve ([1000–1038]>XVI.: *Matra* [ɔ: *Macra*], 1231, 1302, 1310: *Macra*, mo. Gy. 1: 163–164). A Korai magyar helynévszótár e hegynév adatai közé felveszi a Százdi alapítólevélbeli említést is (vö. KMHsz. 1. *Makra*). RESZEGI KATALIN a szláv eredetű, névátvétel útján a magyarba került *Makra* hegynév első adatának tekinti a Százdi oklevél itt tárgyalt helynévi szórványát, amely véleménye szerint „egy szláv *Mokra* (tudniillik *gora*) ’nedves (ti. hegy)’ helynév átvétele lehet” (2011: 169–170). KISS LAJOS ugyancsak az ősszláv **mokrъ* ’nedves’ melléknévből származtatja a Nagycsepely melletti *Makra* erdő nevét (FNESz.). Ilyen eredetűek lehetnek a többfelé előforduló *Mokra* nevek is (vö. Arad, Ung, Zaránd vármegyében, MoGSz. 2: 111, Cs. 1: 725).

A százdi apátság birtokait tekintve ugyanakkor — a birtokok nagy része Szabolcs megyében található, és az említés környezetében, előtte és utána is itteni, illetve ehhez közeli birtokok szerepelnek — valószínűbbnek tűnhet a közeli Szatmár megyei *Makra* településsel való azonosítás. E falu első biztosan azonosítható említése azonban csak a 14. századból való (1335: *Makra*, vö. NÉMETH 2008: 173). Az alapítólevélbeli adatnak a fent jelzett hegységnevvvel való azonosítását az sem nagyon támogatja, hogy birtokok neveként nem szoktak domborzati nevek szerepelni.

A *Makra* helységnevének szláv eredete, amelynek alapjául az ősszláv **mokrъ* ’nedves, nyirkos’ jelentésű lexéma szolgált (FNESz. *Makra*, RESZEGI 2011: 169–170), ugyancsak szóba jöhet, ezt a terület vizenyős volta is támogatja (vö. SzSzMFN. 3: 260). Felvethető azonban emellett az az elképzelés is, hogy a *Makra* településnév a latin *Macrabeus* személynév (+1275/1275>1412: *Macrabus*, 1283: *Macrabeus*, ÁSz. 506) rövidült *Macra* személynévi formájából alakult metonímiával, bár ez utóbbi személynévi alak közvetlenül nem adathozható az Árpád-korból (ÁSz.).

11.2. *Sumug* [*sumugy* ~ *somogy*]

Makra keleti határa egy *Somogy* nevű halommal kezdődik: „ad acervum *Sumug*” (64.)

A *Somogy* helynév a *som* növénynév -gy képzős származékából alakult (vö. FNESz. *Somogyvár*, HOFFMANN 2010a: 199), és somfában bővelkedő helyre utalt. A növénynévhez kapcsolódó -gy helynévképzővel létrejött helynevek az ómagyar kor egyik gyakori névtípusát alkotják (pl. *Füzegey*, *Nyárágy*, *Száldobágy* stb., vö. HOFFMANN i. h.).

A *Somogy* helynév a régiségben leggyakrabban településnévként adathozható, amely a Kárpát-medencében többfelé előfordult: pl. Abaúj (1345: *Somogy*, KMHsz. 1. *Somogy*), Baranya (1406: *Somogh*, Cs. 2: 522), Bihar (1319/

1323//XVI.: *Sumugy*, KMHsz. 1. *Somogy*), Szerém (1416: *Somogh*, Cs. 2: 252), Tolna (1389: *Somogy*, Cs. 3: 448), Valkó (1286: *Sumug*, Cs. 2: 348) stb. vármegyében. Ugyanakkor e névalak mikrotoponimaként is felbukkan: szőlő neveként (1326/1400: *Sumug*, vin., Esztergom vármegye, Gy. 2: 269, 272), valamint kiemelkedés megnevezéseként egyaránt szerepel (1171: *Sumug*, mo., OklSz. *Som*; [1245]/1245: *Symug*, mo., Hont vármegye, Gy. 3: 150, 174). A kiemelkedés növényzete, ezek közül is a feltűnő, csoportosan előforduló fafélék gyakran szolgáltak a hegynévadás alapjául, ahogyan ezt például a *Somogy* mellett a *Kőris*, *Bükk*, *Szilad*, *Nyíres*, *Dió-mál* stb. különböző szerkezeti típusokba tartozó térszinformanevek esetében láthatjuk (vö. RESZEGI 2011: 134). Az is megfigyelhető, hogy az egyrészes hegynevek leginkább helynévképzővel (leggyakrabban -s képzővel) alakultak ugyan, ám köztük -gy képzős¹¹ hegynevet csupán egyet ismerünk: éppen az itt vizsgált *Somogy* névalakulatot (vö. i. m. 152, 155, 174).

11.3. villa *Cosme*

Makra határleírásában találkozunk az alábbi két, magyar nyelvű szórványnak is tekinthető említéssel: „Marcia Macra incipit ab oriente cum *Zakaria* usque ad acervum *Sumug*, tendens ad tres valles, inde ad villam *Cosme* <65.>”, magyar fordításban: „Makra határa kezdődik keletről *Zakaria*-éval együtt egészen *Sumug* halomig, tartva három völgyig, innen Kozma falváig” (PITI 2006: 39). A két alak közül a „villa *Cosme*” párhuzamot mutat a 4.4. alatt tárgyalt „villa *Petri*” kifejezéssel, a szerkezet mögött rejlő esetleges magyar helynévformák problematikájáról ezért itt nem szólok. A *Cosme* alakról azonban egyértelműen megállapítható, hogy a megfelelő személynév (1113: *Cosma*, ÁSz. 222) latin genitívuszi formája, míg a *Petri* emellett elvileg tekinthető magyar nominatívuszi helynévi alaknak is: a *Peter* személynév -i helynévképzős származékának. Ezért itt a korábban tárgyalt esethez képest még inkább arról lehet szó, hogy a „villa *Cosme*” említés mögött talán nem helynév, hanem az adott személy, *Kozma* birtokában lévő föld körülírásszerű megjelölése rejlik.

Kozma, *Kozmafalva* helynevek jóval ritkábban fordultak elő a régiségben, mint a *Péter* névvel alakultak: felbukkanak például Abaúj (1270/1272: *Kosma*, KMHsz. 1. *Kozma*), Bács (1521–1522: *Kozmafalva*, Cs. 2: 155), Bihar (1421: *Kozmafaluua*, Cs. 1: 614, RÁCZ A. 2007a: 162), Krassó (1471: *Kozmafalwa*, Cs. 2: 104), Somogy (1342: *Cozma*; 1408: *Kozmafalva*, Cs. 2: 622) és Valkó (1455: *Cozmafalwa*, Cs. 2: 326) vármegyében.

¹¹ A -gy képzőt a szakirodalom újabban az eredete, funkciója és alaktani viselkedése alapján a -d-től független, önálló képzőnek tartja (vö. BENKŐ 1998: 119, BÉNYEI 2012: 70).

Az oklevél a makrai határleírás elején („cum *Zakaria*”), illetve végén („ad supradictam marchiam cum *Zakaria*”) egy *Zakariás* nevű személyt — annak földjére utalva (BOROVSKY é. n. 410) — említ. A szövegben szereplő *Zakaria* alak mögött a latin *cum* prepozíció miatt esetleg ablatívuszi formát sejtethetünk. A Százdi alapítólevél itt említett *Zakaria* személynevet FEHÉRTÓI KATALIN a latin eredetű *Zakariás* személynév első adataként szerepelteti (ÁSz. 837).

12. *Damarad* [*damarád*]

Az oklevélben következőnek a Szabolcs megyei *Dombrád* település nevét olvashatjuk. A település első említése a Százdi alapítólevélből való: „predium *Damarad*” (67.), és később is gyakran előfordul az oklevelekben: [1289]: *Damarad*, 1291: *domorad* (NÉMETH 1997: 64), é. n. [XIII.]: *Dumrad* (NÉMETH é. n.), 1332–1335/PR.: *Damarad* ~ *Damorad* ~ *Domorad*, 1335: *Damara ad* (NÉMETH 1997: 64), 1291, 1454: *Domorad*, 1380: *Dobrad*, 1495: *Dombrad* (Cs. 1: 513), 1335: *Damaraad*, 1341>1364, 1361/1364: *Domorad*, 1343: *Domorag*, 1365: *Domrag*, 1366: *Dumbrad*, 1385: *Domorod*, 1404: *Domrad* (NÉMETH é. n.), s megtalálható a 18–19. századi térképeken is: 1782–1785: *Dombrad* (EKFT.), 1806: *Dombrád* (LIPSKY, Mappa), 1858: *Dombrád* (MKFT.), 1884: *Dombrád* (HKFT.), 1913: *Dombrád* (Hnt.), 2016: *Dombrád* (Hnk.).

Az adatok jól mutatják, hogy a kétnyíltszótagos tendencia következtében keletkezett *Domrád*, illetve az inetimologikus *b* bekerülésével alakult *Dombrád* névforma a 13–14. századtól adatolható, a háromszótagos *Damarád* ~ *Domorád* névforma azonban még a 15. század közepén is felbukkan a forrásokban. A két-, illetve a háromszótagos forma párhuzamosan, hangalaki variánsként élt egymás mellett egy ideig, amíg végül a mai alak kiszorította az elsődleges *Damarád* ~ *Domorád*-ot.

A helynév formáns nélküli személynévből keletkezhetett metonimikus névadással (vö. MEZŐ–NÉMETH 1972: 41–42), de a személynévet magyarországi forrásokból nem tudjuk adatolni. Az alapjául szolgáló személynév vélhetően szláv eredetű, vö. cseh *Domarad* ~ *Domorad* (SVOBODA 1964: 83), szerbhorvát *Domorad* (FNEsz. *Dombrád*). A személynév szláv származtatása mellett nemcsak az szól, hogy a *doma-* tö az összlávra vezethető vissza (lásd még a *Domamir*, *Domamer*, *Domaslav* személynévekben, SCHLIMPERT 1978: 171), hanem az is, hogy a *-rad* végű személynévek gyakoriak a szláv nyelvekben, mint például a csehben: az említett *Domarad* ~ *Domorad* mellett SVOBODA említi még a *Bohurad*, *Bolerad*, *Cětorad*, *Drahorad*, *Obrad*, *Pozděrad*, *Soběrad*, *Vitorad* stb. személynéveket is (1964: 83).

Az elsődleges *Damarád* ~ *Domorád* helynévből a kétnyíltszótagos tendencia következtében tehát *Domrád*, majd az inetimologikus *b* bekerülésével *Dombrád*

forma keletkezett (ehhez lásd még *Némēti* > **Nemti* > *Nempti*, vö. HORGER 1933: 263). Az inetimologikus *b*, *p* bekerülése a szó belsejébe (vö. *ámbolyog*, *bimbó*, *Zemplén*, NYIRKOS 1987: 31, 37, TÓTH V. 2004: 464–465) elsősorban fonetikai-fiziológiai okokkal magyarázható, és meglehetősen gyakran jelentkezik — mint ahogyan a *Dombrád* esetében is — az *m* után (vö. még *emptet*, NYIRKOS 1987: 30–32, 36–37). Azt, hogy koartikulációs jelenség állhat a háttérben, az is jelzi, hogy ezek az alakok — egy-két kivételtől eltekintve (pl. *Zemplén* vagy az itt vizsgált *Dombrád*) — többnyire nem váltak aztán standard formákká (vö. TÓTH V. 2004: 465). A 14. század közepén feltűnő -g, esetleg -gy végű adatok (pl. 1343: *Domorag*, 1365: *Domrag*) esetleg a képzőnek felfogott -d cseréjét jelezhetik (vö. pl. *Gyogh* ~ *Gyod*, TÓTH V. 2008: 134, a képzőcserét részletesen lásd i. m. 134–140).

13. *Prouod* [proβod]

A Százdi alapítólevélben *Prouod* település neve az apátság tizenharmadik birtokaként van említve: „predium *Prouod*” (68.).

A kutatók többsége (pl. GYÖRFFY GYÖRGY, KISS LAJOS) e falut Szabolcs vármegyébe lokalizálja (vö. DHA. 1: 503), és a későbbi Hajdúböszörmény határában fekvő egykori *Pród*(*egyháza*) helységgel azonosítja (vö. FNEsz. *Pród*, HBMHn. 1: 213–214). A település első említése az interpolált Százdi alapítólevélből való, s később is gyakran előfordul a forrásokban: 1374>1394, 1374//1430, 1459/1464, 1476 (Cs. 1: 524): *Prodeghaza* (HBMHn. 1: 214), 1484, 1485, 1495, 1496, 1549, 1565, 1585, 1609: *Prod*, 1570: *Prood*, 1580: *Pród* (további adatokat lásd HBMHn. 1: 214), 1858: *Kis Pród*, *Pródi tanya*, *Pródi halom* (MKFT.), 1884: *Pródi hal.* (HKFT.). Az 1609. évi oklevélben még faluként szerepel, utána azonban már csupán mint pusztá fordul elő (vö. 1802: *P. Pród*, 1864: *Pród pusztá*, HBMHn. 1: 213). Később az 1960-as években aztán *Pród* néven új település jött létre e területen, amely közigazgatásilag Hajdúböszörményhez tartozik (vö. 1967, 1981: *Pród*, HBMHn. 1: 214).

Emellett a szakirodalomban felmerült a szintén Szabolcs megyei egykori — a mai Beszterec határába olvadt — *Porvod* településsel (vö. 1325/1325: *Poruod* ~ *Poruad*, 1342: *Poruod*, NÉMETH 1997: 158–159) való azonosítása is. A százdi apátság birtokait tekintve mindkét lokalizálás számításba jöhet, sőt a Szabolcs vármegye északi részén fekvő birtokok (vö. *Dombrád* [12.], *Zsurk* [14.]) közötti felsorolása ez utóbbi elképzelést támogatja inkább.

A középkori Magyarországról több *Pród* településről nincs tudomásunk, *Porvod* ~ *Porvad* nevű hely is csupán Veszprém megyéből adatható (vö. 1386: *Porwod*, Cs. 3: 248).

A *Provod* helynév valószínűleg személynévi eredetű. Hasonló alakú magyar személynévet azonban nem találunk az Árpád-korban, az alapjául szolgáló sze-

mélynév vélhetően szláv eredetű lehetett (vö. cseh *Provod*, lengyel *Przewod*, FNESz. *Pervátpusztá*).

Az elsődleges *Provod* alakból egyrészt hangátvetéssel keletkezhett a későbbi *Porvod* forma (hasonló jelenséghez lásd pl. *Prekupa* > *Perkupa*, *Prelak* > *Perlak*, KISS L. 1995: 15), másrészt a magánhangzóközi *v* kiesésével a *Pród* megnevezés is létrejöhetett belőle (vö. *Kovács* > *Kács*, TÓTH V. 2008: 215). Így hangtörténeti alapon mindkét fenti azonosítás jól magyarázható.

14. *Suruk* [*suruk* ~ *zsuruk*]

A Szabolcs vármegyei birtokok között következőnek egy *Suruk* nevű szerepel az oklevélben: „predium *Suruk*” (69.), amely később is gyakran felbukkan a forrásokban, és a mai *Zsurk* településsel azonosítható: 1212/1339: *Szurch*, 1332–1335/PR.: *Ziruga*, 1322>1409: *Surk* (NÉMETH 1997: 208), 1335, 1336, 1338/1338, 1347, 1352/1417, 1363, 1381: *Surk*, 1352/1417, 1393: *Zurk* (NÉMETH é. n.), 1471: *Zurk*, 1476, 1489: *Surk* (Cs. 1: 529), 1353: *Swrk* ~ *Zwrk*, 1477: *Swrk* (Cs. 1: 529), 1782–1785: *Schurk* ~ *Zsurk* (EKFT.), 1806: *Zsurk* (LIPSZKY, Mappa), 1858: *Zsúrk* (MKFT.), 1884: *Zsurk* (HKFT.), 1913: *Zsurk* (Hnt.), 2016: *Zsurk* (Hnk.).

Az adatok jól mutatják, hogy az oklevelekben — a hibás alakokat nagy számban tartalmazó pápai tizedjegyzékben szereplő *Ziruga* kivételével — az egyszótagú *Surk* ~ *Zsurk* helynév adatolható, csupán a Százdi alapítólevélben bukkan fel a kétszótagos névforma. A legkorábbi, *s* grafémával írt adatok *s* és *zs* névkezdettel egyaránt olvashatók.

Az 1067-es oklevélben szereplő *Zsurk* falu neve valószínűleg formáns nélküli személynévből keletkezett metonimikus névadással (vö. MEZŐ–NÉMETH 1972: 138). Az alapjául szolgáló lehetséges személynévek közül azonban FEHÉRTÓI KATALIN személynévtárában a *Suruk* személynévhez vonható adatként csupán egyet, a Százdi alapítólevélbeli helynévi említést találjuk meg (vö. ÁSz. 736). Az oklevélbeli helynévvel kapcsolatba hozható ugyanakkor a *Surc* (1211: *Surc*, ÁSz. 736) személynév is, amely valószínűleg a magyar *Súr* (1256: *Svvr*, ÁSz. 736) személynév -*k* képzős származéka lehet (vö. FNESz. *Zsurk*). Ebben az esetben *Suruk* helynév — a személynévi alapszavak kapcsolata alapján — a *Súr* helynevekkel (vö. 1436: *Swr*, Veszprém megye; 1382: *Syur*, Tolna megye, Cs. 3: 251, 448) is összefüggésben állhat. KISS LAJOS emellett nem veti el a *Zsurk* helynév alapjául szolgáló személynév szláv eredetét sem (vö. **Žurьkь*, lengyel *Zurków*, FNESz. *Zsurk*). A FNESz. utal továbbá a palatális *Zsörk*-féle (1332: *Surk*, 1473: *Zerk*, Veszprém megye, Cs. 3: 261) helynevekkel való kapcsolatra is.

Az oklevélbeli kétszótagos *Suruk* névformából a szóbelseji szótag kiesésével, illetve a szótagok összevonódásával magyarázható a későbbi *Surk* alak.

Ez a változás a helynevek körében máshol is megfigyelhető: például a *Himod* > (*Nagy*)*hind*, *Pakos* > *Paks* stb. nevekben (vö. KISS L. 1995: 27–28). A jelenség háttérében talán az állhat, hogy a helyneveket gyakran használjuk helyragos alakjukban: *Himodon*, *Pakoson*, s e formákból a második nyílt szótag magánhangzója a kétnyíltszótagos tendencia nyomán kieshetett: *Himdon*, *Pakson*, amelyből aztán egy új alapalakot vontak el a névhasználók: *Himd* (és hasonulással *Hind*), *Paks*.

15. *Zekeres* [*szekeres*]

Az oklevélben a következőnek *Szekeres* birtok nevét olvashatjuk: „predium *Zekeres*” (70.).

E hely lokalizálása bizonytalan. KISS LAJOS (1982: 482) egyetértve HECKENAST GUSZTÁVVAL (1970: 122) az alapítólevélbeli egykori *Szekeres* falu megnevezését a Szabolcs megyei — az oklevélben korábban (12.-ként) említett — Dombrád belterületétől délnyugatra fekvő *Ekeres-dűlő* nevében látja megjelenni (vö. még FNEsz. *Ekeres-dűlő*). GYÖRFFY GYÖRGY viszont Szatmár megyébe helyezi, és a későbbi *Kis-* és *Nagyszekeres*-sel azonosítja (DHA. 1: 514). NÉMETH PÉTER mindkét lokalizálást tévesnek tartja, s — mivel az 1302. évi oklevél Polgárral együtt említ egy *Szekeres(egyház)* nevű falut (NÉMETH é. n.) — a Százdi oklevélbeli helyet az egykori Szabolcs megyei Egyek vagy talán Tiszadob határában lévő *Szekeres(egyház)* településsel azonosítja ([1302]: *Scekeresyghaz*, NÉMETH 1997: 174), további névadatokat azonban nem említ. Ezek alapján a középkori Szatmár megyei településeket tartalmazó szótárában a négy *Szekeres* település névadatai között az alapítólevélbeli említést nem veszi fel (vö. NÉMETH 2008: 283–286). Ezt az utóbbi, Szabolcs megyei azonosítást fogadja el PITI FERENC is (2006: 39). Bár Egyek település mai helynévanyagában találunk *Szekeres-kút*, *Szekeres-tag* nevű helyeket, ezek azonban valószínűleg nem az egykori településsel hozhatók kapcsolatba, hanem személynévről kapták a nevüket (vö. HBMFN. 1: 41–42).

NÉMETH bizonytalan feltételezése, valamint *Szekeres* falu Dombrád melletti lokalizálása névadatok híján kevésbé valószínű, bár az apátság birtokainak elhelyezkedését tekintve akár elképzelhető is lehetne. Az elmondottak alapján a Szatmár megyei azonosítás, azaz GYÖRFFY GYÖRGY lokalizációja tűnik a leginkább elfogadhatónak, e településnek ráadásul további előfordulásait is ismerjük: 1181: *Zekeres* (HECKENAST 1970: 122), 1332–1337/PR.: *Zekeres*, 1348: *Nogzekeres*, 1378: *Zekeres*, *Kyszekeres* (Cs. 1: 486).

További *Szekeres* helynevek találhatók még a régiségben Bodrog (+1077–1095: *Zekeres*, Gy. 1: 728), Heves (1302: *Scekeresyghaz*, 1303: *Zekeres*, Gy. 3: 134), Közép-Szolnok (1475: *Sekeres*, Cs. 1: 564), Pilis (1398: *Zekeres*, Cs. 1: 15) és Pozsony (1275: *Scekeres*, HECKENAST 1970: 122) vármegyében is.

A *Szekeres* helynév a *szekeres* 'fuvaros' főnévből keletkezett metonimikus névadással, s az elnevezés arra utal, hogy a falu első lakói lótarásra, fuvarozásra voltak kötelezve (HECKENAST 1970: 122, FNESz. *Kisszekeres*). Ezt az oklevél szövege is alátámasztja: „in eo populum michi pertinentem, qui bini serviant quolibet mense, et quocunque vadit abbas, secum pergant in equis”, azaz magyar fordításban: „benne a hozzám tartozó népet, akik kétszer szolgáljanak minden hónapban, és akárhová megy az apát, kísérik lovakon” (PITI 2006: 39). A településnév tehát a foglalkozásnévi eredetű helynevek közé tartozik.

16. *Leweluky* [leβelüki ~ leβelöki]

A százdi apátság tizenhatodik birtokaként a Szabolcs vármegyei *Levelek* birtok neve szerepel: „predium *Leweluky*” (71.), amely később is igen gyakran előfordul a forrásokban: 1313: *Leueleg* ~ *Leuek* ~ *Leueluk* ~ *Leuelek* (NÉMETH 1997: 122), 1325>1328, 1328, 1329, 1347: *Leuelek* (NÉMETH é. n.), 1326: *Lewelek*, 1331: *Levelek*, 1332–1335/PR.: *Lenebik* ~ *Leuelek* ~ *Leuolek* ~ *Nelelok* (NÉMETH 1997: 122–123), 1402: *Levelegh* (NÉMETH é. n.), 1332–1337/PR.: *Lenebik*, 1446, 1447, 1448: *Leweleg* (Cs. 1. 519), 1782–1785: *Lewelek* (EKFT.), 1806: *Levelek* (LIPSZKY, Mappa), 1858: *Levelek* (MKFT.), 1884: *Levelek* (HKFT.), 1913: *Levelek* (Hnt.), 2016: *Levelek* (Hnk.).

A helynév eredete bizonytalan (vö. MEZŐ–NÉMETH 1972: 67–68). A szakirodalomban felmerült egyrészt a *leveg* ~ *lebeg* töre visszavezethető, eredetileg ingó lápot jelölő *Levelény* helynévvel való összetartozása, másrészt pedig a *levél* főnévből való eredeztetése is (FNESz. *Levelek*). Leginkább elképzelhetőnek azonban a *lő* ige v-s (*leve-*) tövével való kapcsolata tűnik. Legutóbb KOVÁCS HELGA vizsgálta részletesen a határvédelemre utaló helynévi lexémák között a *lő* ige helynévi származékait (vö. pl. *Lövő*, *Lövé*, *Levél* stb., 2012: 31–33). A *Lövő* helynevek egyébként Szabolcs vármegyében igen gyakoriak (vö. CSÁNKI-index 519), *Levelek* település 50 km-es körzetén belül találjuk például az egykori *Nagylövő* (1323>1365: *Nogh Lweuu*, NÉMETH 1997: 139), *Csobodlövő* (1212/1339: *Sombotlevi* ~ *Zobothleu*, NÉMETH 1997: 57), *Váraslövő* (1212/1339: *Warozlew* ~ *Wareslow*, NÉMETH 1997: 200) és a mai *Nyírlövő* (1220/1550: *Luveu*, NÉMETH 1997: 126) településeket. A *lő* igével vannak összefüggésben a *Leveld* ~ *Löväld* > *Löd* helynevek is (FNESz. *Városlöd*), és ebből a töből származtatja KISS LAJOS a *Levél* és a *Lövé* településneveket is (FNESz.). Az e nevekben szereplő *-l* képző csakis deverbális nomenképző lehet, másképpen ugyanis aligha lenne magyarázható a helynévi szerepük, illetve e töhöz a *-d* helynévképző kapcsolódása is csak ebben az esetben képzelhető el. A *Levelek* szóvégi *k*-ja esetleg olyan többesszámjel is lehet, mint amilyet például *Alsó-* és *Felsőpáhok* nevében találunk (FNESz.). A szórványosan feltűnő *g* végű adatok (1313: *Leueleg*, 1402: *Levelegh*) pedig esetleg a *-g* végű, illetve *-g* képzős helynevek

hatását jelzik. A KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ szerzőhármás bizonytalannak tartja a határvédelemmel kapcsolatba hozható *Levelek*, *Leveles*, *Levelin* helyneveknek a *lő* igéből való származtatását (1973: 654).

Az alapítólevélbeli magánhangzóra végződő *Leweluky* névforma szóvégi *-i*-je talán véghangzóként értelmezhető, ebben az esetben azonban a *k* aligha magyarázható a fenti módon.

17. *Chabarakusa* [*csabarákusa* ~ *csabarákosa*]

Az oklevél következőnek említi a Pest megyei *Csabarákosa* birtok nevét, amelynek első előfordulása a Százdi alapítólevélből, s annak is a GYÖRFFY GYÖRGY által interpoláltnak vélt részéből való: „predium *Chabarakusa*” (72.). A birtokon kialakult település neve csak a 14. században bukkan fel az oklevelekben: 1309 [o: 1339?]/XV., 1340: *Chaba* (Gy. 4: 513), 1411, 1471, 1499: *Chaba* ~ *Chabia* (Cs. 1: 26). Később a 18–19. századi forrásokban is szerepel: 1782–1785: *Csaba* (EKFT.), 1796: *Rákos Csaba* (FNESz. *Rákoscscaba*), 1806: *Csaba* (LIPSZKY, Mappa), 1859: *Rákos Csaba* (MKFT.), 1882: *Rákoscscaba* (HKFT.), 1913: *Rákoscscaba* (Hnt.).

A Százdi alapítólevélbeli *Csabarákosa* a *Csaba* személynévnek (vö. 1138/1329: *Saba*, ÁSz. 174) és a *Rákos* helynévnek a birtokos jelzős összetételéből alakult. Ez a szerkezet (személynév + településnév birtokos személyjeles alakja) nem ritka a középkori magyar településnevek körében (vö. *Derzsbócsa*, *Györgykérje*, *Majspályija*, TÓTH V. 2017: 180), a 11. században ez a névstruktúra azonban még nem volt jellemző. Mindez pedig az említett rész utólagos betoldását támogatja.

A *Rákos* név Pest megyében víznévként (a későbbi *Rákos-patak* neveként) tűnik fel, vö. [1200 k.]: fl-m *Racus* (Gy. 4: 551, HA. 4: 72, FNESz. *Rákos-patak*), később azonban terület (a későbbi *Rákos-mező*) neveként is használatos volt, vö. 1244/1333 [ad 1241], +1278/1330, [1286], 1289: in *Rakus*, 1299: in locum *Rakus* vocatum, 1300: in campo *Rakus* (Gy. 4: 550–551). A *Rákos*, illetve a *Rákos-mező* a Duna és a *Rákos-patak* közötti területet jelölte Pesttől északi és keleti irányban. Ez a Budával szemben elterülő síkság kiválóan alkalmas volt tömeges összejövetelek rendezésére, s a 13. századtól az országgyűlések és a hadrakelések elsődleges helyszínévé vált (vö. Gy. 4: 551). E terület neve a ’rákban bővelkedő’ értelmű *Rákos* víznévből alakult metonímiával (FNESz. *Rákos mezeje*). A Százdi oklevélben említett *Csabarákosa* a *Rákos (mezejé-nek)* azon részére utalt, amelynek birtokosa egy *Csaba* nevű személy volt (FNESz. *Rákoscscaba*). Az ezen a területen a birtokosa nevéből kialakult *Csaba* településnév — amint azt a fenti adatok mutatják — napjainkig adatolható: a név a 18. század végétől *Rákoscscaba*-ként szerepel, a településnév megkülönböztető szerepű előtagja a *Rákos patak* nevéből alakult.

GYÖRFFY GYÖRGY a *Chabarakusa* birtok első névrészenek *Chaba* írásmódja miatt — a korábbi *Soba* névalakkal szemben (1067/1267: per viam *Soba*, DHA. 1: 183) — e birtokleírást szintén 13. századi interpolációnak tartja (DHA. 1: 183). A *cs* hang *ch*-val való jelölése valóban modernizáló lejegyzés eredménye lehet, mivel ez a jel a 12. századtól vált általánossá (vö. KNEZSA 1952: 37–44). A *cs* hang jelölése mindamellett változatos volt a régiségben: az *s* betűvel való jelölése inkább a 11–12. században volt általános, a 13. század közepére pedig az összetett *ch* jele vált majdnem kizárólagossá (KNEZSA i. m. 19, 27). A Százdi alapítólevél helynévi szórányaiban éppúgy előfordul a *cs* hang későbbi, összetett *ch* jele (vö. *Bekech*, *Gubach*, *Zobolchy*), mint a 11. században általános *s* jel (vö. *Soba*, *Wense*, *Wensellew*). Csupán ennek alapján véleményem szerint nem jelenthetjük ki egyértelműen az interpoláció tényét. Ráadásul a GYÖRFFY által interpoláltnak vélt oklevélrészekben mindkét jelölésmód előfordul: *Vencse* és *Vencsellő* birtokok neveiben *s* betűt találunk (*Wense*, *Wensellew*), a *Vencse* birtok leírásában szereplő *Szabolcs* (*Zobolchy*) helynévben pedig az összetett *ch* jel fordul elő. Egyes hangok összetett betűkkel való jelölése egyébként is modernizáló lejegyzést takarhat, mint például az *sz* hang *sc* jele (pl. *Arukscegui*, *Scegholm*, *Scenholm*, *Scyrnyk* nevekben), amely szintén a 12. századtól vált általánossá (vö. KNEZSA 1952: 14–37). E helyesírás-történeti ismeretek birtokában nem tudunk tehát egyértelmű választ adni arra a kérdésre, hogy a vizsgált szövegrészlet a 11. században került-e be az oklevélbe, vagy esetleg utólagos (13. századi) betoldás eredménye lehet. A különböző korok jellemző helyesírási jegyeinek keveredése ugyanis az egyszerű, hiteles oklevélmásolatokban is jelentkező vonás. A fent említett helynévtipológiai érv viszont valóban jól használható ebben a kérdésben.

18. *Gubach* [*gubacs*]

A százdi apátság tizennyolcadik birtokaként a Pest megyei *Gubacs* birtok neve szerepel, mellette pedig a *Duna* folyó latin alakját („in *Danobio*” <74.>) olvashatjuk. A mai Pesterzsébet határában fekvő egykori birtok, majd település (ma puszta) első említése a Százdi alapítólevélből való: „predium *Gubach*” <73.>, ezután csak jóval későbbi forrásokból adatolható: 1430, 1467, 1468: *Gwbach* (Cs. 1: 28), 1806: *Gubacs* (LIPSZKY, Mappa), 1859: *Puszta-Gubacsi* (MKFT.), 1882: *Gubacsi psz.* (HKFT.). Az egykori település (ma pusztaként) a mai Pesterzsébet határában állt (vö. GÁRDONYI 1940: 26, a név azonosításához lásd még Gy. 4: 518). Az emlékét őrzik a környék mai helynévállományában szereplő *Gubacsi hídfőn*, *Gubacsi-hídfőljáró* nevek (HAJDÚ 1982: 52), valamint Budapest utcanevei között szintén találunk *Gubacsi út*, *Gubacsi utca* (Bu. 259) neveket.

A *Gubacs* helynév valószínűleg személynévi eredetű. KISS LAJOS véleménye szerint az alapjául szolgáló személynév a *Guba* személynév (+1214/1334:

Guba, ÁSz. 351) -cs személynévképzős származéka lehet (vö. FNESz. *Gubacs*). Ezt az elgondolást gyengíti az a körülmény, hogy *Gubacs*-féle személynévek FEHÉRTÓI KATALIN Árpád-kori személynévszótárából nem adathatók. A régi magyar családnevek között a 15. századtól ugyan megtaláljuk ezt a nevet (vö. 1473: *Gwbacz*, KÁZMÉR 1993: 425), e családnév kapcsán KÁZMÉR MIKLÓS azonban a fordított irányú változást, azaz a helynév > személynév alakulást tartja valószínűbbnek (1993: 425). A *Guba* személynévből való eredeztetést továbbá az is bizonytalanná teszi, hogy az -s képző alakváltozataként létrejött -cs előtt az alapalakjukban rövid magánhangzóra végződő lexémákban a szóvégi magánhangzó megnyúlik (pl. *Munka* személynév > *Munkács*, *bika* > *Bikács* stb., erről lásd korábban, a 10. alatt), az itt vizsgált helynév esetében pedig erről nincs szó. Mindezek alapján a *Gubacs* helynévben inkább talán egy *Gob*, *Gub*-féle személynévi tövel (1237: *Gob*, ÁSz. 342) számolhatunk.

A helynév a *guba* 'gyapjas, fürtös felsőruha', 'gubacs, buga' jelentésekkel bíró szavunkkal aligha függhet össze, mivel e lexéma a fenti jelentésben csak a 14–16. századtól adatható (TESz.). A szakirodalomban emellett felvetődött a *Gubacs* helynévnek a *gubacs* 'tölgyfagubacs' (TESz.) főnévből való származtatása is. A TESz. a *gubacs* első előfordulásaként kérdőjellel éppen a Százdi oklevélbeli névadatot veszi fel, az ómagyar korból viszont további előfordulásokat nem említ. Hasonló szemléletű, növények termésére utaló (pl. *Makk*, *Toboz*-típusú) nevek azonban a régiségben nemigen fordulnak elő.

19. *Nywyg* [*nyißigy* ~ *nyëßegy*]

Az oklevél a Pest megyei Csabarákosa, valamint Gubacs település felsorolása után következőnek egy *Nywyg* nevű birtokot említ szintén egyetlen mondatban: „predium *Nywyg*” (75.).

GYÖRFFY GYÖRGY e helyet a Pest vármegyei későbbi-mai Alsónémedi településsel azonosítja (Gy. 4: 532–533, DHA. 1: 499), és ugyanígy vélekedik PITI FERENC is (2006: 40).

A helynév első említése a Százdi alapítólevélből való, de később is előfordul a forrásokban hasonló alakokban: 1276/1641: *Nenigh* [ɔ: *Neuigh*], 1276/1330: *Neuigh*, 1277: *Neweg*, 1297: *Neueg*, [1295–1296]: *Nywegh*, 1323/1323: *Nyuig*, 1332/1334: *Nimig*, 1332/1334/1336: *Nymig*, 1369: *Nemigh* (Gy. 4: 532), 1383, 1400: *Nemegh* (Cs. 1: 32), 1490, 1505, 1565, 1566: *Nemegh*, 1510: *Nemeg*, 1552: *Nemegy* (BALASSA 1980: 213).

E szórvány mögött a régiségben többször felbukkanó *Nyivegy* ~ *Nevegy* ~ *Nyüvegy* nevet kell keresnünk. A középkori Magyarországon többfelé találunk ilyen helyneveket, mint például Bihar (1208/1550: *Neueg*, Gy. 1: 647, RÁCZ A. 2007a: 205–206), Baranya (1015–1158: *Nyvig*, Cs. 2: 511), Bars (1229: *Nywg*,

1234/1364: *Nyweg*, TÓTH V. 2001: 222) és Zala (1269: *Nyvygh*, Cs. 3: 86) megyében.

A *Nyivegy* ~ *Nyüivegy* helynév a leginkább elfogadottnak számító magyarázat szerint a 'féreg, kukac' jelentésű *nyű* főnév (TESz.) -gy helynévképzős származékából alakult (vö. FNESz. *Nyüved*, TÓTH V. 2001: 222, RÁCZ A. 2007a: 206). A *nyű* lexéma személynévként (1138/1329: *Nue*, ÁSz. 587) is használatos volt az Árpád-korban, így a településnév személynévi áttétellel is alakulhatott. Ugyanakkor *Nyivegy* ~ *Nyüivegy* típusú személynéveket nem tudunk adatolni az Árpád-korból, és a *nyű* személynévi használatára felhozott — fent is idézett — adatok is igencsak kétségesek.

A településnév etimológiájával kapcsolatban a szakirodalomban ezek mellett többféle elképzelés látott napvilágot. MOLLAY KÁROLY a *Nyüivegy*, *Nyüved*-féle helyneveket a *nyű*, *nyűv*- 'tép, szaggat' ige -g képzős származékának tartja, és 'kendernyűvő szolgálonépek' lakóhelyeként értelmezi. Ezek alapján a *Nyüved* forma pedig csak utólagos fejlemény eredménye lehet (1982: 105–107). HEGEDŰS ATTILA viszont — MOLLAYval ellentétben — a -g képzőt nomen acti (azaz a cselekvés eredményének jelölője) szerepűnek tartja, így véleménye szerint a *nyű* 'tép, szaggat' igéből alakult *Nyüiveg* helynév 'nyűtt, letarolt, irtott, szántóföldi használatra alkalmassá tett terület' jelentésben használatos (1985: 5–7, 1992: 9).

Az alapítólevélbeli településnév adatsorában a szó közepén álló *v*-t a 14. század elején *m* váltja fel, s később már csak ilyen alakban fordul elő. Az elsődleges *Nyivigy* ~ *Nyëvëgy*-ből a hangképzés módjának megváltozásával alakulhatott a későbbi *N(y)imigy* ~ *N(y)ëmëgy* változat. A *v* és az *m* mássalhangzók efféle változásviszonyba nem ritkán kerülnek egymással, ahogyan ezt jó néhány helynévi példa is igazolja, lásd pl. *Devecser* > *Demecser*, *Vesterháza* > *Mesterháza*, *Szevince* > *Szemince* stb. (KISS L. 1995: 32).

A *Némedi* forma 1668-tól adatolható a település nevének adatsorában: *Alsó-némedi* (BALASSA 1980: 213), 1773–1808: *Némety* (EKFT.), 1806: *Alsó Némedi* (LIPSZKY, Mappa), 1859: *Alsó Némedi* (MKFT.), 1882: *Alsó Némedi* (HKFT.), 1913: *Alsónémedi* (Hnt.). A *Nimegy* > *Némedi* változás pedig talán azokhoz a szabálytalan alakszerkezeti változásokhoz sorolható, amelyekben az elsődleges, lexikális szempontból nem áttetsző névalak lexikális-morfológiai síkon azonosíthatóságot, valamint ezzel egyidejűleg funkcionális-szemantikai síkon valamiféle motivációt nyer. Ez a reszemantizációs változás figyelhető meg például az Abaúj megyei *Boldvakő* > *Boldogkő* vagy a Turóc megyei *Zsábokrék* > *Zsámbokrét(e)* települések neveiben (TÓTH V. 2008: 165–166). A Pest megyei *Nyüivegy* falu nevének alakulásában BALASSA ISTVÁN véleménye szerint „a német népnévnek és a belőle képzett falunéveknek a hatását lehet kimutatni” (1980: 213). Emellett esetleg a környék korai

német betelepítése is szerepet játszhatott az új név létrejöttében (vö. LAKATOS 1980: 49–50).

20. *Zalda* [szalda]

Az oklevélben huszadik birtokként szerepel *Szada* település neve: „predium *Zalda*” (76.), a lokalizáláshoz lásd a 6. pontot.

Az egykori Zemplén vármegyei későbbi-mai *Taktaszada* helynév később is előfordul a forrásokban: 1227/1409 (ÁÚO. 6: 444), 1435, 1453: *Zada* (Cs. 1: 362), 1455: *Kapolnaszada* iuxta fluv. *Takta* (Cs. 1: 362), 1782–1785: *Szada* (EKFT.), 1802–1811: *Szada* (GÖRÖG), 1806: *Szada* (LIPSZKY, Mappa), 1858: *Szada* (MKFT.), 1880: *Takta-Szada* (FNESz.), 1883: *Szada* (HKFT.), 1913: *Taktaszada* (Hnt.), 2016: *Taktaszada* (Hnk.).

A szakirodalom e helynevet formáns nélküli személynévből származtatja (vö. FNESz. *Taktaszada*). Az alapjául szolgáló lehetséges személynévek közül azonban FEHÉRTÓI KATALIN személynévtárában a *Zalda* személynévhez vonható adatként csupán egyet találunk, és az is az itt tárgyalt Százdi alapítólevélbeli helynévi említés (vö. ÁSz. 838). Emellett *Szada*-féle személynévek sem fordulnak elő nagy számban a régiségben, de ilyenek kétségtől vannak (vö. 1215/1550, 1221: *Zada*, 1299: *Zoda*, ÁSz. 834, 853). Ha ezt a személynévet tekintjük a helynév alapjának, akkor az inetimologikus *l* időleges bekerülésével magyarázhatjuk az alapítólevélbeli *Zalda* helynévi alakot. Bár az *l* bekerülése a szó belsejében elsősorban középső nyelvállású hosszú magánhangzók (*ó*, *ő*, *é*) mellett gyakori (pl. *Garbóc* > *Garbolc*, *Csegőd* > *Csegöld* stb.), előfordul azonban alsó nyelvállásúak esetében is (vö. *Ács* > *Álcs*, TÓTH V. 2004: 454–455).

KISS LAJOS a név alapjául szolgáló személynévet kapcsolatba hozza a régi magyar *szád* ’nyílás, bejárat, kezdet’ lexémával (FNESz. *Szada*). Megítélesem szerint a *szád* ’hegyszorosnak, völgynek stb. kezdete, bejárata’ földrajzi köznév (TESz.) — amely már a Tihanyi alapítólevélben is előfordul (1055: *ziget zadu*) — közvetlenül nagyobb valószínűséggel jöhet szóba a helynév magyarázataként. Ennek *száda* alakváltozata az újkorban széles körben elterjedt forma (ÚMTsz., FKnT.). Ebben a szóvégi *-a* az egyes szám 3. személyű birtokos személynévjel lehet azonos. Ennek rögzülése talán azokban a gyakori helynévi alakokban indulthatott meg, amelyekben a *szád* főtagként birtokos jelzős szerkezetben állt (vö. pl. FNESz. *Erdőszáda*, OklSz. *szád*, KMHsz. 1. *Szád*).

21. *Lodan* [lodány ~ ladány]

A Százdi alapítólevélben a felsorolt birtokok sorában egy *Ladány* nevű birtok következik: „predium *Lodan*” (78.).

Az oklevél szövege és a környező helynevek alapján nem dönthető el egyértelműen, hogy melyik *Ladány* településről van szó. A régiségben ugyanis több

ilyen nevű falu létezett: Békés (1222/1550: *Nadan*, Gy. 1: 511), Csanád (1296: *Ladan*, Gy. 1: 862), Fejér (1266: *Lodan*, a későbbi Nádasdladány; 1318: *Ladaan*, mai puszta Ráckeresztúr határában, Gy. 2: 393), Zemplén (1332–1337/PR., 1459: *Ladan*, Cs. 1: 355) és Szabolcs (1212/1339: *Lodan*, a későbbi Mezöladány; 1351/1423: *Ladan*, a későbbi Püspökladány; NÉMETH 1997: 117–119) vármegyében.

A százdi apátság birtokainak szétszórt elhelyezkedését és felsorolásának sorrendjét tekintve a későbbi-mai Zemplén megyei Tiszaadány, valamint a későbbi-mai Békés megyei Körösladány településsel való azonosítás egyaránt felvetődhet, de számításba jöhet akár a Szabolcs vármegyei Ladány települések valamelyike is. Az oklevél szöveggörnyezete sem segíti a lokalizálást, ugyanis itt a huszadik birtokként említett, későbbi Taktaszada (20.) település inkább a Taktaközben fekvő Tiszaadánnyal való azonosítást támogathatja, míg a következő birtokként szereplő, Békés megyei Szeghalom település (22.) alapján pedig esetleg a későbbi Körösladányra is gondolhatnánk.

GYÖRFFY GYÖRGY (DHA. 1: 495), valamint NÉMETH PÉTER (1997: 117) e helyet — birtoklástörténeti érvek alapján — az egykori Zemplén, később Szabolcs vármegyei, majd újra zempléni mai Tiszaadány településsel azonosítja. Ezt az azonosítást elfogadja BENKŐ LORÁND (2003: 183) is, KISS LAJOS viszont csak kérdőjellel adja meg az alapítólevélbeli említést Tiszaadány település első előfordulásaként (FNESz.). E település későbbi forrásokban is többször felbukkan: [1200 k.]: *portu Ladeo*, 1332–1335/PR.: *Ladan* (NÉMETH 1997: 117), 1356: *Ladam*, 1426 (NÉMETH é. n.), 1459: *Ladan* (Cs. 1: 355), később: 1782–1785: *Tifzfza Ladány* (EKFT), 1806: *Ladány* (LIPSZKY, Mappa), 1858: *Tisza Ladány* (MKFT.), 1883: *Tisza Ladány* (HKFT.), 1913: *Tiszaadány* (Hnt.), 2016: *Tiszaadány* (Hnk.).

Anonymus munkájában ugyan nem a *Ladány* névforma szerepel, hanem egy latinizált melléknévi forma (ti. *ládi rév*), amely azonban kétségtávol a Tiszaadánynak megfelelő helyre utal (BENKŐ 2003: 183–186). BENKŐ LORÁND megítélése szerint Anonymus a *Ladány* helynevek *-án ~ -án* végződésében képzőt vélt felfedezni, amelynek elvonásával gesztájában — a *Lád ~ Lád* helynevek mintájára — *Lád*-féle tövet alkotott (i. m. 185–186). Munkájában P mester a honfoglalás leírásakor egyébként a százdi apátság vidékének nagy jelentőséget tulajdonított, amit mi sem bizonyít jobban, mint hogy az apátság több közelebbi, illetve távolabbi birtokának a neve is bekerült a gesztájába: *Ladány-on* kívül *Szihalom* (2.1.) és *Szeghalom* (22.) birtokok nevei (vö. i. m. 167).

A *Ladány* helynév formáns nélküli személynévből keletkezett metonimikus névadással, vö. [XI.]>1283: *Lodan* (ÁSz. 501). Egyes kutatók a hasonló nevű települések szétszórtsága és száma alapján a *ladány*-t kabar törzsnévnek tartják (vö. GYÖRFFY 1958: 70, KISS L. 1996: 446, erről részletesen lásd RÁCZ A. 2007b: 51). Ez a feltevés azonban nem igazolható.

22. *Scegholm* [*szeɣxolm* ~ *szeɣxalm*]

Az oklevélben következőnek *Szeghalom* birtok szerepel: „predium *Scegholm*” (79.).

A hely lokalizálása bizonytalan. GYÖRFFY GYÖRGY korábban egyértelműen az egykori Békés vármegye északkeleti részére lokalizálta (Gy. 1: 513), később, a DHA. mutatójában viszont már csak kérdőjellel azonosítja a Békés megyei *Szeghalom* településsel (DHA. 1: 505). KISS LAJOS e településnév első előfordulásának a Százdi alapítólevélbeli említést tekinti (FNESz. *Szeghalom*), a Korai magyar helynévszótár szintén ezzel a településsel azonosítja (KMHSz. 1. *Szeghalom*). A Békés megyei település gyakran előfordul a forrásokban: [1200 k.]: *Zeguholmu*, 1221/1550: *Sceguholm*, 1222/1550: *Zigholm*, v., 1319, [1330 k.]: *Zugholm*, 1332–1337/PR.: *Zeghalm* ~ *Zughalm* ~ *Zeghal* (Gy. 1: 513, vö. még KMHSz. 1. *Szeghalom*), 1330 k.: *Zegholm*, 1405, 1483: *Zeghalm* ~ *Zwghalom*, 1480: *Zekhalom* (Cs. 1: 654); 1782–1785: *Szeghalom* (EKFT), 1806: *Szeghalom* (LIPSZKY, Mappa), 1864: *Szeghalom* (MKFT.), 1884: *Szeghalom* (HKFT.), 1913: *Szeghalom* (Hnt.), 2016: *Szeghalom* (Hnk.).

E mellett az azonosítás mellett ugyanakkor felmerült a szakirodalomban *Szeghalom*-nak Szabolcs vármegyébe történő lokalizálása is. NÉMETH PÉTER ezt a falut a Balmazújváros határában lévő, a Hortobágy folyó kanyarulatában található *Szegei pusztá*-val azonosítja (1997: 173), ám hozzá kapcsolható további adatokat — a Százdi alapítólevélbeli előforduláson túl — nem említ. Későbbi, kéziratos munkájában NÉMETH nem ad pontos lokalizálást, e helyet ugyanis — a környék mai helynévállományát figyelembe véve — Balmazújvároson túl Egyek határában is megtalálhatónak véli (é. n.). A *szege* földrajzi köznév azonban — kiszögellésnél vagy szegletben lévő helyre utalva — gyakori névalkotó lexéma (pl. *Szeged*, *Szegerdő*, *Szeghegy*, *Szeglak*, *Bakszeg*, *Csatárszeg*, *Kerek-szeg* stb., vö. FNESz., KMHSz. 1. *Szege*), mégpedig többnyire elsődlegesen a természeti nevek körében. Emiatt akár több település határnevei között szerepelhet anélkül, hogy egykori ott lévő településre utalna.

Szeghalom nevű településekről az itt említett Békés megyei helységen kívül nincs tudomásunk (vö. CSÁNKI-index 773). A *Szeghalom* településnév bizonyára egy vele azonos alakú domborzati névből jött létre metonimikus névadással. A településnév alapjául szolgáló domborzati névben a *szege* ’sarok, szeglet, zug’ (ehhez lásd 2.2.) és a *halom* földrajzi köznév kapcsolódott össze, s ennek alapján az előtag funkcionális tartalmát tekintve a domb helyzetére, elhelyezkedésére utalt.¹² KISS LAJOS szintén arról ír, hogy a helységnév eredetileg a település közepén lévő halomra utalhatott, amely mintegy szegletként ékelődött a Sebes-Körös kiöntésébe (FNESz. *Szeghalom*).

¹² A *halom* földrajzi köznevet tartalmazó településneveket, illetve azok mikrotoponímiai előzményeit egy írásomban (2017) részletesen is megvizsgáltam.

23. *Dusnuky* [*dusnuki* ~ *dusnoki*]

A Százdi alapítólevél utolsóként említi *Dusnok(i)* falu nevét: „in eadem villa, que dicitur *Dusnuky*” (80.).

Az oklevél szövege és a környező helynevek alapján nem dönthető el egyértelműen, hogy melyik *Dusnok* településről van szó. A régiségben ugyanis több ilyen nevű falu létezett (vö. CSÁNKI-index 227, KMHsz. 1. *Dusnok*). SOLYMOSI LÁSZLÓ a középkori Magyarországon tizenhét *Dusnok*-féle helynevet talált: Bars, Bihar, Borsod, Fejér, Győr, Komárom, Pest, Szabolcs, Tolna, Zala és Zaránd vármegyében (1997: 373–386). A százdi apátság birtokainak elhelyezkedését tekintve ezek közül a következő helynevek jöhetnek számításba: felmerülhet a Borsod vármegye északi részén lévő Szikszótól kissé ÉNy-ra fekvő *Dusnok*-kal (1283: terra reginalis *Dumuk* [ɔ: *Dusnuk*], 1308: villa *Dusnuck*, *Dusnuc*, a forrásokat lásd SOLYMOSI 1997: 378, KMHsz. 1. *Dusnok*) való azonosítása, ám — mivel ez a monostor többi birtokától amúgy is távol eső település 1283-ban királynői földként tűnik fel — SOLYMOSI LÁSZLÓ véleménye szerint ez nem valószínű (i. m. 382). A még szóba jöhető Pest vármegyei *Dusnok* település (1341/1373: possessio *Dusnuk*, SOLYMOSI 1997: 381) szintén kizárható, ez ugyanis 1340 előtt a székesfehérvári társaskáptalan tulajdonában volt (SOLYMOSI i. m. 382). Legvalószínűbbnek az egykori Szabolcs vármegyében — ahol egyébként az apátság legtöbb birtokát találjuk — a Nádudvar területén fekvő *Dusnok*-kal való azonosítása tűnik. Ez a százdi monostortól nem messze, mintegy 40 km-re fekvő település a tatárjárás idején pusztulhatott el (vö. SOLYMOSI 1997: 383, PITI 2006: 40). Ezután a neve csak egy 1411-es oklevélben szerepel: pr. *Thusnuk* ... in Saboch C-us (NÉMETH é. n.). A település nevének emlékét valószínűleg a 19. század elején a Nádudvar határában lévő Kösély patak egyik mellékerének *Dusnok* neve őrizte meg (SOLYMOSI i. h.). Ez a víznév feltűnik LIPSZKY JÁNOS 1806-os térképén (*Dusnok*), előtte s utána azonban nem szerepel a térképes forrásokban. Az azonos alakú víz- és helységnév közti kapcsolatot többnyire igen nehéz megítélni: míg a nagyobb vizek esetében elsősorban víznév > településnév változást tételezhetünk fel (vö. BENKŐ 2003: 136), addig a közép- és kisebb vizek elnevezéseivel kapcsolatban a fordított irányú, azaz településnév > víznév alakulással is számolhatunk (vö. GYÖRFFY E. 2011: 158–159). A Nádudvar melletti *Dusnok* esetében is ez utóbbiról lehet szó, a 11. századtól adatolható település ugyanis lakóiról, a dusnokokról vagy másképpen torlókról kapta a nevét.

A *Dusnok* helynév tehát a szláv eredetű *dusnok* ’torló, lélekért, lelki üdvösségért torral szolgáló személy’ foglalkozásnévből jött létre metonimikus úton (FNESz. *Dusnok*, SOLYMOSI 1997: 372). A dusnok-torló réteg léte a halotti liturgiához köthető, jelenlétük SOLYMOSI LÁSZLÓ szerint mintegy félszáz településen igazolható. Vizsgálatai kiterjedtek a *dusnok* közszo elterjedésére is: e

lexéma Szlavóniában, Erdélyben és a középkori Magyarország déli határsávjában egyáltalán nem adatolható, és az északi részeken szintén alig szerepel. Előfordulása tehát Magyarország középső területein, a magyarok lakta, illetve a magyar és szláv vegyes lakosságú területeken jellemző, s aktív használata a 13. század vége után már nem igazolható (1997: 373, 375).

GYÖRFFY GYÖRGY az oklevélben *Dusnuky* falu említését késői interpolációnak tartja, mivel a falu bizonyára nem nagymorva dusnokokról nyerte nevét, hanem azokról, akiket a birtokosnő, azaz az alapító Magna nevű leánya az oklevél szerint is torlóként adományozott, így a település csak a monostor alapítása után kaphatta a lakóiról a nevét (vö. GYÖRFFY 1972: 310, DHA. 1: 183). SOLYMOSI LÁSZLÓ véleménye szerint azonban „az alapítás aktusa és végleges írásba foglalása között (mint például az almádi monostor esetében is) eltelhetett néhány év, amely elégséges lehetett ahhoz, hogy a sajátos és akkoriban felettébb ritka szolgálónépek neve lakhelyük nevében tükröződjön” (1997: 382). Ezzel a körülménnyel mint az interpolációval szemben felhozható érveléssel feltétlenül érdemes számolnunk.

Azt, hogy az alapítólevélben *Dusnuky* falu említése utólagos betoldás eredménye lehet-e, történeti érvek alapján tehát igen nehéz eldönteni. Annak érdekében, hogy közelebb kerüljünk a kérdés tisztázásához, a helynévi szórvány nyelvi történetével is érdemes foglalkoznunk.

A középkori Magyarország *Dusnok* neveit áttekintve egyetlen esetben sem találunk — az itt vizsgált alapítólevélbeli adat kivételével — magánhangzóra végződő *Dusnuky* névformát (vö. CSÁNKI-index 227, SOLYMOSI 1997: 372–386, KMHsz. 1. *Dusnok*). Joggal merül fel tehát a kérdés, hogy e helynévi szórvány esetében milyen szerepe lehet a szóvégi *-i*-nek. Abban talán biztosak lehetünk, hogy az oklevélszöveg szemantikai tartama (magyar fordításban: „ugyanezen faluba, amit Dusnoknak mondanak” PITI 2006: 40), valamint beillesztésének módja (amely megnevezőszós szerkezettel történt) alapján nem tekinthető melléknévképzőnek. Leginkább tehát helynévképzőt vagy esetleg tövéghangzót sejthetünk mögötte.

A magyar nyelvtörténeti szakirodalom a nyelvmlékek adatai alapján úgy tartja, hogy — amíg a magyar nyelvben abszolút szó végi helyzetben megvoltak a tövégi magánhangzók — „ha a nyelvbe olyan jövevényszó került be, amely az átadó nyelvben mássalhangzóra végződött, a szó analogikusan felvette a minden szóvéget jellemző tövégi vokálist”, mint például az iráni **var* > 1055: *feher-uuaru*; a török **türk* > 1055: *turku* (E. ABAFFY 2003: 321). Ezek alapján az ócseh eredetű *dušník* szóhoz (KNIEZSA 1955: 165, TESz.) a magyar nyelvbe átkerülve szintén járulhatott tövéghangzó. Az oklevélbeli *Dusnuky* helynév szóvégi *-i*-je tehát jelölheti akár a 11. században még meglévő tövégi magánhangzót is, bár úgy gondolom, hogy ez esetben (ahogy a fenti példák is jelzik) veláris

labiális magánhangzó kerülne a szó végére **dusnuku* formát eredményezve. Az *-i* véghangzó veláris szavakban is előfordulhat ugyan, ilyen esetekben azonban kivétel nélkül a *-d* képzőhöz kapcsolódó (azzal tulajdonképpen egyfajta morfológiai egységet alkotó) elemként találjuk meg (vö. pl. 1055: *holmodi*).

Bár a középkori Magyarországon — az itt vizsgált helynévi szórvány kivételével — *-i* nélküli *Dusnok* neveket találunk, a *dusnok* foglalkozásnévhez minden akadály nélkül kapcsolódhatott az *-i* helynévképző. Más foglalkozásnevek kapcsán is tapasztalhatjuk ugyanis azt, hogy a képzőtlen (metonimikus alakulású) és a képzős névforma arányában lényeges különbségek vannak. Ahogyan ilyen aránytalanságot más lexikális alapú, például a népnévhez kapcsolódóan is megfigyelhetünk (vö. pl. *Szász ~ Szászi* helynevek, RÁCZ A. 2011: 148–154, 2016: 118). Nemcsak lexikálisan, de fonetikai-fonológiai szempontból, illetve kronológiailag sincs akadálya annak a feltevésnek, hogy a *Dusnuky* adatban az *-i* helynévképzőt azonosítsuk. E képző kapcsolódási sajátosságai ugyanis azt mutatják, hogy elsősorban személyt, illetve társadalmi csoportot jelölő szavakhoz, nevekhez járulva alkotott helynevet (vö. *Jánosi, Sályi; Királyi, Papi; Csősi, Halászi; Csehi, Németi* stb., BÉNYEI 2012: 80–81). Az *-i* helynévképzőre a zabori apátság oklevéléből már biztos adatunk van (1111: *Crali*, KNIEZSA 1947–1949: 10), de előfordul ez a morféma több 11. századi hamis oklevélben is.

Felvetődhet továbbá az a lehetőség is, hogy a magyarba esetleg egy szláv többes számú **Dušniki* eredetileg ’lelki üdvösségért torral szolgáló személyek’ jelentésű helynév került át. Ebben az esetben a szóvégi *-i* tehát a szláv többes szám jele, amely a szlávban helynévképző szerepet tölt be, mint ahogyan ezt KISS LAJOS például a szláv **Orači* többes számú ’tkp. szántással szolgálók, szántók’ jelentésű helynév > *Arács* magyar helynév kapcsán is elképzelhetőnek tartja (vö. FNESz. *Balatonarács*). A szóvégi *-i* eltűnését itt a szláv eredetű névformák névvégi *i* elemének a magyar névhasználatban való elmaradásával magyarázhatjuk — tulajdonképpen a tövégi magánhangzók eltűnéséhez kapcsolódó folyamatként —, ahhoz hasonlóan, mint ahogyan az a ’fazekasok’ jelentésű *Grincsári* > *Gerencsér* (FNESz. *Nyitragerencsér*) vagy az ’ácsok’ jelentésű **Tesari* > *Teszér ~ Taszár* (FNESz. *Teszér*) foglalkozásnévi helynevek esetében történt.

Amint mindebből kitűnik, a szóvégi *-i* státusát nem könnyű megítélnünk. Ha ugyanis — a fentieknek megfelelően — a szóvégi *-i*-t tövéghangzóként értékeljük, úgy ennek alapján a szórványt az oklevél 11. századi rétegéhez tartozónak kell tekintenünk. Ha pedig helynévképzőnek értelmezzük az *-i*-t, vagy magát a nevet (az *-i* elemével együtt) szlávból való átvételnek tartjuk, úgy e jegyek alapján a *Dusnoki* helynévadatot nem tudjuk korhoz kötni. Az említett nyelvtörténeti kérdések — a rájuk adható válaszok bizonytalan volta miatt — tehát nem visznek közelebb minket a vizsgált szórvány kronológiai értékeléséhez.

IV. Összegzés

1. Az alapítólevél szórványainak szövegbe illesztése

1. A latin szöveg és a magyar nyelvű szórványok nyelvi kapcsolatának vizsgálata csak újabban kapott jelentősebb figyelmet a szakirodalomban. BENKŐ LORÁND (1995, 2003: 68–80) nyomán HOFFMANN ISTVÁN vonta elsőként módszeres vizsgálat alá a magyar szórványok közvetlen latin szöveggörnyezetét, s elemezte azok latin szövegbe történő beillesztésének módjait (2004). Jellegzetes szövegbeillesztési formákként az alábbiakat határozta meg (az itt említett példák a Tihanyi alapítólevélből valók): 1. megnevezőszós szerkezetben álló nevek: in loco qui uulgo dicitur *tichon*, 2. latin földrajzi köznév környezetében felbukkanó nevek: ab eodem lacu *bolatin*, 3. latin prepozícióval szereplő nevek: ad *aruk fee*, 4. magyar nyelvi eszközökkel (pl. határozóraggal, névutóval) beillesztett nevek: *eri iturea*, 5. szerkezeti utalás nélküli formák: inde *uluues megaia*, 6. latinul, illetve latinizáló formában megjelenő nevek: *thelena* (HOFFMANN 2004: 38–50, 2010a: 216–217).

Az utóbbi években HOFFMANN ISTVÁN mellett SZENTGYÖRGYI RUDOLF (2009, 2010b, 2010c, 2014: 82–93) és SZŐKE MELINDA (2013, 2015a: 120–148) elemezte alaposan a magyar nyelvű szórványok latin szöveggörnyezetét, és foglalkozott részletesen a beillesztés kérdésével is. SZENTGYÖRGYI RUDOLF beillesztésnek csupán a morfológiai, illetve a morfológiai természetű eszközökkel megvalósuló szövegbe szerkesztési eljárásokat tartja, s ezeket két típusba sorolja: „szabályos” (azaz latin nyelvi eszközöket felhasználó) és „szabálytalan” (azaz magyar, illetve vegyes morfológiai eszközöket felhasználó) beillesztési eljárásokat különítve el. Ennek megfelelően a latinositást például — a részfordítás, az alkalmi nevek, a körülírások, a közszoí említések, a nem fogalomjelölő lexémákkal való helyettesítések, illetve a helyek tényleges nevének használata mellett — a beillesztést megelőző névválasztási eljárások egyik típusaként veszi számba (2009: 64–65, 2010b: 36–42, 2014: 82–93). E felfogás értelmében a nevek latin képzővel való ellátása és latin szóvégekként való azonosítása még nem tekinthető beillesztési eljárásnak, azt csak a megfelelő esetrag használata biztosítja (SZENTGYÖRGYI 2014: 88).

SZŐKE MELINDA ugyanakkor úgy véli — mivel a szöveg létrehozásának fázisai nem minden esetben választhatók szét egyértelműen —, hogy érdemes számolni egy átmeneti, a névválasztás és a beillesztés módjai között elhelyezke-

dő kategóriával is, amelybe már a latinositás és a részfordítás is besorolható. Véleménye szerint „ezeknek közös jellemzője ugyanis az, hogy a magyar név egészében vagy részletében való lefordítása, latin képzővel történő ellátása vagy szóvégének latinként azonosítása nem jelez általános névhasználatot, hanem csupán alkalmi variánsok, azokat azért hozza létre (és nem választja) a lejegyző, hogy latinul ragozhatóságuk révén jól illeszkedjenek a latin mondat szerkezetébe” (2015b: 216). SZŐKE MELINDA egyébiránt a HOFFMANN-féle szövegbeillesztési eljárásokat alapul véve s azt továbbgondolva mutatta be részletesen a Garamszentbenedeki alapítólevél jellegzetes szövegbeillesztési módozatait, elsősorban a latinizáló névhasználatra helyezve a hangsúlyokat (2015a: 120–148).

Munkámban én magam is figyelmet fordítok a Százdi alapítólevél latin oklevélszövegének és magyar nyelvű helynévi szórványainak a nyelvi kapcsolatára. Az ilyen típusú vizsgálatok során ugyanis képet kaphatunk az oklevelek latin nyelvhasználatáról, valamint az elemzés lényeges adalékokkal járulhat hozzá a magyar nyelvű szórványok morfológiai alkatának a megítéléséhez és az írásbeli formák mögött húzódó korabeli beszélt nyelvi alakok feltárásához is (vö. HOFFMANN 2010a: 215).

2. A Százdi alapítólevél helyneveinek szövegbeillesztési eljárásait vizsgálva mindenképpen figyelembe kell vennünk a nyelvemlék interpolált jellegét, vagyis azt a körülményt, hogy a 11. században keletkezett oklevél utólagos, 13. századi betoldásokat is tartalmaz. A továbbiakban ezért az oklevél kapcsán két kronológiai síkkal számolok. A 11. századi, eredeti oklevél 50 magyar nyelvű helynévi szórványt tartalmaz, a 13. századi interpoláció során további 23 elem került bele különféle betoldások révén az alapítólevélbe, ezáltal pedig az interpolált oklevélben összességében 73 magyar helynévemlítést találunk, amely 63 különböző helyre utal.¹ Az interpolált részeket GYÖRFFY GYÖRGY nyomán különítem el (DHA. 1: 182–183). GYÖRFFY megállapításait több esetben helyesírás-történeti, illetve névrendszertani érvekkel is meg tudtam erősíteni, több esetben azonban nyelvi kritériumok alapján nem lehet a kronológia kérdésében állást foglalni. A szövegbeillesztési módokat illetően pedig a HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott tipológiát követem.

2.1. A magyar névforma a megnevezőszós szerkezetben való említés során lényegében idézetszerűvé, metanyelvi jellegűvé válik, s ez gyakran nagyobb nyomatékot, kiemelt szerepet biztosít a használatának (vö. HOFFMANN 2006: 143). E szerkezet főtagja mindig olyan latin földrajzi köznév (*villa*, *predium*,

¹ A helynévi szórványok számának a meghatározásakor az ismétlődő előfordulásokat (a *Tisza* három magyar nyelvű, a *Bodrog*, *Szabolcs*, *Százd*, *Szihalom*, *Hortobágy*, illetve a *G(y)erü*, *Nagyörém*, *Bás(i)* helynevek két-két alkalommal történő említését) is figyelembe vettem.

rivulus stb.), amely azt jelzi, hogy milyen típusú helyet jelöl az elnevezés. Előfordulhat, hogy ez a köznév csupán általánosságban utal arra, hogy valamiféle helyről (*locus*) van szó. A főtaghoz vonatkozó kötőszóval kapcsolódik a megfelelő megnevezőszót tartalmazó mellékmondat, amelyben többnyire passzív formájú igei állítmány (*dicitur, nominatur* stb.) áll, előfordul azonban olykor az is, hogy a mellékmondatot passzív igeenes szerkezet helyettesíti (*dictus, cognominatus* stb.). A magyar nyelvi elem az igei természetű megnevezőszóhoz kapcsolódik (HOFFMANN 2004: 40).

A Százdi alapítólevél 11. századi, valamint 13. századi kronológiai rétegében szinte azonos arányban találunk megnevezőszós, mondatértékű vagy anélküli szerkezeteket. Az eredeti oklevélszöveg 10%-ban, az interpolátum szövege pedig 9%-ban alkalmazza ezt a beillesztési megoldást: a 11. századi szövegben: „monasterium [...], quod dicitur *Zazty*”, „predium, quod vocatur *Bubath*”, „in villa, qui dicitur *Ceda*”, valamint „ad rivulum nomine *Egur*”,² „silvam nomine *Nogkereku*”; a 13. századi szövegben: „in eadem villa, que dicitur *Dusnuky*” és az „in loco *Nogewrem* vocato”. Az itt tapasztalható arányokat a 11. és a 13. század más okleveleivel összemérve azt találjuk, hogy mind az 1055. évi Tihanyi alapítólevélben (16%), mind a Garamszentbenedeki oklevél (1075/+1124/+1217) 11. századi (21,5%), valamint 13. századi (15%) kronológiai rétegében nagyobb arányban találkozunk ezzel a szerkesztési móddal, az 1211-es Tihanyi összeírásban (24,5%) pedig még jelentősebb arányt képvisel ez a beillesztési eljárás. Néhány példát ezekből a forrásokból is érdemes felidéznünk: 1055: „in loco qui uulgo dicitur *tichon*”, „uilla, que uocatur *gamas*” (HOFFMANN 2010a: 216); 1075/+1124/+1217: „flumen, quod vocatur *Gran*”, „villa, que vocatur *Pagran*” (SZÓKE 2015a: 44, 45); 1211: „ad monticulum, qui vocatur *Cuest*”, „in loco, qui dicitur *Bureuohul*” (KOVÁCS É. 2015: 194).

HOFFMANN ISTVÁN arra is rámutat, hogy az egyes beillesztési formák használatát befolyásoló határozott szabályokat nemigen kereshetünk, ám bizonyos esetekben mégis megfigyelhető egyfajta következetesség. A megnevezőszós, mondatértékű vagy anélküli szerkezetek esetében a következő jellegzetességeket tapinthatjuk ki: 1. a szerkezetbe foglalás tartalmi kiemeléssel is együtt jár, 2. az oklevélben ugyanaz a név jórészt egyszer, az első előforduláskor szerepel szerkezetben, 3. többnyire a kevésbé ismert nevek mellett áll megnevezőszó, 4. a név lexikális tartalma és a megjelölt hely latin földrajzi köznévvvel kifejezett jellege között fellépő ellentmondás kiküszöbölésére is alkalmazható ez a szerkesztési mód (HOFFMANN 2004: 40–41). Az első három sajátosság a Százdi alapítólevélben is megfigyelhető, a negyedikre az oklevélből nem tudunk példát idézni.

² SZÓKE MELINDÁHOZ hasonlóan (2015a: 129–130) az ún. *nomine*-s szerkezeteket szintén e beillesztési eljárásba tartozónak tekintem.

Mivel „a kitüntetett nyelvi helyzet gyakran együtt jár az oklevélben tartalmi szempontból is kiemelt szerepet játszó hely nevének a megemlékezésével” (HOFFMANN 2004: 40), érthető, hogy az újonnan alapított százdi apátság első, kiemelt jelentőségű említése megnevezőszós szerkezettel történik: „monasterium [...], quod dicitur *Zasty*”. Az apátság nevének második, ám még ugyanabban a mondatban való előfordulása viszont szerkezetes forma nélkül szerepel: „ad supradictum *Zasty*”, amely mellett egy visszautaló lexéma (*supradictum* ’fentebb mondott’) is található. Hasonló megoldást figyelhetünk meg például a Tihanyi alapítólevélben is: „Locus est alius, qui dicitur *huluoodi*, procedens ab eodem lacu, qui totus ibi apendet et ab *eodem huluoodi*” (SZENTGYÖRGYI 2014: 59). A Százdi oklevélben a 23 adományozott birtokból három nevének megnevezőszós szerkezetbe foglalásával találkozunk: pl. „in villa, qui dicitur *Ceda*”. Az ún. *nomine*-s szerkezeteket pedig minden esetben a határleírásokban szereplő, kevésbé ismert mikrotoponimák nevei mellett találjuk meg: „silvam nomine *Nogkerekü*”, „in loco *Nogewrem* vocato” stb.

2.2. A latin földrajzi köznév + magyar helynév típusú névelőfordulások meglehetősen gyakoriak az oklevelekben: nemcsak az itt tárgyalt Százdi alapítólevélben, de például a Garamszentbenedeki oklevélben (a 11. századi eredeti oklevélben 35%, a 13. századi interpolált részében 53,5%)³ és a Tihanyi összeírásban is (48%) ez minősül a messze leggyakoribb beillesztési eljárásnak. Ez a struktúra értelmileg ugyanazt fejezi ki, mint amit a nyelvileg bonyolultabb, körülíró jellegű megnevezőszós szerkezetek tükröznek, így akár azok elliptikus változatának is tarthatjuk őket (vö. HOFFMANN 2004: 39–41, 2010a: 216). A Százdi oklevél 11. században keletkezett részében rendkívül magas arányban (58,5%) láthatjuk ezeket az oklevélírói gyakorlatban általában is leginkább alkalmazott beillesztési eljárásokat: „ad molendinum *Geru*”, „terre *Fonsol*”, „cum villa *Solu*”, „predium *Suruk*”, „predium *Zekeres*”, „predium *Scegholm*” stb. Az alapítólevél utólagosan betoldott 23 helynévi szórványának beillesztési megoldásai között szintén ez a struktúra a leggyakoribb (45,5%): pl. „terram *Wensellev*”, „terram *Wense*”, „cum piscina *Tyccha*” stb. Nagy számban idézhetünk példákat erre a beillesztési módra a korszak más okleveleiből is: pl. 1075/+1124/+1217: „terre *Sceulleus*”, „fluvii *Gran*”, „in villa *Ludan*” stb. (SZŐKE 2015a: 44, 45); 1211: „in villa *Eurmenes*”, „in villa *Udori*”, „ad stagnum *Colon*”, „in predio *Mortua*” stb. (KOVÁCS É. 2015: 194). Feltűnő viszont az is, hogy a Tihanyi alapítólevélben alig 6%-os ennek a beillesztési eljárásnak a gyakorisága (HOFFMANN

³ Ebben a rendkívüli magas előfordulási arányban azonban szerepet játszik az is, hogy az oklevélíró hosszú listákat adva felsorolja a Tisza körüli halastavakat (vö. SZŐKE 2015a: 46, 48). Ezekben az esetekben (19 helynévre vonatkozóan) tisztában vagyunk a helyek fajtájával, a latin földrajzi köznév (*piscina*) ugyanis megnevezi azt, ez az elem azonban — érthető módon — csupán a felsorolás előtt egyetlen alkalommal szerepel valamennyi névre vonatkozóan.

2010a: 216): pl. „ab eodem lacu *bolatin*”, „lacum *segisti*” stb. A fenti adatok — noha statisztikai értelemben vett gyakoriságról az adatok kis száma miatt nem beszélhetünk — nem nagyon vágnak egybe HOFFMANN azon megállapításával, melyet a tihanyi oklevelek kapcsán fogalmazott meg, hogy tudniillik a szövegezési eljárás „elterjedéséhez megfelelő időre volt szükség” (i. h.).

A Százdi oklevélben — birtokok adományozásáról lévén szó — a birtokoknak van kiemelt szerepük, ennek megfelelően az ebbe a fogalomkörbe tartozó földrajzi köznevek fordulnak elő a leggyakrabban a magyar nyelvű helynévi szórványok előtt: túlnyomó többségben a *predium* földrajzi köznév áll ebben a szerepben, kisebb arányban pedig a *terra* és a *villa* fajtajelölő szó.

A latin földrajzi köznevek kíséretében felbukkanó magyar helynévi szórványok között a magyar kétrészes nevek névszerkezetének megfelelő (ám a latin alapszöveg szempontjából szokatlan) magyar név + latin földrajzi köznév sorrendűek is előfordulnak. A Százdi alapítólevélben két, esetleg három esetben figyelhetjük meg ezt a szerkezetet: „ad eiusdem *Geru* agrum”, „ad predictum *Basi* acervum”. Igen feltűnő, hogy mindkét itt említett esetben e helyek második említése történik fordított szórenddel. Az itteni *Geru* előtt közvetlenül „ad molendinum *Geru*” szerepel, azaz a magyar név más latin földrajzi köznév mellett áll. A fordított szórendet látva esetleg fölvehetnénk azt a lehetőséget is, hogy a földrajzi köznév része lehetett a magyar névnek, csak latinra fordították, azaz az ilyen szerkezetű nevek mögött esetleg földrajzi köznévi utótagú kétrészes magyar névszerkezet is rejtőzhet: itt tehát esetleg **Geru*-malom, **Geru*-mező⁴ típusú nevek is húzódnak az oklevélbeli említés mögött. Sajátos problémát jelent az „ad eiusdem *Saar* caput” szórvány helyzete, ugyanis ez a csaknem közvetlenül előtte álló „ad *Sartue*” említésre utal vissza: ugyanannak a *Sár* víznek a tövéről van szó tehát, amelynek a fejét emlegeti a második előfordulás. Csakhogy ez a 'Sár feje' értelmű szerkezet az általános oklevélírói gyakorlat szerint „ad caput eiusdem *Saar*” formában kellene, hogy szerepeljen. Az itteni „*Saar* caput” alapján nem minden alap nélkül gondolhatunk ezért arra, hogy itt egy *Sár-fő* név részfordításával állunk szemben, azaz a határleírás a *Sár* nevű hely tövét és fejét is megnevezi. SZENTGYÖRGYI RUDOLF az alkalmi névalkotás esetei közé sorolja az olyan kétnyelvű szerkezeteket, amelyekben anyanyelvi hatásra magyaros szórend érvényesül (vö. 1055: *kangrez uiam*, SZENTGYÖRGYI 2010b: 42).

A forrásokban a latin földrajzi köznév meglétét vagy hiányát befolyásolhatja az ugyanazon névforma ismételt előfordulása is (vö. HOFFMANN 2004: 46–47), a Százdi alapítólevélben azonban ilyesféle tendenciát — tekintve az ismétlődő előfordulások kis számát — nem figyelhetünk meg. Erről az esetlegességről ír

⁴ Az előtag olvasati lehetőségeiről a III. fejezet 2.9. pontja alatt szóltam.

HOFFMANN ISTVÁN is a magyar szórványok közvetlen latin szövegkörnyezetét elemző tanulmányában: „ismétlődő névelőfordulás befolyásolhatja ugyan a latin földrajzi köznév megjelenését vagy elhagyását, de a jelenség nem tűnik fel olyan rendszerességgel, és nem mutat olyan határozott formai azonosságokat sem, hogy ezek mögött valamiféle tudatos törekvést és ebből következő szabályszerűséget keressünk; e formai megoldások változtatása inkább csak a szöveg stílusának élénkítését, az ismétlések által szükségképpen előidézett monotonia bizonyos fokú kiküszöbölését szolgálhatta” (2004: 46–47). A latinul megjelenő, valamint a latinizáló nevek előtt az 1067/1267-es oklevélben is jó részt elmarad a hely fajtájára utaló latin földrajzi köznév, vö. pl. „iuxta *Ticiam*”, „transit *Ticiam*”, „in *Danobio*”, mint ahogyan a Garamszentbenedeki oklevél legtöbb latinizáló vízneve előtt sem találjuk ott a latin fajtajelölő szót, pl. 1075/+1124/+1217: „prope *Danubium*”, „ex alia vero parte *Grane*” stb. (SZÓKE 2015a: 137, 163, 169).

2.3. A latin prepozíció + magyar név szerkesztésmód szintén a kedveltebb szövegbeillesztési eljárások közé tartozik. A Százdi alapítólevél 11. századi részében 23,5%-ban áll latin prepozíció a beillesztett magyar elemek mellett, az oklevél interpolált részében valamivel magasabb arányban (32%) alkalmazza az oklevél lejegyzője ezt a beillesztési eljárást; vö. pl. „ad *Arukscegui*”, „in *Scenholm*”, „cum *Chordy*”, „ad *Chegen*”, „ad *Rakamoz*”, „in *Bekech*” stb. A Tihanyi alapítólevélben ez az eljárás mutatkozik a leggyakoribbnak (57%, HOFFMANN 2010a: 217): pl. „super *balatin*”, „ad *zakadat*”, „ad *ursa*” (SZENTGYÖRGYI 2014: 59, 61); míg a Garamszentbenedeki alapítólevélben és a Tihanyi összeírásban ilyen módon a nevek mintegy egynegyed részét rögzítette az oklevél megszövegezője: pl. 1075/+1124/+1217: „super *Sitoua*”, „in *Kestelci*”, „in *Camarun*” (SZÓKE 2015a: 45); 1211: „iuxta *Balatin*”, „ultra *Bocon*”, „ad *Aroczege*” (KOVÁCS É. 2015: 195). A Százdi alapítólevélben birtoknevek és határrésznevek előtt egyaránt előfordul latin prepozíció.

2.4. Szerkezeti utalás nélkül beillesztett formák szintén szerepelnek az itt tárgyalt forrásban, noha nem túl nagy számban. A Százdi alapítólevél 11. századi kronológiai rétegében 8%-ban áll a magyar helynévi szórvány önállóan, mindenféle beillesztés nélkül, s a 13. századi interpoláció alkalmával szintén csekély számú, mindössze három helynév került be ezzel a megoldással az oklevélbe: „ibi *Tiza*”, „dum *Tyza*”, „et *Budrug*”. Úgy tűnik, hogy a korai oklevelekben ez az eljárás valamivel nagyobb (de még így is csekély) arányban jelentkezik, mint a 13. századi forrásokban; vö. pl. 1055: „inde *uluues megaia*”, „inde *aruk tue*” stb. (7%, vö. HOFFMANN 2010a: 217); 1075: „item *Cunutou*”, „deinde *Zecu*”, „et *Fizeg*” stb. (12%, vö. SZÓKE 2015a: 47, 48, 49); 1075/+1124/+1217: „ipsa *Sitoua*”, „parte *Tize*” stb. (10%, vö. SZÓKE 2015a: 44, 46); 1211: „idem *Mortua*”, „dividensque *Taluius*” stb. (2,5%, vö. KOVÁCS É. 2015: 195).

2.5. Magyar nyelvi eszközökkel történő beillesztéssel a Százdi alapítólevél rögzítője nem élt. Magyar névutóval, illetve határozóraggal történő beillesztési megoldással — az itt figyelembe vett források közül — csupán a Tihanyi alapítólevélben (14%, HOFFMANN 2010a: 217) és a Garamszentbenedeki alapítólevél eredeti szövegrészében (3%) találkozunk. A Tihanyi alapítólevélben a *reá* névutó szerepel ebben a szerepben, jelezve a megfogalmazója küzdelmét a két nyelv közötti váltással; vö. pl. *eri iturea, ohut cutarea, nogu azah fehe rea* (SZENTGYÖRGYI 2014: 60). A Garamszentbenedeki alapítólevélben pedig hol? kérdésre felelő helyhatározóragos formák bukkannak fel *-n* határozóraggal megjelölve: „in loco, qui dicitur *Wagetuin*”, „in *Sitouatuin*” (SZŐKE 2015a: 133–134).

3. HOFFMANN ISTVÁN és SZŐKE MELINDA az oklevelek latinul, illetve latinizáló formában megjelenő neveit ugyancsak a beillesztés egyik formájának tekinti. A latin, illetve a latinizáló névhasználat eseteihez a következő névformákat sorolják: 1. a hangalak vagy a morfológiai szerkezet módosításával alkotott formák: pl. a *Várad* név *Waradinum*, *Waradiensis* alakjai (Gy. 1: 682–683); 2. a magyar nevek szóvégének latin szóvégekként való azonosítása: pl. a *Zsitva* folyó nevének az *a*-ra végződő első deklinációs nevek mintájára történő ragozása: 1229: per *Sythuam* (Gy. 1: 476); 3. a nevek részfordítása: pl. 1075/+1124/+1217: iuxta aquam *maioris Alpar* (DHA. 1: 216); 4. a magyar nevek lefordításával létrejött latin nevek: pl. a *Fekete-erdő* névformát rögzítő 1255: iuxta *nigram silvam* (Gy. 1: 98); 5. latin névmegfelelők használata: pl. a *Danubius* (DHA. 1: 217) névalak a *Duna* latin neveként (vö. HOFFMANN 2004: 15–38, SZŐKE 2015a: 125–148). Az alábbiakban azt mutatom be, hogy a Százdi alapítólevélben a latinizálásnak milyen típusaival találkozunk.

A középkori okleveles gyakorlatban teljesen általános volt az az eljárás, hogy a vármegyék, a megyeszékhelyek és a fontosabb várak, városok neveit latinul vagy latinizáló formában tüntették fel, pl. *Bachiensibus*, *Agriensem*, *Vesprimiensis* stb. (vö. HOFFMANN 2004: 24–25). A Százdi alapítólevélben szintén feltűnik *Bihar* megye latin melléknévképzős *Byhoriensis* alakja, amely egyúttal a vármegye első említésének tekinthető. A nevek morfológiai szerkezetének módosításával létrejött latinos formák szép számmal előfordulnak a Garamszentbenedeki alapítólevélben és a Tihanyi összeírásban is; vö. pl. 1075/+1124/+1217: *Cernigradensium*, *Wacensis* stb. (SZŐKE 2015a: 47, 127); 1211: *Bychoriensem*, *Musuniensi*, *Posoniensem* stb. (KOVÁCS É. 2015: 195–196).

A magyarországi latin nyelvű okleveleknek az is jellegzetes sajátossága, hogy a nagyobb folyók elnevezései többnyire szintén latin nyelven fordulnak elő bennük. A Kárpát-medence legnagyobb folyójának, a *Duná*-nak a neve a Százdi alapítólevélben az egykori Pest megyei Gubacs birtok említésekor szere-

pel: „in *Danobio*”. A Tisza nevét szintén latin formában találjuk meg több ízben is: „iuxta *Ticiam*”, „transit *Ticiam*”, „a *Ticia*”. Az Európában széles körben ismert folyónevek (pl. a *Duna*, *Tisza*, *Dráva*, *Száva*, *Rába*, *Maros*, *Temes*, *Körös* stb.) latin névformáinak használatát nemcsak a korabeli oklevélírás általános szabályai, azaz egyfajta norma írhatta elő, de az oklevélírók azért is alkalmazták szívesen e latin alakokat, mivel ezek a latin mondatszerkezetbe szabályszerű deklinálhatóságuk révén igen könnyen beépíthetők voltak (vö. BENKŐ 1995: 404–406, HOFFMANN 2004: 17).

A Százdi alapítólevélben egyetlen vegyes nyelvű névforma is felbukkan: „ad angulum *parve Egur*”, amely a latin *parvus* ’kis, kicsiny’ jelentésű melléknévnek és az *Eger* víznévnek a minőségjelzős összetétele, s valószínűleg víznévi szerepben az *Eger* patak (ad rivulum nomine *Egur*) egyik ágát jelölhette. A jelzővel alakult másodlagos vízneveket az oklevelek írói gyakran vegyes nyelvi formában szerepeltetik: *Mortua Voyos*, de *maiori Kukullu* et de *minori Kukullu* stb. (HOFFMANN 2004: 18). A latin jelző + magyar főtag szerkezetű vegyes nyelvi formákat a Garamszentbenedeki oklevélben szintén megtaláljuk: „iuxta *magnam Zecum*”, „iuxta aquam *maioris Alpar*” (SZÖKE 2015a: 140).

Szólnunk kell továbbá a Százdi alapítólevél három latinul adatolható helymegjelöléséről is, amelyek Szürnyeg, valamint Makra birtok leírásában fordulnak elő: „ad villam *Cosme*”, „a villa *Petri*”, „ad agrum *Petri*”. E latin szerkezetek pontos magyar nyelvi megfelelőjét igen nehéz egyértelműen meghatározni, noha ennek nem csekély jelentősége lehet, ahogyan erről a III. fejezet 4.3. pontjában már szó esett. Ha az ilyen szerkezetekkel összefüggésben nem ismerünk későbbi előfordulásokat, köztük magyar nyelvű megfelelőket, akkor a név egyértelmű, pontos rekonstruálására nem sok esélyünk van. Az itt említett szerkezetek későbbi esetleges helynévi előfordulásait nem ismerjük a kérdéses helyen. E körülmény és a fenti megjelölések nyelvi alakja alapján leginkább azt gyaníthatjuk, hogy a tulajdonnévvel megnevezett személyek birtokában levő helyeket jelölhették meg ilyen módon, pl. ’Kozma (névű személy) faluja’ stb., helyneveket talán kevesebb eséllyel kereshetünk mögöttük.

A Százdi alapítólevélben további két hasonló, esetleg magyar névformát rejtő latin szerkezetet is találunk: „ad *puteum Bissenorum*”, illetve „ad *sepulturas Bissenorum*”, ám ezek közszoói vagy tulajdonnévi jellege sem ítéltető meg egyértelműen. A *besenyő* népnév és a *kút* (*puteus*) földrajzi köznév összekapcsolásával létrejött latin szerkezet mögött ugyanis állhat magyar helynév, de közszoói körülírás is: mindkét esetben az e népcsoport által használt természetes forrás vagy ásott vízvételi hely megjelöléseként szerepelhet a struktúra. Amennyiben magyar helynevet rögzített a latin szerkezet, az kétféleképpen rekonstruálható grammatikailag: a jelöletlen *Besenyő-kút*, valamint a birtokos személyjeles *Besenyő kútja* alakban. A *kút* földrajzi köznév mellett igen ritkán szereplő népnévi

előtag állhatott továbbá egyes és többes számban egyaránt, bár egyes számú alakja talán jobban valószínűsíthető (vö. *Besenyő kuta*, Esztergom megye, HA. 2: 41). Ugyanezen népnév és a latin *sepultura* 'eltemetés, sírbatétel' (GYÖRKÖSY 1984: 508) jelentésű főnév többes szám akkusztatívuszi alakjának az összekapcsolásával létrejött latin szerkezet mögött jó eséllyel a hely körülírására (a besenyők sírhelyeinek, sírhalmainak a megjelölésére) gyanakodhatunk. Az oklevelekben egyébként nem ritkán találkozhatunk sírok, sírhelyek említéseivel, ezek olykor latinul (vö. 1086: *per sepulchrum puellę*, DHA. 1: 252), máskor pedig magyarul (vö. 1055: *lean syher*, HOFFMANN 2010a: 155) állnak.

4. Ahogyan fentebb láthattuk, a Százdi alapítólevél szövegbeillesztési eljárásai — a két kronológiai síknak megfelelően — mind a 11., mind pedig a 13. századi oklevelekkel hasonlóságot mutatnak. Az alapítólevélben a különböző szövegbeillesztési megoldások — a megnevezőszós szerkezetek és a szerkezeti utalás nélküli formák kivételével — igen hasonló arányban fordulnak elő. Egészében a Százdi alapítólevél helynévi szórványainak beillesztési módjai között a latin földrajzi köznév + magyar szórvány struktúra a leggyakoribb, míg a legkevésbé használt megoldás a megnevezőszós szerkezettel történő beillesztés. Az alapítólevélben a latin és a latinizáló névhasználat — jól illeszkedve a középkori források gyakorlatához — elsősorban a vármegyék és a víznevek körében jellemző.

2. Az alapítólevél helynévi szórványainak lokalizálása

A magyar névadatok helyhez kötésének nemcsak a helynevek történeti-etimológiai vizsgálata, a névrekonstrukció szempontjából, hanem az etnikai rekonstrukció (ezt részletesen lásd HOFFMANN 2007b, KOVÁCS É. 2014, HOFFMANN–TÓTH 2015, 2016) területi vonatkozásai miatt is kiemelkedően fontos szerepe van. Emellett azt is figyelembe kell vennünk, hogy a természeti neveknek és a lakott helyek megnevezéseinek nem azonos az etnikai azonosító szerepük (HOFFMANN 2010a: 222): abban a tekintetben pedig, hogy az egyes nevek milyen helyfajtát jelölnek, leginkább a nevek környezetében szereplő latin fajtajelölő szó lehet a segítségünkre. A Százdi oklevélben — birtokok adományozásáról lévén szó — a birtokoknak van kiemelt szerepük, ennek megfelelően az ebbe a fogalomkörbe tartozó földrajzi köznevek fordulnak elő a leggyakrabban a magyar nyelvű helynévi szórványok előtt: túlnyomó többségben a *predium* földrajzi köznév áll ebben a szerepben, kisebb arányban pedig a *terra* és a *villa* fajtajelölő szó. A mikrotoponimák esetében a helyfajta megjelölése gyakran hiányzik, vagy csupán az általános jelentésű *locus* földrajzi köznév szerepel a nevek mellett.

Az alapítólevél helynevei által jelölt helyek a Kárpát-medencében meglehetősen szétszórtnak találhatók. A Százdi alapítólevél helyet jelölő szórványainak általam leginkább lehetségesnek vélt lokalizációját a munkám végén található térképmellékleten ugyancsak bemutatom.

Az egykori Borsod vármegye déli részén megalapított százdi apátság egyetlen mondatban történő említése után az oklevél az apátságnak adományozott birtokokat sorolja fel: legelőször az apátság közelében fekvő *Szihalom* (*Scenholm*) birtok részletes határleírását olvashatjuk. E birtok leírásában főként természeti neveket, elsősorban vízneveket találunk: *Nadestyguy* [ᵛ: *Nade(s)scygy*], litus *Scekzov*, *Sartue*, eiusdem *Saar* caput, rivulum nomine *Egur*, molendinum *Geru*, eiusdem *Geru* agrum, *Arukscegui*, *parve Egur*, *angulum Aruk*. Itt említi az oklevél *Soba* település nevét, egy Szihalomról erre a településre vezető út kapcsán. Ebben a határleírásban szerepelnek a *puteum Bissenorum* és a *sepulturas Bissenorum* latin nyelvű megjelölések is.

A következő, *Fancsalfenyérré*-nek (*predium Fonsol fenerie*), illetve szinonim elnevezéssel *Bubath*-nak nevezett birtok valószínűleg az egykori Szabolcs vármegye északi részén, a Tisza felső szakaszán elterülő Rétköz Kék falujának vidékén fekhetett, s elsődlegesen mikrotoponima lehetett. E birtokon egyetlen határrésznevet, a *Nogkereku* erdőnevet említi az oklevél.

A következő birtokrész az egykori Zemplén megyei *Szürnyeg*, ma Kelet-Szlovákiában fekvő *Sirník* (*Scyrnyk*) település neve. Határleírásában mikro-nevek és településnevek egyaránt feltűnnek: *tumulo Branka*, *tumulum Boytyn*, *villa Petri*, *agrum Petri*, *venam Cheyey*, *Bethydy* ~ *Bechydy*.

Az ötödikként említett egykori Szabolcs vármegyei *Hortobágy* (*Chartybak*) birtok részletes határleírással szerepel az alapítólevélben: a közelben fekvő szomszédos településnevek (*Zondonek*, *Chegen*, *villa Solu*, *Chordy*) mellett három kisebb kiemelkedésnek a körülírását is olvashatjuk a birtokleírásban: *acervus Basy* ~ *Basi*, *acervum Fygudy*, *acervum Marci*.

A *Ceda*-nak nevezett települést nem tudjuk lokalizálni. A szakirodalomban ugyan felmerült, hogy azonos lehet az alapítólevélben huszadikként említett *Zalda* nevű birtokkal, ezt az elképzelést azonban sem az oklevél szerkezete, sem pedig történeti érvek nem támogatják.

A következő, *Fancsal* nevű birtokot (*terra Fonsol*) az egykori Heves vármegyében kell keresnünk. A korábban említett *Fonsol fenerie*-hez valószínűleg nincs köze.

Az alapítólevél a következő részben visszatér az egykori Szabolcs vármegye területére, itt találjuk ugyanis *Vencsellő* (*Wensellev*) és az egykori *Vécse* (*Wense*) birtok részletes leírását. Vencsellő határleírásában a szabolcsi (*Zobolchy*) vár említése mellett csupán víznevek fordulnak elő: *piscinarum nomina hec sunt: Wensellev towa*, *Proluca*, *Homuser*, *Tehna*, *Ebes*. Vécse birtokleírásában két

szomszédos település (terram *Tymar*, *Rakamoz*) neve mellett elsősorban szintén víznevek szerepelnek: a *Tisza* folyó magyar (*Tyza*, *Tiza*) és latin (*Ticiam*) elnevezései, valamint a *Bodrog* folyó (*Budrug*) neve, illetve egy *Nogewrem*-nek nevezett hely neve. Itt olvashatjuk a *Kuurew* helynevet is, amely a Tokaj helység mellett fekvő vízi átkelőt jelölhette. E birtokleírásban megtalálhatjuk a Bihar vármegyei Szalacs település (*Zoloch*) felé vezető nagy út nevét is. Ezek mellett az oklevél itt is említi a szabolcsi (*Zobolchy*) várat.

Az oklevél ezek után visszatér az egykori Zemplén vármegye területére, a következő adományozott birtok ugyanis a megye déli részén fekvő *Bekecs* (*Bekech*) település volt.

Bekecs egyetlen mondatban történő említése után az egykori Szatmár vármegye nyugati részén fekvő *Makra* (*Macra*) birtok leírása olvasható. Az alapítólevél e birtokon csupán egy természeti nevet (acervum *Sumug*), illetve egy településnevet (villa *Cosme*) említ. Itt olvasható még Bihar megye latinizált formában álló *Byhoriensis* neve is.

Mindezeket követően az alapítólevél utolsó részében részletes birtokleírást nem találunk, csupán a birtokok nevének említése történik meg. E birtokok nagy része az egykori Szabolcs vármegyében feküdt: *Dombrád* (predium *Damarad*), *Porvod* (predium *Prouod*), *Zsurk* (predium *Suruk*), *Levelek* (predium *Leweluky*), *Dusnok* (predium *Dusnuky*). E sorban szerepel továbbá a Pest vármegyei *Csabarákosa* (predium *Chabarakusa*) település, valamint Alsónémedi korábbi *Nevegy* ~ *Nyivegy* (predium *Nywyg*) neve. A tizenötödiként említett *Szekeres* birtok (predium *Zekeres*) leginkább Szatmár megyében kereshető, *Szeghalom* település (predium *Scegholm*) pedig nagy valószínűséggel Békés megyébe lokalizálható. *Ladány* birtok (predium *Lodan*) valószínűleg a későbbi-mai Zemplén megyei Tiszaladánnyal azonosítható. A Pest vármegyei *Gubacs* birtokon (predium *Gubach*) a *Duna* (*Danobio*), a Zemplén vármegyei *Szada* birtokon (predium *Zalda*) pedig a *Tisza* (*Ticia*) latin neve szintén olvasható.

Mindezek fényében egyetérthetünk CSORBA CSABA azon megállapításával, amely szerint a százdi apátság alapításkor kapott birtokai „meglehetősen szórta, jelentős részben egymástól távol feküdtek, mintegy 200 km-es sugarú körön belül” (1986: 10). Az azonban, hogy a közel eső javak egy 30 km-es sugarú kört írnának le (i. m. 10–11), már kevésbé tartható. Még az apátság közelében, a szintén Dél-Borsodban fekvő Szihalom birtok is több mint 40 km-re fekszik Százdtól. A birtok többsége pedig az egykori Szabolcs vármegye északi részén található mintegy 70–80 km távolságban.

3. Névrendszertani tanulságok

1. A helynevek rendszertani elemzése során — HOFFMANN ISTVÁN rendszerleírásához (2010a: 226–227) is igazodva — két nagyobb, hagyományosan régóta elkülönített névfajttával, a természeti és a műveltségi nevek kategóriájával számolok. E csoportokat aszerint választottam szét, hogy az ember tevékenységétől függetlenül is létező helyről van-e szó, vagy olyanról, amelyet az ember alakító munkája hozott létre.

Bár a Százdi alapítólevélben nagy számban fordulnak elő etimológiailag megfejtethetlen vagy legalábbis bizonytalanul magyarázható nevek (*Bethydy*, *Bubath*, *Ceda*, *Cheyey*, *Leweluky*, *Proluca*, *Rakamoz*, *Tehna*), a vizsgálat során ezek közül csupán azokat a neveket nem vettem figyelembe, amelyekről a latin szövegkörnyezet semmilyen információval nem szolgál, ilyen azonban csak egy van: *Bethydy*. A többi nevet bevontam az elemzésbe, a nevek mellett szereplő latin földrajzi köznév ugyanis egyértelműen jelzi a hely fajtáját. Az oklevélben igen nagy számban szereplő bizonytalan névszerkezetű nevek, mint például az *acervus Basy*, *acervum Fygudy*, *acervum Marci*, *tumulum Boytyn*, *tumulo Branka*, *venam Cheyey*, *villa Cosme*, *villa Petri*, *agrum Petri* viszont szükségszerűen kimaradtak a leírásból. A latin földrajzi köznév + személynév/helynév szerkezetek a magyarban ugyanis egy- vagy kétrészes helynévstruktúrát egyaránt takarhatnak, de akár személy névével azonosított helymegjelölések (tehát nem helynevek) is lehetnek. Ezeket a bizonytalan szerkezetű neveket a vizsgálatban tehát ugyancsak figyelmen kívül hagytam, mivel éppen névrendszertani tekintetben bizonytalan a státusuk. A latinul vagy latinizáló formában lévő helyneveket sem vontam be az elemzésbe: az alapítólevélben találkozunk Bihar vármegye latinosított *Byhoriensis* alakjával, a Duna és a Tisza folyó latin alakjaival, valamint két, talán magyar szórványra utaló latin szerkezettel (*puteum Bissenorum*, *sepulturas Bissenorum*), amelyek közszói vagy tulajdonnévi jellege nem ítéltető meg egyértelműen. Ezek alapján tehát mindössze 51 helynév vonható be a névrendszertani vizsgálatokba.

Ebben az oklevélben a korábban mondottak alapján két kronológiai sikot érdemes elkülönítenünk: az oklevél elkészültének idejét, azaz a 11. századot, illetőleg az interpoláció időszakát, vagyis a 13. századot. Az eredeti oklevél, azaz a 11. századi kronológiai sík kapcsán 33 helynévi szórvánnyal számolhatunk, a 13. századra vonatkozóan pedig az említett 51 névforma vehető figyelembe (noha az alapítólevélbe ekkor bekerült elemezhető magyar helynevek száma csupán 18). Ezt az eljárást az indokolja, hogy a 13. századi névrendszert természetesen azok a névadatok is jellemzik, amelyek a 11. századtól részei annak.

A fentiek értelmében az eredeti oklevélhez tartozó, a tipológiai elemzés során figyelembe vehető név 27%-a természeti név, 73%-a pedig a műveltségi nevekhez sorolható. Az interpolált nevekkel kibővült oklevél helyneveinek 33%-a tartozik a természeti nevek közé, a nevek 67%-a pedig műveltségi név. A tihanyi oklevelekkel (1055, 1211) és a Garamszentbenedeki alapítólevéllel (1075/+1124/+1217) összehasonlítva azt látjuk, hogy míg a Százdi alapítólevélben (az eredeti és a teljes névanyagot tartalmazó interpolált oklevélben) a műveltségi nevek képviselik a nagyobb csoportot, addig a Tihanyi alapítólevélben a nevek többsége (mintegy 60%-a) a természeti nevekhez, 40%-a pedig a másik nagy névfajtába tartozik (vö. HOFFMANN 2010a: 227). Az interpolált Garamszentbenedeki alapítólevélben — az 1211. évi Tihanyi összeíráshoz hasonlóan (ahol 50%–50% az arányuk, KOVÁCS É. 2015: 200) — a természeti és a műveltségi nevek aránya közel azonos (53%-a természeti név, 47%-a műveltségi név, KOVÁCS CS. 2016).

Ezek az arányok önmagukban persze nem sokat mondanak, hiszen például az oklevél szövegezésének célja és jellege nagyban meghatározza azt is, hogy a települések, illetve a birtokok felsorolásszerűen vagy részletesebb határleírással szerepelnek-e benne.

1.1. A műveltségi nevek között kivétel nélkül csak településneveket találunk. A Tihanyi alapítólevélhez (*Fehérvár*, HOFFMANN 2010a: 227), valamint a birtokösszeíráshoz (*Papsoka*, KOVÁCS É. 2015: 200) hasonlóan a Százdi oklevél 28 településneve között is csupán egyetlen kétrészes név — egyébként birtok megnevezéseként — szerepel: *Csabarákosa* (*Chabarakusa*), amely a *Csaba* személynévnek és a *Rákos* 'rákban bővelkedő' értelmű víznévből metonímiával alakult *Rákos* területnévnek az összekapcsolásával alakult. Ez a kétrészes név a GYÖRFFY GYÖRGY által interpoláltnak tartott szövegrészben fordul elő (DHA. 1: 183, 185). A Garamszentbenedeki oklevél 146 helynévi szórványt tartalmazó névállományában már hét kétrészes műveltségi név (4%) szerepel (pl. *Mikola-falu*, *Rikácsiártánd*, *Sárófalu*), amelyek szintén későbbi betoldás révén kerültek be az oklevélbe (vö. SZŐKE 2015a: 155–208). Mindez arra utal, hogy a 11. században kétrészes településnevek csak igen kivételes esetben voltak használatban (a *Fehérvár* nevek sajátos helyzetére lásd BENKŐ 1998), de az Árpád-kor későbbi századaiban is jóval ritkábbak lehettek az egyrészeseknél.

A tihanyi oklevelekhez és a Garamszentbenedeki alapítólevélhez hasonlóan a Százdi alapítólevélben is a településnevek nagy része (18 név) formáns nélküli személynévből jött létre metonimikus névadással. Az ezek alapjául szolgáló személynév lehet magyar (pl. *Bekech*, *Zalda* stb.), szláv (pl. *Damarad*, *Prouod* stb.) vagy török eredetű (pl. *Soba*).

Foglalkozásnévről kaphatták a nevüket a *Dusnok(i)* (*Dusnuky*, vö. *dusnok* 'torló, az elhunyt ura lelkéért az egyház részére bizonyos szolgáltatásokra köte-

lezett szolgál'), a *Timár* (*Tymar*, vö. *tímár* 'börgyártó') és a *Szekeres* (*Zekeres*, vö. *szekeeres* 'fuvaros') települések.

Számnévből helynévképzővel alakulhatott a *Százd* (*Zazty*) helynév, az elnevezés valószínűleg száz háznépre utal, az Árpád-korban ugyanis a királyi udvar és a vár alá tartozó népeket századokba sorolták. A helynévnek a *szász* népnévből való származtatása ellen komoly ellenérvként hozható fel az, hogy a borsodi területen korai szász betelepítésről nincs tudomásunk (erről lásd a III. fejezet 1. alatt).

Egyetlen település esetében valószínűleg a természeti viszonyok szolgáltatták a névadás motivációját. A *Nyüvegy* (*Nywyg*) név a *nyű* 'féreg' főnév -gy képzős alakjából jöhetett létre bizonyára mikronévként, s ez alakult aztán településnévvé. A *nyű* lexéma azonban személynévként is használatos volt az Árpád-korban, így a településnév személynévi áttétellel is alakulhatott.

Öt további helynév létrejöttében ugyancsak a metonimikus névadás játszott szerepet: *Fancsalfenyérje* (*Fonsol fenerie*), *Hortobágy* (*Chartybak*), *Kőrév* (*Kuurew*), *Szeghalom* (*Scegholm*), *Szihalom* (*Scenholm*) települések nevei ugyanis elsődlegesen egy-egy természeti alakulatot (halmot, homokos területet stb.) jelöltek. *Hortobágy* falu például a mellette elfolyó vízről (1261/1271: iuxta *Hortubaguize*) kaphatta a nevét. A víznév > településnév változás az ómagyar korban nem ritka, szép számmal találunk rá példát a tihanyi oklevelekben is (vö. *Füzegy*, *Kolon*, *Morotva*, KOVÁCS É. 2015: 201).

A műveltségi nevek között talán egyetlen név esetében vethetjük fel az idegen eredetet: a *Makra* helynév szláv helynévre is visszavezethető (vö. szerbhorvát *Mokra*, cseh és szlovák *Mokrá* helynevek), amelynek alapjául az összsláv **mokrb* 'nedves, nyirkos' jelentésű lexéma szolgált. Emellett ugyanakkor elképzelhető az is, hogy a *Makra* településnév a latin *Macrabeus* személynév rövidült *Macra* személynévi formájából alakult metonímiával. Ugyancsak egyetlen jövevénynév szerepel e névfajtában a Tihanyi alapítólevélben is (vö. *Kesztölc*, HOFFMANN 2010a: 130–131). Az 1211. évi birtokösszeírásban pedig a műveltségi nevek között nem szerepel idegen eredetű név.

Mindez azt mutatja, hogy a településnevek létrejöttében a 11. században — de még a későbbiekben is — a metonimikus névadás játszott meghatározó szerepet: a Százdi alapítólevélben három név kivételével minden név ilyen módon jött létre. A Garamszentbenedeki alapítólevél ugyanakkor ebből a szempontból más képet mutat. Az elemzésbe bevonható 146 helynévi szórványból álló névanyaga igen jelentős számban tartalmaz idegen neveket: a 23 átvett név között 8 műveltségi név található (pl. *Knyezsic*, *Tajna* stb., vö. KOVÁCS CS. 2016). Mindebből tágabb összefüggésben a kérdéses oklevelek által érintett térségek népességének eltérő etnikai összetételére is következtethetünk.

1.2. Az 1211. évi birtokösszeíráshoz hasonlóan (vö. KOVÁCS É. 2015: 201) a Százdi oklevélben (mind az eredeti, mind az interpolált részekkel kiegészített

oklevélben) a természeti nevek (17 szórvány) között az egyrészes és a kétrészes nevek száma közel azonos. A két további 11. századi oklevél, az 1055. évi Tihanyi alapítólevél és Garamszentbenedeki oklevél 11. századra tehető része között azonban lényeges különbség figyelhető meg: míg az előbbiben a természeti nevek többsége a kétrészes helynevekhez sorolható (vö. HOFFMANN 2010a: 229), addig az eredeti Garamszentbenedeki oklevélben leginkább egyrészes természeti nevek fordulnak elő. Nemcsak a 11. századi Garamszentbenedeki oklevélről, hanem az interpolált, azaz a teljes névanyagot tartalmazó 13. századi rétegéről is ugyanez mondható el, mivel e szórványemlék természeti nevei között gyakran megnevező funkciójú helyneveket találunk, amelyek névátvétel útján kerültek a magyar nyelvbe (vö. KOVÁCS CS. 2016).

Az egyrészes nevek (9 név) között — ahogyan a másik három oklevélben is (vö. HOFFMANN 2010a: 230, KOVÁCS É. 2015: 201) — főleg vizeket megjelölő nevek fordulnak elő. A kétrészes nevek mellett több esetben nem szerepel a hely jellegére utaló latin fajtajelölő szó (ad *Arukscegui*, ad *Nadestygyu*, a *Nogewrem*, ad *Sartue*), vagy a nevek csupán az általános jelentésű *locus* földrajzi köznévvvel állnak (in loco *Nogewrem* vocato). A helynevek utótagja, valamint a szöveggörnyezet azonban többször segíti az azonosítást, ezekből gyakran következtethetünk a helyfajtára, mint például az *Nagy-örém* helynév esetében. A Százdi alapítólevélben más helyfajtára ritkábban történik utalás: csupán egyetlen halomnév, az egyrészes *Somogy* (ad acervum *Sumug*), valamint egy erdőnév, a kétrészes *Nagy-kerek* (silvam nomine *Nogkereku*) szerepel a szövegben.

A Tihanyi alapítólevél és birtokösszeírás természeti neveitől eltérően, ahol a nevek jelentős része földrajzi köznéből jött létre jelentéshasadással (vö. HOFFMANN 2010a: 230, KOVÁCS É. 2015: 202), a Százdi alapítólevélben az egyrészes nevek között csupán egyetlen olyan nevet találunk, amely földrajzi köznévvvel azonos alakú: *Sár* (ad eiusdem *Saar* caput, *sár* 'mocsár, ingovány'). Az egyrészes nevek közé sorolható az eredetileg kétrészes *Szikszó* (*Scekszov*) helynév is, amelyben a *szék* ~ *szik* 'esőtlen nyarakon kiszáradó tó, időszakos vízállás' és a régi magyar *aszó* 'szárazpatak, időszakos vízfolyás' földrajzi köznév kapcsolódott össze. Az, hogy az *aszó* utótagú helynevek lexikális szerkezete gyakran elveszítette áttetszőségét, ami aztán a név hangalakjának megváltozásával is gyakran együttjárt (vö. pl. 1229: *Zarazozou* [*szárazaszó*] > 1404: *Zarzo* [*szárszó*], FNESz, HOFFMANN 2010a: 142), talán azzal magyarázható, hogy az *aszó* igenévi eredete és az *aszik* 'elszárad' igével való etimológiai kapcsolata korán, esetleg már az Árpád-korban elhomályosulhatott.

Növénynévből metonímiával alakult a szintén egyrészes *Eger* víznév (ad rivulum nomine *Egur*; az *éger* ~ *eger* fanévből), s valószínűleg metonimikus névadással jött létre az *Ebes* víznév is (*Ebes*; a régi magyar nyelvjárási *ebes* 'mocsaras, bozotos, zsombékos' melléknévből).

Az egyrészes nevek között névképzéssel alkotott helynevek is előfordulnak: *Bodrog* (*Budrug*, *bodor* 'hullámos, nem sima víztükrű (folyó)' + -g), *Somogy* (*Sumug*, *som* növénynév + -gy).

A *Tisza* neve nemcsak latinul (*Ticiam*, *Ticia*), hanem magyarul (*Tyza*, *Tiza*) is szerepel az oklevélben. Ez az ősi indoeurópai folyónév valószínűleg szláv közvetítéssel került át a magyarba.

A Százdi alapítólevélben előforduló kétrészes természeti nevek alaprésze egyetlen kivételtől eltekintve a hely fajtáját megjelölő földrajzi köznév. Hasonló tendenciát figyelhetünk meg a tihanyi oklevelekben és Garamszentbenedeki oklevélben is, ahol a nevek többségénél szintén földrajzi köznév a kétrészes természeti nevek alaprésze (vö. HOFFMANN 2010a: 232, KOVÁCS É. 2015: 202–203).

A Százdi alapítólevélben az alábbi földrajzi köznevek fordulnak elő: az *ér* 'kevés vizű természetes vízfolyás, patak', 'vizenyős rét': *Hamus-ér* (*Homuser*), a *kerek* 'erdő': *Nagy-kerek* (*Nogkereku*), az *örém* 'vízforgás, forgó; mélyvíz': *Nagy-örém* (*Nogewrem*), a *szeg* 'szeglet, kiszögellés': *Árok szege* (*Arukscegui*), *Nádas szege* (*Nadestygyu*), a *tó* 'nagyobb természetes állóvíz': *Vencsellő tava* (*Wensellev towa*) és a *tő* 'folyó, árok stb. torkolata, vége': *Sár töve* (*Sartue*). Amint látjuk, ezek a földrajzi köznevek birtokos személyjellel vagy anélkül kapcsolódnak a bővítményrészhez.

A bővítményrész a kétrészes természeti nevek nagy részében a kérdéses hely valamilyen sajátosságát, tulajdonságát fejezi ki: képző nélküli (*Nogkereku*, *Nogewrem*) vagy főnévből képzett melléknévvel (*Homuser*, *Nadestygyu*), valamint főnévi jelzővel (*Arukscegui*, *Sartue*, *Scekszov*). A *Vencsellő tava* esetében pedig az előtag helynévi előzményből alakult: az alapítólevélben is említett *Vencsellő* településnév és a *tó* földrajzi köznév birtokos személyjeles alakjának az összekapcsolásával jött létre. Az alakilag birtokos jelzős szerkezetű névben jelentésanilag egyfajta helyviszony fejeződik ki, ti. 'Vencsellő településen lévő víz'-ről van szó.

Az oklevélben egyetlen S+M szerkezetű, azaz sajátosságot jelölő előtagból és megnevező funkciójú utótagból álló név található: a [*Kis*]-*Eger* helynév, amelynek előtagja latinra fordítva, a *parvus* 'kis, kicsiny' melléknévvel szerepel, az utótagja pedig az *Eger* víznev.

2. A fentebb bemutatott 11–13. századi források helynévi szórványainak névrendszertani vizsgálata kiválóan alkalmas a régi magyar helynévadás általános jellemzésére és változástörténetének a bemutatására. A Százdi alapítólevél csekélyebb helynévanyagában megmutatkozó névrendszertani sajátosságok vizsgálata megerősíteni látszik azt a Tihanyi alapítólevél, valamint birtokösszeírás elemzése során kirajzolódott képet, hogy a korai ómagyar kori helynévadás két alapvető típusát a személynévből alakult egyrészes településnevek, illetve a

földrajzi köznévi alaprésszel alkotott kétrészes természeti nevek adják. A névtípusok előfordulási aránya, gyakorisága ugyan némileg módosult a korai ómagyar kor folyamán, de a Tihanyi alapítólevél és összeírás helynévanyaga például azt mutatja, hogy a köztük lévő mintegy 6-7 generációnyi időszak alatt nem történtek a helynévrendszerben jelentős elmozdulások. Nagyobb változások a természeti nevek körében a későbbiekben sem tapasztalhatók, a településneveknek azonban később más típusai is megjelentek, és népszerűvé váltak.

Az elemzés során az is megmutatkozott, hogy a korai ómagyar kori helynévadásban a helynevek rendszerén belül fontos névalkotási eszköz volt a metonímia: ilyen módon gyakran jött létre természeti névből településnév. Ez azt is jelenti, hogy a régi névadás ugyancsak támaszkodott a mindenkori néválloományra, amit a fentiekén kívül az is jól mutat, hogy a kétrészes nevek között szintén találunk olyan neveket is — ha nem is olyan nagy számban —, amelyek másodlagosan, más helynév felhasználásával jöttek létre.

Irodalom

- E. ABAFFY ERZSÉBET 2003. Hangtörténet. [Az ómagyar kor]. In: KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC szerk., *Magyar nyelvtörténet*. Budapest, Osiris Kiadó. 301–351.
- Adatok = KRISTÓ GYULA–MAKK FERENC–SZEGFÜ LÁSZLÓ, *Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez 1*. Acta Universitas Szegediensis De Attila József Nominatae. Acta Historica 44. Szeged, József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 1973.
- ÁSz. = FEHÉRTÓI KATALIN, *Árpád-kori személynévtár. 1000–1301*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004.
- ÁÚO. = WENCZEL GUSZTÁV, *Árpádkori új okmánytár 1–12*. Pest, később Budapest, 1860–1874.
- BÁBA BARBARA 2016. *Földrajzi köznevek térben és időben*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 39. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- BALASSA IVÁN 1980. Alsónémedi földrajzi nevei. In: BALASSA IVÁN szerk., *Alsónémedi története és néprajza*. Alsónémedi, Alsónémedi Községi Tanács. 213–234.
- BÁRCZI GÉZA 1951. *A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BÁRCZI GÉZA 1958a. *A magyar szókincs eredete*. Második kiadás. Budapest, Tankönyvkiadó.
- BÁRCZI GÉZA 1958b. *Magyar hangtörténet*. Második, bővített kiadás. Budapest, Tankönyvkiadó.
- BENKŐ LORÁND 1953. *A magyar ly hang története*. Nyelvtudományi Értekezések 1. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BENKŐ LORÁND 1980. *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BENKŐ LORÁND 1995. Mi a helyzet Zalán vezér neve és személye körül? *Magyar Nyelv* 91: 402–411.
- BENKŐ LORÁND 1996a. Anonymus élő nyelvi forrásai. In: KOVÁCS LÁSZLÓ–VESZPRÉMY LÁSZLÓ szerk., *A honfoglaláskor írott forrásai*. Budapest, Balassi Kiadó. 221–247.
- BENKŐ LORÁND 1996b. Ómagyar kori helyneveink vizsgálatának néhány szempontjáról, különös tekintettel a település- és népességtörténeti kutatásokra. *Névtani Értesítő* 18: 5–14.
- BENKŐ LORÁND 1998. *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

- BENKŐ LORÁND 2002. *Az ómagyar nyelv tanúságtétele. Perújítás Dél-Erdély Árpád-kori korai történetéről*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet.
- BENKŐ LORÁND 2003. *Beszélnek a múlt nevei. Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonnevekről*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BENKŐ LORÁND 2004. Az ómagyar kori -j, -aj, -ej helységnévképző. *Magyar Nyelv* 100: 406–419.
- BÉNYEI ÁGNES 2012. *Helynévképzés a magyarban*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 26. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- BÉRES JÚLIA 2014. Adalékok a *Hortobágy* etimológiájához. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 10: 33–52.
- BLAZOVICH LÁSZLÓ–GÉCZI LAJOS 1987. Kiadatlan oklevelek az egri egyházak levéltáraiból. *Levéltári Közlemények* 58: 27–37.
- BOROVSKY SAMU 1909a. *Borsod vármegye története a legrégibb időktől a jelenkorig I*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- BOROVSKY SAMU 1909b. *Magyarország vármegyéi és városai. Heves vármegye*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- BOROVSKY SAMU [é. n.]. *Szabolcs vármegye*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Bu. = RÁDAY MIHÁLY szerk., *Budapesti utcanévek. A–Z*. Budapest, Corvina, 2013.
- BUNYITAY VINCE 1883. *A Várad püspökség története alapításától a jelenkorig 3. Egyházak. A püspökség alapításától 1566. évig*. Nagyvárad, Franklin ny.
- CD. = GEORGII FEJÉR, *Codex diplomaticus Hungarie ecclesiasticus ac civilis I–II*. Budae, 1829–1844.
- CDP. = IPOLYI ARNOLD–NAGY IMRE–VÉGHÉLY DEZSŐ, *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius I–5*. Győr, 1865–1873, 6–8. Budapest, 1876–1891.
- Cs. = CSÁNKI DEZSŐ, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I–3.*, 5. Budapest, 1890–1913.
- CSÁNKI-index = ÖRDÖG FERENC szerk., *Helynévmutató Csánki Dezső történelmi földrajzához*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2002.
- CSORBA CSABA 1986. A százdi alapítólevél históriája. In: CSORBA CSABA–TÓTH PÉTER, *A százdi alapítólevél (1067)*. Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. 10–12.
- CSÜRY BÁLINT 1935. Könyvismertetések I. Horger Antal: A magyar nyelvjárások. *Magyar Nyelv* 31: 64–68.
- DÁVID ZOLTÁN 2001. *Az 1598. évi házösszeírás*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal Levéltára.
- DHA. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Diplomata Hungariae Antiquissima I*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992.
- EKFT. = *Az első katonai felmérés. A Magyar Királyság teljes területe 965 nagyfelbontású színes térképszelvényen. 1782–85*. Arcanum Adatbázis Kft. DVD., 2004.
- Erdélyi Helynévtörténeti Adattár* on-line adatbázis. Elérhető: <http://eha.elte.hu>. (2018. 02. 20.)

- ETH. 6. = HAJDÚ MIHÁLY–BÁRTH M. JÁNOS szerk., *Szabó T. Attila Erdélyi Történeti Helynévgyűjtése 6. Udvarhelyszék. Szabó T. Attila kézíratos gyűjtéséből.* Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2005.
- ETH. 7. = HAJDÚ MIHÁLY–SÓFALVI KRISZTINA szerk., *Szabó T. Attila Erdélyi Történeti Helynévgyűjtése 7. Maros–Torda. A. B. Szabó T. Attila kézíratos gyűjtéséből.* Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2005.
- EtSz. = GOMBOCZ ZOLTÁN–MELICH JÁNOS, *Magyar etymologiai szótár 1.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1914–1930.
- EWUng. = BENKŐ LORÁND főszerk., *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen 1–2.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993–1995.
- FKnT. = BÁBA BARBARA–NEMES MAGDOLNA, *Magyar földrajzi köznevek tára. A Magyar Névtár Kiadványai 32.* Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014.
- FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára 1–2.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.
- FOLTIN JÁNOS 1883. *A zátyi apátság XI. századi alapító oklevelének taglalata s ismeretlen helyének meghatározása.* Kútfő-tanulmány az Egri főegyház megye történelméből, vonatkozással Anonymusra. Eger, Egri-érsek Lyceumi Könyvnyomda.
- FUXHOFFER, DAMIAN 1858. *Monasteriologia regni Hungariae 1.* Pestini.
- GÁRDONYI ALBERT 1940. Középkori települések Pest határában. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 8: 14–27.
- GÖRÖG = GÖRÖG DEMETER–MÁRTON JÓSEF, *Magyar Átlás az az Magyar, Horvát, és Tót országok vármegyéji, 's szabad kerületei és a' határ-őrző katonaság' vidékeinek közönséges és különös táblái.* Viennae, 1802–1811.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza 1–4.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1963–1998.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2011. *Korai ómagyar kori folyóvíznevek.* A Magyar Névtár Kiadványai 20. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1958. A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig 1. *Századok* 92: 12–87.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1970. A honfoglaló magyarok települési rendjéről. *Archeologiai Értesítő* 97: 191–242.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1972. Az Árpád-kori szolgálonépek kérdéséhez. *Történelmi Szemle* 15: 261–320.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1977. *István király és műve.* Budapest, Gondolat.
- GYÖRKÖSY ALAJOS 1984. *Latin–magyar szótár.* Nyolcadik kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- HA. = HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA szerk., *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból. 1. Abaúj–Csongrád vármegye.* Debrecen, 1997. 2. *Doboka–Győr vármegye.* Debrecen, 1999. 3. *Heves–Küküllő vármegye.* Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012. 4. *Liptó–Pilis vármegye.* Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2017.

- HAHN GYÖRGY–HUDÁK ÉVA–LOBODA ZOLTÁN 1998. Az Észak-magyarországi-középhegység ásványi nyersanyagai és bányászata. *Földrajzi Értesítő* 47: 317–358.
- HAJDÚ MIHÁLY 1982. *A Csepel-sziget helynevei*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- HBMFN. 1. = VÉGH JÓZSEF–PAPP LÁSZLÓ szerk., *Hajdú-Bihar megye földrajzi nevei 1. A Polgári járás*. Debrecen, A Polgári Nagyközségi Közös Tanács Végrehajtó Bizottsága, 1970.
- HBMHn. = BÁBA BARBARA szerk., *Hajdú-Bihar megye helynevei 1. A Hajdúböszörményi és a Hajdúhadházi járás helynevei*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2015.
- HECKENAST GUSZTÁV 1970. *Fejedelmi (királyi) szolgálonépek a korai Árpád-korban*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- HEGEDŰS ATTILA 1985. Némédi. *Névtani Értesítő* 10: 3–7.
- HEGEDŰS ATTILA 1992. *Kisnémedi tájszótár*. Budapest, ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke–MTA Nyelvtudományi Intézete.
- HeMFN. 2. = VÉGH JÓZSEF–PAPP LÁSZLÓ szerk., *Heves megye földrajzi nevei 2. A Füzesabonyi járás*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1976.
- HeMFN. 3. = VÉGH JÓZSEF–ÖRDÖG FERENC–PAPP LÁSZLÓ szerk., *Heves megye földrajzi nevei 3. A Hevesi járás*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1980.
- HeMFN. 4. = BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC szerk., *Heves megye földrajzi nevei 4. A Gyöngyösi járás. Hatvan és környéke. Eger*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1988.
- HKFT. = *A harmadik katonai felmérés. 1869–1887. A Magyar Szent Korona Országai. 1:25.000*. Arcanum Adatbázis Kft. DVD. 2007.
- HOFFMANN ISTVÁN 2004. Az oklevelek helynévi szórványainak nyelvi háttéréről. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 1: 9–61.
- HOFFMANN ISTVÁN 2006. Szöveg és szórvány kapcsolata a Tihanyi alapítólevélben. In: GALGÓCZI LÁSZLÓ–VASS LÁSZLÓ szerk., *A mondat: kaland. Hetven tanulmány Békési Imre 70. születésnapjára*. Szeged, SZEK Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. 142–147.
- HOFFMANN ISTVÁN 2007a. A Tihanyi alapítólevél nyelvészeti jelentősége. In: ÉRSZEGI GÉZA szerk., *Tanulmányok a 950 éves Tihanyi alapítólevél tiszteletére*. Tihany, Tihanyi Bencés Apátság. 61–66.
- HOFFMANN ISTVÁN 2007b. *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás. A régi magyar helynevek vizsgálatának alapkérdései*. Akadémiai doktori értekezés. Kézirat. Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN 2010a. *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. A Magyar Névvarchívum Kiadványai 16. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- HOFFMANN ISTVÁN 2010b. Dél-dunántúli helynevek a pécsi püspökség alapítólevelében. In: NÉMETH MIKLÓS–SINKOVICS BALÁZS szerk., *Tanulmányok Szabó József 70. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék. 77–82.

- HOFFMANN ISTVÁN 2014. A helynevek mint az őstörténet forrásai. In: SUDÁR BALÁZS–SZENTPÉTERI JÓZSEF–PETKES ZSOLT–LEZSÁK GABRIELLA–ZSIDAI ZSUZSANNA szerk., *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont. 211–218.
- HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA 2015. Szempontok a 11. századi nyelvi és etnikai rekonstrukció kérdéséhez. *Helynévtörténeti Tanulmányok 11*: 7–16.
- HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA 2016. A nyelvi és etnikai rekonstrukció kérdései a 11. századi Kárpát-medencében. *Századok 150*: 257–318.
- HOFFMANN, ISTVÁN–RÁCZ, ANITA–TÓTH, VALÉRIA 2017. *History of Hungarian Toponyms*. Hamburg, Buske.
- HORGER ANTAL 1933. Inetimológikus *p* és *b* fejlődése. *Magyar Nyelv 29*: 261–264.
- Hnk. 2016 = *Magyarország közigazgatási helynévkönyve*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.
- Hnt. 1913, 1956, 1967, 1973 = *Magyarország helységnévtára (a megfelelő évből)*. Szerkeszti és kiadja a Központi Statisztikai Hivatal. Budapest.
- IMRE SAMU 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- JAKÓ ZSIGMOND 1940. *Bihar megye a török pusztítás előtt*. Település- és népiségtörténeti értekezések 5. Budapest, Sylvester Ny. Rt.
- JERNEY JÁNOS 1854. *Magyar nyelvkincsek Árpádék korszakából 1*. Pest, Sz. István-Társaság.
- JUHÁSZ DEZSŐ 1979. A Körű-féle helynevek kérdése. *Magyar Nyelv 75*: 445–455.
- JUHÁSZ DEZSŐ 1980. Utólagos megjegyzések a Körű-féle helynevekhez. *Magyar Nyelv 76*: 469–471.
- JUHÁSZ DEZSŐ 1988. *A magyar tájnévadás*. Nyelvtudományi Értekezések 126. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2003. Hetes és Hetés. *Névtani Értesítő 25*: 22–29.
- KÁLMÁN BÉLA 1989. *A nevek világa*. Negyedik, átdolgozott kiadás. Budapest, Csonkai Kiadó.
- KÁZMÉR MIKLÓS 1970. *A »falu« a magyar helynevekben. XIII–XIX. század*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KÁZMÉR MIKLÓS 1993. *Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KATONA CSILLA 2016. A hangátvetés a magyarban. *Magyar Nyelvjárások 54*: 51–81.
- KATONA ISTVÁN 1779. *Historia critica regvm Hvmgariae Stírpiarpadianae, ex fide domesticorvm et exterorvm scriptorvm 2*. Pestini.
- KEMENCZEI TIBOR–K. VÉGH KATALIN 1966. A Herman Ottó Múzeum leletmentései és ásatásai az 1965. évben. *Herman Ottó Múzeum Évkönyve 6*: 403–407.
- KENYHERCZ RÓBERT 2013. *szókezdő mássalhangzó-torlódások az ómagyar korban. A helynevek hangtörténeti forrásértéke*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- KISS GÁBOR–ZÁGORHIDI CZIGÁNY BALÁZS 2011. Víznevek névalkotó szerepéről — Vas megyei példákon. *Helynévtörténeti Tanulmányok 6*: 111–119.
- KISS LAJOS 1961. *Régi Rétköz*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

- KISS LAJOS 1982. Régi földrajzi nevek, régi térképek. *Magyar Nyelvőr* 106: 477–483.
- KISS LAJOS 1986. Ómagyar tulajdonnév-vizsgálatok. *Magyar Nyelv* 82: 162–169.
- KISS LAJOS 1995. *Földrajzi neveink nyelvi fejlődése*. Nyelvtudományi Értekezések 139. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KISS LAJOS 1996. A Kárpát-medence régi helynevei. *Magyar Nyelvőr* 120: 440–450.
- KMHsz. = HOFFMANN ISTVÁN szerk., *Korai magyar helynévszótár 1000–1350. 1. Abaúj–Csongrád vármegye*. A Magyar Névtörténeti Társulat Kiadványai 10. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, 2005.
- KMTLex. = KRISTÓ GYULA főszerk., *Korai magyar történeti lexikon. 9–14. század*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994.
- KNIEZSA ISTVÁN 1928. A magyar helyesírás a tatárjárásig. *Magyar Nyelv* 24: 188–197, 257–265.
- KNIEZSA ISTVÁN 1933. A magyar *zs* hang eredete. *Magyar Nyelv* 29: 142–157.
- KNIEZSA ISTVÁN 1938. Magyarország népei a XI.-ik században. In: SERÉDI JUSZTIÁN szerk., *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján* 2. Budapest, Szent István Társulat. 365–472.
- KNIEZSA ISTVÁN 1943–1944/2001. *Kelet-Magyarország helynevei (KISS LAJOS bevezető tanulmányával)*. Budapest, Lucidus Kiadó.
- KNIEZSA ISTVÁN 1947–1949. A zabori apátság 1111. és 1113. évi oklevelei mint nyelvi (nyelvjárási) emlékek. *Magyar Néprajz* 6: 3–50.
- KNIEZSA ISTVÁN 1952. *Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KNIEZSA ISTVÁN 1955. *A magyar nyelv szláv jövevényszavai 1/1–2*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KNIEZSA ISTVÁN 1959. *A magyar helyesírás története*. Második, javított kiadás. Budapest, Tankönyvkiadó.
- KOLLÁNYI FERENCZ 1906. *A magán kegyúri jog hazánkban a középkorban*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- KOROMPAY KLÁRA 1991. A névszójelezés. In: BENKŐ LORÁND főszerk., *A magyar nyelv történeti nyelvtana 1. A korai ómagyar kor és előzményei*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 259–283.
- KOROMPAY KLÁRA 2003. Helyesírás-történet. [Az ómagyar kor]. In: KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC szerk., *Magyar nyelvtörténet*. Budapest, Osiris. 281–300.
- KOSZTA LÁSZLÓ 2000. Dél-Magyarország egyházi topográfiája a középkorban. In: KOLLÁR TIBOR szerk., *A középkori Dél-Alföld és Szer*. Szeged, Csongrád Megyei Levéltár. 41–80.
- KOVÁCS CSILLA 2016. *A garamszentbenedeki apátság alapítólevelében szereplő helynévi szórványok névtörténeti vizsgálata*. Kézirat. Előadásként elhangzott a XI. Helynévtörténeti szemináriumon.
- KOVÁCS ÉVA 2015. *A Tihanyi összeírás mint helynévtörténeti forrás*. A Magyar Névtörténeti Társulat Kiadványai 34. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

- KOVÁCS ÉVA 2016a. A Százdi alapítólevél nyelv- és névtörténeti forrásértékéről. *Névtani Értesítő* 38: 143–156.
- KOVÁCS ÉVA 2016b. A Százdi alapítólevél helynévi szórványainak névrendszertani sajátosságai. *Nyelvtudományi Közlemények* 112: 285–297.
- KOVÁCS ÉVA 2016c. A Százdi alapítólevél helynévi szórványainak szövegbeillesztési eljárásairól. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 12: 59–68.
- KOVÁCS ÉVA 2017. A természeti környezetre utaló településnevek. *Magyar Nyelvjárások* 54: 121–135.
- KOVÁCS HELGA 2012. *Határvédelemre utaló helynévi lexémák a régi magyar nyelvben*. Szakdolgozat. Kézirat. Debrecen.
- KOVÁCS HELGA 2017. Az ispánsági várak neveinek névtani vizsgálata. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 13: 7–60.
- KOZMA PÁL 1848. *Zaránd vármegye földirati, statistikai és történeti leírása*. Kolozsvár.
- KöTeLex. = LÁNG ISTVÁN főszerk., *Környezet- és természetvédelmi lexikon*. Második, átdolgozott, bővített kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó. 2002.
- A. KÖVESI MAGDA 1975. Miben segítheti a névtudomány a finnugrisztikát? *Magyar Nyelvjárások* 21: 101–110.
- KRISTÓ GYULA 1981. Sírhelyekre vonatkozó adatok korai okleveleinkben. *Acta Historica* 71: 21–28.
- KRISTÓ GYULA 1988. *A vármegyéek kialakulása Magyarországon*. Budapest, Magvető Kiadó.
- KRISTÓ GYULA 2001. Szabolcs vezér. In: ALMÁSSY KATALIN–ISTVÁNOVITS ESZTER szerk., *A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* 43. Nyíregyháza, Jósza András Múzeum. 265–270.
- KRISTÓ GYULA 2003. *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*. Budapest, Lucidus Kiadó.
- KRISTÓ GYULA–MAKK FERENC–SZEGFÜ LÁSZLÓ 1973. Szempontok és adatok a korai magyar határvédelem kérdéséhez. *Hadtörténeti Közlemények* 20: 639–660.
- KUMOROVITZ L. BERNÁT 1963. A középkori magyar „magánjogi” írásbeliség. *Századok* 97: 1–27.
- KÚNOS IGNÁCZ 1885. A helynevekben levő népetymológiákról. *Magyar Nyelvőr* 14: 97–102.
- LAKATOS ERNŐ 1980. Alsónémedi története a X. századtól 1944-ig. In: BALASSA IVÁN szerk., *Alsónémedi története és néprajza*. Alsónémedi, Alsónémedi Községi Tanács. 49–130.
- LEDERER EMMA 1959. *A feudalizmus kialakulása Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- LIPSZKY, Mappa = LIPSZKY, JOANNES, *Mappa generalis regni Hungariae*. Pesthini, 1806.
- Lipszky, Rep. = LIPSZKY, JOHANNES, *Repertorium locorum objectorumque in XII. tabulis mappae regnorum Hungariae, Slavoniae, Croatiae, et Confiniorum Militarium magni item principatus Transylvaiae occurrentium* 1–2. Budae, 1808.

- MELICH JÁNOS 1905. *Szláv jövevényszavaink. A magyar nyelv keresztény terminológiája 1/2.* Budapest, Franklin Társulat.
- MELICH JÁNOS 1925–1929. *A honfoglaláskori Magyarország.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- MEZŐ ANDRÁS–NÉMETH PÉTER 1972. *Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helységnévtára.* Nyíregyháza. Kiadja a Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya.
- MIKOS JÓZSEF 1935. A fehérvári keresztések 1193. évi oklevele mint magyar nyelvmemlék. *Magyar Nyelv* 31: 153–167.
- MIKLOSICH, FRANZ 1927. *Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen.* Heidelberg, Carl Winters Universitätsbuchhandlung.
- MKFT. = *A második katonai felmérés. A Magyar Királyság és a Temesi bánság nagyfelbontású, színes térképei. 1819–69.* Arcanum Adatbázis Kft. DVD., 2005.
- MoGSz. = FÉNYES ELEK, *Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és pusztá, betűrendben körülményesen leíratik 1–2.* Pest, 1851.
- MOLLAY KÁROLY 1982. *Német–magyar nyelvi érintkezések a XVI. század végéig.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- NAGY GÉZA 1994. *A magyarországi Bodroghöz földrajzi nevei.* Bodrogházi Füzetek 6–8. Pácin, Bodrogházi Kastélymúzeum Baráti Köre.
- NAGY GÉZA 2001. *Technológiai rendszerek.* Főiskolai jegyzet. Győr, SZIF Universitas.
- NAGY GYULA 1878. Nyelvtörténeti adatok. *Magyar Nyelvőr* 7: 267–270.
- NÉMETH GYULA 1991. *A honfoglaló magyarság kialakulása.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- NÉMETH PÉTER 1975. Körév–Hímesudvar–Tokaj. *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei* 14: 3–8.
- NÉMETH PÉTER 1980. Szó- és szólásmagyarázatok. A Körű-féle helynevekhez. *Magyar Nyelv* 76: 469.
- NÉMETH PÉTER 1997. *A középkori Szabolcs megye települései.* Nyíregyháza, Ethnica Kiadás.
- NÉMETH PÉTER 2008. *A középkori Szatmár megye települései a XV. század elejéig.* Jónás András Múzeum Kiadványai 60. Nyíregyháza.
- NÉMETH PÉTER é. n. *A középkori Szabolcs megye települései.* Kézirat.
- NYÍRI ANTAL 1978. Az aszó-ról szóló szófejtési kísérletek és azok módszertani tanulságai. *Magyar Nyelv* 74: 163–175.
- NYÍRI ANTAL 1979. Az aszó, asszú eredete, hang- és alaktörténete. *Magyar Nyelv* 75: 147–162.
- NYÍRKOS ISTVÁN 1987. *Az inetimológikus mássalhangzók a magyarban.* Debrecen, Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézete.
- OKLSz. = SZAMOTA ISTVÁN–ZOLNAI GYULA, *Magyar oklevélszótár. Régi oklevelekben és egyéb iratokban előforduló magyar szók gyűjteménye. Pótlék a Magyar nyelvtörténeti szótárhoz.* Budapest, Hornyánszky, 1902–1906.
- ÓmOlv. = JAKUBOVICH EMIL–PAIS DEZSŐ szerk., *Ó-magyar olvasókönyv.* Pécs, Danubia, 1929.

- ORTVAY TIVADAR 1882. *Magyarország régi vízrajza a XIII-ik század végéig 1–2.* Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala.
- OT. = RÁSONYI, LÁSZLÓ–BASKI, IMRE, *Onomasticon Turcicum. Turkic Personal Names.* Indiana University, Denis Sinor Institute for Inner Asian Studies 172. Bloomington, Indiana, 2007.
- PAIS DEZSŐ 1916. A *Sixtus* keresztnév magyarosításai. *Magyar Nyelv* 12: 365–370.
- PAIS DEZSŐ 1926. *Magyar Anonymus. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről.* Budapest, Stephaneum Nyomda.
- PAIS DEZSŐ 1935. Part, rév, bolt. *Magyar Nyelv* 31: 99–105.
- PAULER GYULA 1893. *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt 2.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- PITI FERENC 2006. A százdi monostor alapítólevele (1067 körül). In: MAKK FERENC–THOROCZKAY GÁBOR szerk., *Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről.* Szeged, Szegedi Középkorász Műhely.
- PELCZÉDER KATALIN 2015. A Bakonybéli összeírás nyelvtörténeti forrásértéke. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 11: 55–68.
- PELCZÉDER KATALIN 2017. *Kajár* birtok helynevei a Bakonybéli összeírásban. *Magyar Nyelv* 113: 210–225.
- PETROVAY GYÖRGY 1881. Történeti irodalom. *Századok* 15: 692–706.
- PESTI JÁNOS 1970. Szó- és szólásmagyarozatok. Adalékok a *Mocsolád* földrajzi név eredetéhez. *Magyar Nyelvőr* 94: 219–225.
- PESTY FRIGYES 1988. *Borsod vármegye leírása 1864-ban.* Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta TÓTH PÉTER. Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár.
- PÓCZOS RITA 2001. *Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 5. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- PÓCZOS RITA 2015. A Pécsi püspökség alapítólevelének szórványai: *Lupa, Kapos.* *Helynévtörténeti Tanulmányok* 11: 69–83.
- PÓCZOS RITA 2017. A Pécsi püspökség alapítólevelének szórványai: *Ozora, Győr.* *Helynévtörténeti Tanulmányok* 13: 117–142.
- PODHRADCZKY, IOSEPHUS 1838. *Chronicon Budense.* Budae.
- PRAY, GEORGII 1777. *Diatribé in dissertationem historico-criticam de S. Ladislao Hvgariae rege, fvydatore episcopatvs Varadiensis, ab Antonio Ganoczy. Posonii et Cassoviae, Svmptibvs Joannis Michaelis Landerer.*
- PRT. = ERDÉLYI LÁSZLÓ–SÖRÖS PONGRÁC szerk., *A pannonhalmi Szent Benedek-rend története 1–12.* Budapest, Szent István Társulat. 1912–1916.
- RÁCZ ANITA 2007a. *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 12. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- RÁCZ ANITA 2007b. A pseudo-törzsnévi eredetű településnevekről. In: HOFFMANN ISTVÁN–JUHASZ DEZSŐ szerk., *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus nyelvészeti előadásai.* Debrecen–Budapest, Nemzetközi Magyaraságtudományi Társaság. 45–55.

- RÁCZ ANITA 2011. *Adatok a népnévvel alakult régi településnevek történetéhez*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 19. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- RÁCZ ANITA 2016. *Etonimák a régi magyar településnevekben*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 37. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- RÁCZ KÁROLY 1883. A zástyí apátság. *Történelmi és Régészeti Értesítő* 9: 97–111.
- RESZEGI KATALIN 2011. *Hegynevek a középkori Magyarországon*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 21. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- F. ROMHÁNYI BEATRIX 2000. *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon. Katalógus*. Budapest, Pytheas.
- SCHLIMPERT, GERHARD 1978. *Slawische Personennamen in Mittelalterlichen Quellen zur deutschen Geschichte*. Berlin, Akademie Verlag.
- SIMONYI ZSIGMOND 1902. Nyelvünk legrégibb jövevényszavai. *Magyar Nyelvőr* 31: 32–39.
- SISNO. = WITOLD TASZYCKI szerk. 1965–1987. *Słownik staropolskich nazw osobowych 1–7*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, Zakład narodowy imienia Ossolińskich wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- ŠMILAUER, VLADIMÍR 1970. *Příručka slovanské toponomastiky*. Handbuch der slavischen Toponomastik. Praha, Academia.
- SOLYMOSI LÁSZLÓ 1997. *Dusnok* neveink előfordulásai a középkori Magyarországon. In: KISS GÁBOR–ZAIČ GÁBOR szerk., *Szavak–nevek–szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete. 372–386.
- SVOBODA, JAN 1964. *Staročeská osobní jména a naše příjmení*. Nakladatelství Československé Akademie věd, Praha.
- SZEGFÜ MÁRIA 1991. A névszóképzés. In: BENKŐ LORÁND főszerk., *A magyar nyelv történeti nyelvtana. 1. A korai ómagyar kor és előzményei*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 188–255.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2009. Terminológiai széljegyzet a Tihanyi alapítólevél kétnyelvű helymeghatározásaihoz. *Magyar Nyelv* 105: 62–68.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2010a. *A tihanyi apátság alapítólevele mint a magyar nyelvtörténeti kutatások forrása*. PhD-értekezés. Kézirat. Budapest.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2010b. Helynevek beillesztése korai latin nyelvű okleveleink szövegébe. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 5: 33–45.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2010c. A nyelvi kölcsönhatás nyomai korai ómagyar okleveleinkben. In: É. KISS KATALIN–HEGEDŰS ATTILA szerk., *Nyelvelmélet és kontaktológia*. Piliscsaba, PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék, Magyar Nyelvészeti Tanszék. 71–86.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2011. Egy ómagyar magánhangzó-változásról. *Magyar Nyelv* 107: 193–198.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2012. A Tihanyi alapítólevél *lupa* szórványáról. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 8: 7–36.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2014. *A Tihanyi apátság alapítólevele 1. Az alapítólevél szövege, diplomatikai és nyelvi leírása*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.

- SZENTPÉTERY IMRE 1923. *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke 1.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- SZILÁGYI LORÁND 1940–1941. A magyar királyi tanács első százada. *Levéltári Közlemények 18–19:* 157–169.
- SZŐKE MELINDA 2013. A latin szöveg és helynévi szórvány kapcsolata. Különös tekintettel a garamszentbenedeki apátság alapítólevelének latinizáló helyneveire. *Helynévtörténeti Tanulmányok 9:* 57–76.
- SZŐKE MELINDA 2015a. *A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata.* A Magyar Névtanár Társaság Kiadványai 33. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- SZŐKE MELINDA 2015b. Szentgyörgyi Rudolf, A tihanyi apátság alapítólevele 1. Az alapítólevél szövege, diplomatikai és nyelvi leírása [Ismertetés]. *Magyar Nyelvjárások 53:* 211–218.
- SZŐKE MELINDA 2016. A bakonybéli apátság 1037. évi alapítóleveléről. *Helynévtörténeti Tanulmányok 12:* 45–58.
- SZŐKE MELINDA 2017. A Bakonybéli alapítólevél birtokneveiről. *Magyar Nyelvjárások 55:* 137–151.
- SzSzMFN. 3 = JAKAB LÁSZLÓ–KÁLNÁSI ÁRPÁD szerk., *Szabolcs-Szatmár megye földrajzi nevei 3. A Nyírbátori járás földrajzi nevei.* Nyírbátor, Nyírbátor Városi Tanácsa, 1987.
- TESz. = BENKŐ LORÁND főszerk., *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1–3.* Budapest, 1967–1976.
- TÓTH PÉTER 1986. A százdi alapítólevél magyar fordítása. In: CSORBA CSABA–TÓTH PÉTER, *A százdi alapítólevél (1067).* Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. 5–9.
- TÓTH VALÉRIA 1997. Vizsgálódások a korai ómagyar kor képzett neveinek körében. *Magyar Nyelvjárások 34:* 147–170.
- TÓTH VALÉRIA 2001. *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban.* A Magyar Névtanár Társaság Kiadványai 6. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- TÓTH VALÉRIA 2004. Az inetimologikus mássalhangzók a magyar helynevekben 1–2. *Magyar Nyelv 100:* 321–331, 454–470.
- TÓTH VALÉRIA 2008. *Településnevek változástudományja.* A Magyar Névtanár Társaság Kiadványai 14. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- TÓTH VALÉRIA 2017. *Személynévi helynévadás az ómagyar korban.* A Magyar Névtanár Társaság Kiadványai 6. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- ÚMTsz. = B. LÖRINCZY ÉVA főszerk., *Új magyar tájszótár 1–5.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979–2010.
- VÁCZY PÉTER 1958. A korai magyar történet néhány kérdéséről. *Századok 92:* 265–345.
- VÉGH KÁLMÁN MÁTYÁS 1903. *Hortobágyi apátságaink.* Egyháztörténeti tanulmány. Eger, Lyceum Ny.
- ZOLTAI LAJOS 1911. *A Hortobágy. A legnagyobb magyar puszták ismertető leírása térképpel és 23 szöveggel.* Debrecen, Debrecen Kvny. Váll.

Név- és szóalakmutató

A Név- és szóalakmutató a kötetben szereplő nyelvi adatokat tartalmazza. A Százdi alapítólevél helynévi (illetve „helynévgyanús”) szórványai félkövér szedéssel szerepelnek. A dőlt lapszámok az oklevél szórványainak a szövegközlésben való előfordulását jelzik.

<i>acervus</i> 56, 57, 60, 61	<i>Árok szege</i> 35, 36, 38, 44, 112	<i>Balatonszárszó</i> 37
<i>Acha</i> 33	<i>Árok szeglete</i> 24, 44	<i>Balin</i> 49
<i>Achad</i> 33	<i>Arpas</i> 44	<i>Bályok pataka</i> 66
<i>Ács</i> 91	<i>arqa-</i> 74	<i>Baranka</i> 49
<i>Acsád</i> 33	<i>Arqa</i> 74	<i>bárka</i> 77
<i>ager</i> 41, 50	<i>aruk fee</i> 97	<i>Bas</i> 57
<i>Agrie</i> 40	<i>Arukscegui</i> 22, 27, 35, 44, 88, 102, 106, 111, 112	<i>Bás</i> 25, 56, 57
<i>Agriensem</i> 103	<i>aruk tue</i> 102	<i>Bashalom</i> 57
<i>Áj feje</i> 52	<i>asz</i> 36	<i>Bás-halom</i> 56
<i>Akol fényére</i> 46	<i>aszik</i> 37, 111	<i>Basi</i> 22, 27, 41, 56, 63, 101, 106
<i>Álcs</i> 91	<i>aszó</i> 36, 37, 111	<i>Basteleke</i> 56, 57
<i>Alma</i> 40	<i>Aszó</i> 37	<i>Basy</i> 22, 27, 56, 57, 60, 106, 108
<i>Almakerek</i> 47	<i>Ayfey</i> 52	<i>Bátató</i> 37
<i>Alma-kerék</i> 47	<i>azow</i> 36	<i>Batej</i> 51
<i>Almam</i> 40	<i>Baas</i> 57	<i>Bathey</i> 51
<i>Alsócseje</i> 52	<i>Baaz</i> 57	<i>Bec</i> 79
<i>Alsónémedi</i> 90	<i>Baba</i> 47	<i>Bech</i> 53
<i>Alsó-némedi</i> 90	<i>Bába szege</i> 36	<i>Beche</i> 53
<i>Alsó Némedi</i> 90	<i>Babat</i> 47	<i>Bechydy</i> 22, 27, 53, 106
<i>ámbolyog</i> 83	<i>Babot</i> 47	<i>Becs</i> 71
<i>András vejsze</i> 66	<i>Babotgödre</i> 47	<i>Begej</i> 51, 54
<i>angulum Aruk</i> 22, 27, 44, 45, 106	<i>Baboti út</i> 47	<i>Beguey</i> 51, 54
<i>Apa</i> 23, 26	<i>Babotláp</i> 47	<i>Bek</i> 79
<i>Arács</i> 96	<i>Bachiensibus</i> 103	<i>Beke</i> 79
<i>Aranhas</i> 68	<i>bágy</i> 55	<i>Bekech</i> 16, 23, 28, 78, 79, 88, 102, 107, 109
<i>Aranyos-kút</i> 42	<i>Bágy</i> 55	<i>Bekecs</i> 25, 78, 79, 107
<i>Arka</i> 74	<i>Bágyszandalik</i> 57	<i>Bekesd</i> 31
<i>Arkamaz</i> 74	<i>Bágyszandalik</i> 58	<i>Bekets</i> 79
<i>Aroczeg</i> 102	<i>Bakszeg</i> 36, 93	<i>Bencs</i> 71
<i>árok</i> 44	<i>Balatin</i> 102	
<i>Árokszeg</i> 24, 44		

Benedek vejsze 66
Berekszó 31
Berendepataka feje 52
Berendepatakafey 52
Berkesd 31
Berkust 31
Berukzo 37
Beseneu 42, 43
Beseneutelek 43
besenyő 42, 43, 104
Besenyő-kút 42, 104
Besenyő kuta 42, 105
Besenyő kútja 42, 104
Besenyőtelek 43
Beth 53
Bethe 53
Bethydy 22, 25, 27, 53, 106, 108
Bezdin 49
bhadra 78
Bichach lesi 36
Bihar 69, 103
bihar-i 26
bimbó 83
Bissenorum 21, 27, 42, 43, 49, 50, 104, 106, 108
Boba 47
Bocon 102
Bodagd 38
Bodin 49
bodor 77, 78, 112
Bodor 78
Bodrog 25, 77, 78, 107, 112
Bodrogh 77
Bodruch 77
Bodrug 77
Bodzás erdeje 52
Boglyas 60
Bogyiszló 75
Bohnya 68
Bohurad 82
bolatin 97, 101

Boldogkő 90
Boldvakő 90
Bolerad 82
Bolug 48
Bonyha 68
Boos 57
bór 40
Bor 40
Borin 49
Borsfeneri 46
Bors fenyére 46
Bos 57
Bot kútja 42
Boytin 25
Boytyn 22, 27, 43, 48, 49, 106, 108
Branka 22, 25, 27, 43, 48, 49, 106, 108
Buba 47
Bubath 22, 25, 27, 41, 45, 46, 47, 99, 106, 108
Budagd 38
Budak 38
Budrig 77
Budrog 77
Budruc 77
Budrug 23, 27, 72, 77, 78, 102, 107, 112
Budrugh 77
Bugyuzlou 75
Bureuohul 99
Buzyaserdey 52
Bükk 81
Bükk-patak 40
Bychoriensem 103
Byhoriensis 17, 23, 28, 103, 107, 108
Byk potok 40
Caba 39
čaba 39
Camarun 102
ca(s)telic 59
Čečín 49
Cécke pataka 66

Ceda 22, 27, 63, 64, 99, 100, 106, 108
Cedhe 64
Cegan 58
Cegen 58
Cégény 25, 58, 59
Cégény-dűlőj 58
Cégény-pusztá 58
Cégény-rét 58
Cégény-tanya 58
Cégény-út 58
Ceken 59
cenholm 34, 64
Cernigradensium 103
Cětorad 82
Chaba 20, 39, 87, 88
Chabagata 39
Chabakuta 39
Chabarakusa 16, 17, 20, 23, 28, 87, 88, 107, 109
Chabia 87
Charitybak 17, 22, 27, 54, 55, 106, 110
Cheda 64
Chedeh 64
Chegeen 58
Chegen 22, 27, 57, 58, 102, 106
Cheghan 58
Chegun 58
Chegyen 58
Cheied 53
Cheken 58, 59
Chey 53
Cheyd 53
Cheyey 22, 25, 27, 41, 51, 52, 53, 106, 108
Chobawara 39
Chordy 22, 27, 55, 62, 102, 106
Chycha 23, 26
colliculum 56
collis 56
Colon 54, 100

Coplyan 60
Cosme 23, 28, 50, 81, 104, 107, 108
Cozma 81
Cozmafalwa 81
Cuesmezée 41
Cuest 99
culun 54
Cunutou 102
curnii 76
Currii 76
Cyeguen 58
Czégeny 58
Czégény 58
Csaba 39, 87, 109
Csabagáta 39
csaba-i 24
Csaba kútja 42
Csabarákosa 26, 39, 87, 107, 109
Csabavára 39
Csatárszeg 36, 93
Cségeny 58
Csegőd 91
Csegöld 91
cseh 52
Csehi 96
Cseije p. 52
Csejej 52
Csejej-patak 52
Cséje oldalán 52
Csellye patak 52
Csepreg 48, 78
csermely 55
Csermely 55
Cseye-p. 52
Csikló-patak 53
Csikván 30
Csikvánd 30
csipa 72
csípa 72
Csobodlövő 86
Csomálfalva 58
Csománfalva 58
Csörsz árka 44
Csörsz-árok 44
Csőzi 96
Dalmad 71
Dalmand 71
Damaraad 82
Damara ad 82
Damarad 17, 23, 28, 82, 107, 109
Damarád 82
Damján 57
Damorad 82
Danobio 23, 28, 88, 102, 104, 107
Danubium 102
Danubius 73, 103
Daróc 71
Darónc 71
Demecser 90
Dengeleg 48
Derezej 51
Deresey 51
Derzsbócsa 87
Détmár pataka 53
Devecser 90
dínye 72
dinnye 72
Dió-mál 81
Dobešin 49
Dobra 55
Dobrad 82
doma- 82
Domamer 82
Domamir 82
Domaslav 82
Dombrad 82
Dombrád 26, 82, 83, 107
domorad 82
Domorad 82
Domorád 82
Domorag 82
Domorod 82
Domrad 82
Domrag 82
Drahorad 82
Dráva 104
Dumbrad 82
Dumrad 82
Dumuk 94
Duna 26, 88, 103, 104, 107
Dušníki 96
dusnok 94, 96, 109
Dusnok 26, 94, 95, 96, 107, 109
Dusnuc 94
Dusnuck 94
Dusnuk 94
dusnuku 96
Dusnuky 19, 23, 28, 94, 95, 96, 99, 107, 109
eb 69
ebes 68, 69, 111
Ebes 22, 25, 27, 68, 69, 106, 111
Ebespataka 69
Ecseg 71
Ecseng 71
Edesfenyer 46
Édes-fenyér 46
eger 40, 111
Eger 24, 36, 38, 39, 40, 104, 111, 112
éger 40, 111
Éger-kút 43
Eger viz 40
Eger wíz 40
Egres-patak 40
Egrespothok 40
Egueteu 45
Egur 21, 27, 39, 40, 99, 104, 106, 111
Eguruize 40
Egwr 40
Ekeres-dűlő 85
emptet 83
Encs ere 53
Endre 30, 33
Endred 33

Endréd 30, 33
ér 67, 112
Erdej 51
Erdeud 47
Erdeuelu 47
Erdey 51
erdő 47
eresztvény 47
eri iturea 97, 103
Ér töve 37
Eurmenes 100
Fancel 46, 65
Fancello 65
Fanchal 64
Fanchaltelky 64
Fancsal 25, 45, 46, 47, 64, 106
Fancsalfenyére 25
Fancsalfenyérje 45, 46, 47, 64, 106, 110
Fancsali-patak 64
Fancsali-tábla 64
Fancsal-kúti-disznólegelő 64
Fancsal-kúti-tározó 64
Fancsaltelke 64
Fansol 64
fantschël 65
Farkas malma 41
Farky 69
Fanzal 65
feheruuaru 95
Fehérvár 109
Fekete-erdő 103
Felsewchey 53
Felsőcseje 52
felső Cseje Pataknál 52
fener 46
fenyér 46
fenyér 46
Fenyeres 46
Fig- 60
Figud 60
Finchol 64
fizeg 54
Fizeg 102
Fonchal 64
Fonchol 64
Fonsol 22, 27, 45, 64, 65, 100, 106
Fonsol fenerie 22, 27, 45, 106, 110
Forkosmolna 41
Fuzegy 54
Füg- 60
Füged 25, 60
Fügöd 60, 61
Fügödi 60
Fülöp(földe) 51
Füzegey 40, 80, 110
Füzes 30
Füzesd 31
Füzezt 30
Füzet 30
Fyged 60
Fygud 60
Fygudy 22, 27, 56, 57, 60, 61, 106, 108
Fygudy 23, 26, 60, 61
Fygug 60
Fyuzeg 40
fyzeg 54
Fyzesd 31
Fyzesth 31
Gallus 75
Gálospetri 75
Galus 75
gálya 77
gamas 99
Garbóc 91
Garbolc 91
Gávavencsellő 65, 66
Gerencsér 96
Geresd 31
Geru 21, 24, 27, 40, 41, 42, 56, 100, 101, 106
Geru-malom 101
Geru-mező 101
Geur 42
Gewr 42
Gran 99, 100
Grane 102
Grincsári 96
guba 89
Guba 88, 89
Gubach 16, 23, 28, 88, 107
gubacs 89
Gubacs 26, 88, 89, 107
Gubacsi-hidföljáró 88
Gubacsi hidfőn 88
Gubacsi psz. 88
Gueresd 31
Guerest 31
Guergen 45
Gunreidi 43, 49
gunusara 38
Gwbach 88
Gwbacz 89
gyér 42
gyerü 42
G(y)erü 41
G(y)erü-malom 41
G(y)erü-mező 41
Gyod 83
Gyogh 83
Gyök 71
Gyönk 71
győr 42
Győr 42
Györgykérje 87
Gyula kútja 42
gyűr 42
Hagymás-tő 37
Halász-fenyér 46
Halászi 96
Halazfenyér 46
halom 35, 93
Hamis-ér 68
Hamispaták 68
Hamis-tó 68
hamu 67
Hamu-halom 67

<i>Hamuholm</i> 67	<i>Hortobágy melléke</i> 54	<i>kerek</i> 47, 48, 112
<i>hamus</i> 67	<i>Hortobágy puszta</i> 54	<i>kerék</i> 47, 48
Hamus-ér 25, 67, 112	<i>Hortubag</i> 54	<i>Kerek-szeg</i> 36, 93
<i>hamustou</i> 68	<i>Hortubaguize</i> 54, 110	<i>Kereky</i> 47
<i>Hamustow</i> 68	<i>Hosszú-mező</i> 41	<i>Kerencsény</i> 71
<i>Hamyspathaka</i> 68	<i>Hugyag</i> 48, 78	<i>Kestelci</i> 102
<i>Hamvas</i> 67	<i>huluoodi</i> 55, 100	<i>Kesztölc</i> 110
<i>Haromaghorthobag</i> 54, 55	<i>Hurch</i> 62	<i>Keureu</i> 76
<i>Háromház</i> 32	<i>Hurt</i> 62	<i>Kevrev</i> 76
<i>Harwmaghorthobag</i> 54, 55	<i>Hurth</i> 62	<i>Kevrew</i> 76
<i>Hathalom</i> 32	<i>Hurtu</i> 63	<i>Kewrus</i> 40
<i>Hatvan</i> 32	<i>Hurtubag</i> 54	<i>Királyi</i> 96
<i>(Hejő)Csaba</i> 39	<i>Huzsceumezeu</i> 41	<i>Király kútja</i> 43
<i>Hench molna</i> 41	<i>Ichy</i> 23, 26	<i>Király-mező</i> 42
<i>Henc ? malma</i> 41	<i>incur</i> 76	<i>Kis Csélye patak</i> 52
<i>Heő Csaba</i> 39	<i>in cur?</i> 76	Kis-Eger 24, 40, 44, 112
<i>Hétbükk</i> 32	<i>Inkur</i> 76	<i>Kishort</i> 62
<i>Hetés</i> 32	<i>irt</i> 72	<i>Kis-Hort (puszta)</i> 62
<i>Hethe</i> 22, 25	<i>Iwan</i> 23, 26	<i>Kis-Makra</i> 79
<i>híd</i> 53	<i>Iwanch</i> 79	<i>Kis Pród</i> 83
<i>hida</i> 53	<i>Jánosi</i> 96	<i>Kisszekeres</i> 86
<i>Hideg-kút</i> 42	<i>Jász Apáti</i> 13	<i>Knyezsic</i> 110
<i>Himd</i> 85	<i>Jewr</i> 42	<i>Kohnya</i> 68
<i>Himdon</i> 85	<i>Joanchi</i> 79	<i>Kokoch</i> 23, 26
<i>Himesudvar</i> 76	<i>juh</i> 35	<i>Kolon</i> 66, 110
<i>Himod</i> 85	<i>jumh</i> 35	<i>Konyha</i> 68
<i>Himodon</i> 85	<i>junh</i> 35	<i>Kortuelyes</i> 60
<i>hodu utu</i> 59	<i>Kakasd</i> 30	<i>Košin</i> 49
<i>holmodi</i> 62, 96	<i>Kakasti</i> 30	<i>Kosma</i> 81
<i>Homorog</i> 48, 78	<i>Kalman Királychey</i> 53	Kozma 25, 81
<i>Homuholm</i> 67	<i>kangrez uiam</i> 39, 101	<i>Kozmafalva</i> 81
<i>honus</i> 67, 68	<i>Kapolnaszada</i> 91	<i>Kozmafalwa</i> 81
Homuser 22, 27, 67, 106, 112	<i>Kara</i> 53	<i>Kozmafoluua</i> 81
<i>Homusher</i> 67, 68	<i>Karán töve</i> 37	<i>kő</i> 76
<i>Homuspotoc</i> 68	<i>Keekmezeu</i> 41	<i>Kő-kút</i> 43
<i>Homus tohu</i> 68	<i>Kekmezeu</i> 41	Kőrév 25, 71, 76, 110
<i>Homvos</i> 67	<i>Kék-mező</i>	<i>kőris</i> 40
<i>hort</i> 62	<i>Kémed</i> 71	<i>Kőris</i> 81
Hort 25, 55, 59, 62	<i>Kemey</i> 51	<i>Körös</i> 104
<i>Horth</i> 62	<i>Kémend</i> 71	<i>Körös</i> 40
<i>Hortheghaz</i> 62	<i>Kemey</i> 51	<i>Köves</i> 30
Hortobágy 25, 54, 55, 59, 106, 110	<i>Kerecsend</i> 30	<i>Kövesd</i> 30
	<i>Kerecseny</i> 30	<i>Köves mezeje</i> 41
	<i>Kerecsény</i> 71	<i>Kramolin</i> 49

kues kut 42
kuesti 30
kút 42, 43, 104
Kuurew 23, 28, 76, 107, 110
Küs Cséjébe 52
Kwreu 76
Kyralmezey 42
Kyralrewy 36
Kyszekeres 85
lacum segisti 52
lacus turku 52
Lád 92
Lád 92
Ladaan 92
Ladam 92
Ladan 92
ladány 92
Ladány 26, 91, 92, 107
ládí rév 92
Lakso 36
Lazdi 63
Lazdu 63
Leajñ sewer 43
Leanch 79
lean syher 43, 105
lebeg 86
Lecsmér 58
Leguine 45
Lendva 55
Lenebik 86
Lengyelfalva 58
Lengyenfalva 58
Leuek 86
Leueleg 86
Leuelek 86
Leueluk 86
Leuolek 86
leveg 86
levél 86
Levél 86
Leveld 86
Levelegh 86
Levelek 26, 86, 87, 107

Leveles 87
Levelin 87
Leweleg 86
Lewelek 86
Leweluky 17, 23, 28, 86, 87, 107, 108
Lewin 49
lik 58
locus 99, 105, 111
Lodan 23, 28, 91, 92, 107
Lonha 68
lő 86, 87
Lőd 87
Lövér 87
Lövér 87
Lövő 87
Lövöld 87
Ludan 100
lutum Zerep 44
Luveu 86
lyuk 58
Maark 61
Machra 79
Macra 17, 23, 28, 60, 79, 80, 107, 110
Macrabeus 80, 110
Macrabus 80
Magna 25, 45, 95
Magne 22
magnum Zecum 104
maiori Kukullu 40, 104
maioris Alpar 103, 104
Majspályija 87
Makk 89
Makra 25, 79, 80, 107, 110
malma 41
malom 41
Marc 61
Marci 22, 27, 56, 57, 61, 106, 108
Marcu 61
Marcus 61
Margitai-Bágy 55
Mark 61

Márk 61
Márki 25, 56, 59, 61
Marky 61
Maros 104
Matra 80
Megefenere 46
Megye fenyére 46
Meggy-kerék 47
Mengkerek 47
Mesterháza 90
mezeje 41
mező 41
Mic 53
Michael 23
Miculamezeu 42
Mihály 26
Mike malma 41
Mikolafalu 109
Mikola-mező 43
Milej 51
Miley 51
minori Kukullu 40, 104
Mocsaras földék 38
mokrъ 80, 110
Mokra 80, 110
Mokrá 110
molendinum 40, 41, 42
monarau kerekv 47, 48
Monourousdi 69
mons Pákozd 56
Morotva 110
Mortua 100, 102
Mortua Voyos 40, 104
munorau kereku 47, 48
Musuniensi 103
Myke molna 41
nád 35
Nada 35
Nadan 92
Nadasd 31
Nadasd 31
Nádas szége 35, 38, 112
Nadastd 31
Nade 35

<i>Nádé</i> 35	<i>Nimig</i> 89	<i>oso</i> 36
<i>Nades</i> 35	<i>Nogazofey</i> 52	<i>Ottomány</i> 75
<i>Nadest</i> 31	<i>Nogewrem</i> 22, 23, 25, 27, 28, 73, 78, 99, 100, 107, 111, 112	<i>ozo</i> 36
<i>Nade(s)scyguy</i> 27, 35, 106	<i>Nogh Lweuu</i> 86	<i>ozou</i> 36
<i>Nadestyguy</i> 21, 24, 27, 35, 106, 111, 112	<i>Nogkereku</i> 22, 27, 47, 99, 100, 106, 111, 112	<i>ozov</i> 36
<i>Nádé szege</i> 35, 38	<i>Nogmihaly</i> 60	<i>ozow</i> 36
<i>Nadey</i> 35	<i>nogu azah fehe rea</i> 103	<i>örém</i> 73, 112
<i>Nagy-aszó feje</i> 52	<i>Nogzekeres</i> 85	<i>örény</i> 73
<i>Nagy-erdő</i> 25	<i>Nue</i> 90	<i>örmény</i> 73
<i>(Nagy)hind</i> 85	<i>Nymig</i> 89	<i>örvény</i> 73
<i>Nagyhortobágy</i> 54	<i>Nyr Mezew</i> 41	<i>Örvény</i> 73
<i>Nagy-Hort (puszta)</i> 62	<i>Nyvig</i> 89	<i>Örvényes</i> 73
<i>Nagy-kerek</i> 111, 112	<i>Nyvygh</i> 90	<i>Örvényköz</i> 73
<i>Nagy-kerék</i> 47	<i>Nyweg</i> 90	<i>Örvényszeg</i> 73
<i>Nagylövő</i> 86	<i>Nywegh</i> 89	<i>Örvénytő</i> 73
<i>Nagy-Makra</i> 79	<i>Nywg</i> 89	<i>Örvényzug</i> 73
<i>Nagy-örém</i> 111, 112	<i>Nywyg</i> 23, 28, 89, 107, 110	<i>Paganser</i> 43
<i>Nagyszász</i> 31	<i>Nyarad</i> 40	<i>Pagran</i> 99
<i>Nagyszekeres</i> 85	<i>Nyárád</i> 40	<i>Pakos</i> 85
<i>Necsmér</i> 58	<i>Nyarágy</i> 80	<i>Pakoson</i> 85
<i>Neghwen</i> 32	<i>N(y)émëgy</i> 90	<i>Paks</i> 85
<i>Negwend</i> 32	<i>Nyëvëgy</i>	<i>Pakson</i> 85
<i>Negyven</i> 32	<i>N(y)imigy</i> 90	<i>Pál</i> 57
<i>Negyvend</i> 32, 33	<i>Nyíres</i> 81	<i>Pálfölde</i> 51
<i>Negyvenszállás</i> 32	<i>Nyírlövő</i> 86	<i>Páli</i> 71
<i>Nelelok</i> 86	<i>Nyír-mező</i> 41	<i>Pap? fenyére</i> 46
<i>Némedi</i> 26, 90	<i>Nyivegy</i> 89, 90, 107	<i>Papi</i> 96
<i>Nemeg</i> 89	<i>Nyivigy</i> 90	<i>Papsoka</i> 109
<i>Nemegh</i> 89	<i>Nyuig</i> 89	<i>part</i> 77
<i>Nemegy</i> 89	<i>nyű</i> 48, 90, 110	<i>partes beguey</i> 54
<i>német</i> 90	<i>nyűv</i> 90	<i>parve Egur</i> 22, 27, 40, 44, 45, 104, 106
<i>Németi</i> 96	<i>Nyüved</i> 90	<i>Pauli</i> 51, 71
<i>Némëti</i> 83	<i>Nyüveg</i> 48, 90	<i>Pely</i> 69
<i>Némety</i> 90	<i>Nyüvegy</i> 89, 90, 110	<i>Perkupa</i> 84
<i>Nemigh</i> 89	<i>Obrad</i> 82	<i>Perlak</i> 84
<i>Nëmpti</i> 83	<i>ohut cutarea</i> 103	<i>Peter</i> 81
<i>Nëmti</i> 83	<i>Okulfenere</i> 46	<i>Péter</i> 25, 50, 81
<i>Nenigh</i> 89	<i>Oltuman</i> 75	<i>Peterfalua</i> 51
<i>Neueg</i> 89	<i>Ombroch</i> 23, 26	<i>Péterfalva</i> 50, 51
<i>Neuigh</i> 89	<i>Orači</i> 96	<i>Péterfölde</i> 51
<i>Nevegy</i> 89, 107	<i>Orobag</i> 54	<i>Petersdorf</i> 50
<i>Neweg</i> 89		<i>Pető</i> 50
<i>nigram silvam</i> 103		<i>Petőfalva</i> 50

<i>Petrești</i> 50	<i>Prood</i> 83	<i>Saar</i> 21, 27, 37, 38, 41, 101, 106, 111
Petri 22, 27, 50, 51, 75, 81, 104, 106, 108	Prouod 17, 23, 28, 83, 107, 109	<i>Saarzow</i> 37
<i>Petrovac</i> 50	<i>Prozach</i> 67	<i>Saas</i> 32
<i>Petrovce</i> 50	<i>Przewod</i> 84	<i>Saba</i> 39, 87
<i>Petrovo selo</i> 50	<i>Pusztá-Gubacsi</i> 88	<i>sabci</i> 70
<i>Petur</i> 50	<i>Pusztá Nagy-Hort</i> 62	<i>sabidži</i> 70
<i>Peturi</i> 51	<i>Pusztá Szaszt</i> 15, 29	<i>Sabowch</i> 70
<i>piros</i> 72	<i>Pusztá Szaszt</i> 15, 29	<i>Sálacea</i> 75
<i>Ploschina</i> 38	<i>Pusztaszikszó</i> 36	<i>Salach</i> 74
<i>Pogánysír</i> 43	<i>Pusztá Szikszó</i> 36	<i>Salamonföldre</i> 51
<i>Poharilamezey</i> 42	<i>Pusztá Szixod</i> 36	<i>Salech</i> 74
<i>Poharilla mezeje</i> 42	<i>Rába</i> 104	<i>Saloch</i> 74
<i>Polgári-Bágy</i> 55	<i>Rábaj</i> 71	<i>Sál(y)</i> 59
<i>Popufenerii</i> 46	<i>Rábé</i> 71	<i>Sál(y)i</i> 59
<i>Popu ? fenyére</i> 46	<i>Rakamas</i> 74	<i>sár</i> 38, 111
<i>portu Ladeo</i> 92	Rakamaz 25, 74	Sár 24, 36, 37, 38, 101, 111
<i>Poruad</i> 83	Rakamoz 23, 27, 73, 74, 102, 107, 108	<i>sar feu</i> 38, 65
<i>Poruod</i> 83	<i>Rakomasz</i> 74	<i>Sár-fő</i> 38, 101
<i>Porvad</i> 83	<i>Rakomaz</i> 74	<i>Sárófalu</i> 109
Porvod 26, 83, 84, 107	<i>Rakomaz</i> 74	<i>Sárszó</i> 37
<i>Porwod</i> 83	<i>Rákos</i> 87, 109	Sár töve 24, 36, 37, 112
<i>Posoniensem</i> 103	<i>Rákosc saba</i> 87	Sartue 21, 27, 37, 38, 101, 106, 111, 112
<i>Pozděrad</i> 82	<i>Rákos Csaba</i> 87	<i>Sas</i> 32
<i>Precha</i> 67	<i>Rákos (mezeje)</i> 87	<i>Satmaz</i> 74
<i>préda</i> 67	<i>Rákos-mező</i> 87	<i>Saul</i> 59
<i>predium</i> 98, 101, 105	<i>Rákos-patak</i> 87	<i>Sávoly</i> 59
<i>Prekupa</i> 84	<i>Rakus</i> 87	<i>Sazd</i> 31
<i>Prelak</i> 84	<i>reá</i> 103	<i>Scalach</i> 74
<i>prépost</i> 67	<i>Remechmezeve</i> 42	Scegholm 23, 28, 88, 93, 100, 107, 110
<i>Presnye</i> 67	<i>Remec mezeje</i> 42	<i>Sceguen</i> 58
<i>Pribin</i> 49	<i>Remete erdeje</i> 52	<i>Sceguholm</i> 93
<i>Pribouch</i> 67	<i>Remeteerdey</i> 52	<i>Scekeresyghaz</i> 85
<i>Prod</i> 83	<i>rév</i> 76, 77	Scekszov 21, 27, 36, 106, 111, 112
<i>Pród</i> 83, 84	<i>ribizli</i> 72	<i>Scenegeteu</i> 34
<i>Prodeghaza</i> 83	<i>ribizli</i> 72	<i>Scenegetew</i> 34
<i>Pród(egyháza)</i> 83	<i>Rikácsiártánd</i> 109	<i>Scenhalm</i> 34
<i>Pródi hal.</i> 83	<i>rive</i> 77	Scenholm 16, 17, 21, 27, 33, 34, 39, 88, 102, 106, 110
<i>Pródi halom</i> 83	<i>rivulus</i> 99	<i>Sceulleus</i> 100
<i>Pródi tanya</i> 83	<i>Rohmány</i> 68	
<i>Pród pusztá</i> 83	<i>Rokomoz</i> 74	
<i>próféta</i> 67	<i>Romhány</i> 68	
Proluca 22, 25, 27, 67, 106, 108	<i>Rózsaszentmárton</i> 64	
	<i>ruuoz licu</i> 59	

Sceynholm 34
Schurk 84
Scolasche 74, 75
Scynereg 48
Scyrnyk 17, 22, 27, 48, 88, 106
Sędnik 57
Seges 30
Segesd 30
segisti 30, 101
Sekeres 85
Senegethopataka 34
sepulchrum puellę 49, 105
sepulcrum 43, 49
sepultura 43, 50, 105
Seuniche 38
Sirnik 48
Sirník 48, 106
Sitoua 102
Sitouatuin 103
Soba 20, 21, 27, 39, 88, 106, 109
Soběrad 82
Sobolch 70
Sobolcí 70
soha 35
Sol 59
Sól 59
solъ 75
Solacz 75
Soler 59
Solu 22, 27, 41, 56, 59, 100, 106
Soly 59
Sóly 25, 56, 59
Sólyér 59
som 80, 112
Som 81
Somardi 52
Somardy 52
Sombotlevi 86
somha 35
Somogh 80, 81
Somogy 80, 81, 111, 112
Somos 30
Somosd 30
Sool 59
Soproni Miklós malma 41
Sowl 59
Sudnik 57
sumha 35
Sumug 23, 25, 28, 80, 81, 107, 111, 112
Sumugy 81
Suprunymyklousmolna 41
Súr 84
Surc 84
Surk 84
Suruk 17, 23, 28, 41, 84, 100, 107
Svvr 84
Swr 84
Swrk 84
Symug 81
Syrnik 48
Sythuam 103
Syur 84
szab 70
Szabolcs 69, 70
szaboles-i 25
szád 91
Szada 25, 63, 91, 107
száda 91
Szajan
Szalacs 74, 75
Szalacsa 75
Száldobágy 80
szalók-i 25
Szamárdi 52
Szandalék foka 57, 58
Szandalék halma 57
Szandalik 25, 56, 57, 58
Szandalik csatorna 58
Szandalik-ér 58
Szandalik fok 57, 58
Szandalik halom 57
Szandalik itató 57
Szandalik-zug 57
Szandanék 57, 58
Szandnik 57
Szárdi-sziget 15
Szasd 15, 29
szász 29, 30, 31, 33
Szász 31, 32, 96
Szászd 30, 31, 33
Szá(s)z(d) 15, 16, 29, 31, 32
Szászd halom 15, 16
Szá(s)zdi 15
Szászd puszta 15
Szászfa 31
Szászfalu 31
Szászháza 31
Szászi 31, 96
Szaszt 31
Szászt 30, 31, 33
Szatmár 74
Száva 104
száz 29, 31, 32, 33
Százd 15, 24, 30, 31, 32, 33, 110
Százdi-sziget 15, 16
szeg 36, 44, 93, 112
szęg 36
szege 45
Szeged 36, 93
Szegerdő 36, 93
Szeghalom 26, 36, 45, 92, 93, 107, 110
Szeghegy 36, 93
Szegi puszta 93
Szeglak 36, 93
szék 36, 111
Szék-aszó 36
szekeres 86, 110
Szekeres 17, 26, 85, 86, 107, 110
Szekeres(egyház) 85
Szekeres-kút 85
Szekeres-tag 85
Szemince 90
szén 34, 35

Szén-halom 34
szénvonó 35
Szerep 44
Szerep-mocsár 44
Szevince 90
szig 36
Szihalom 16, 24, 34, 35, 45, 92, 106, 110
szik 36, 111
Szik-aszó 36
Szikszo 24, 36, 37, 38, 111
Szikszo Puszta 36
Szilad 81
Szilkerék 47
szín 34, 35
Színhalom 35
szín-vonó 35
szivanó 35
szí-vanó 35
Szixodi wiz 36
Szolacs 75
Szurch 84
Szurnyek 48
Szürnyeg 25, 45, 48, 106
Szürnyek 48
Szyhalom 34
Tajna 110
Takta 91
Taktaszada 63, 91
Talin 49
Taluius 102
Taszár 96
Taymaz 74
Tehna 22, 25, 27, 68, 106, 108
Tekna 68
Temes 104
Tena 68
Tenha 68
Tenyha 68
terra 101, 105
Tesari 96
Teszér 96
thelena 97
Thokay 76
Thusnuk 94
Thymar 72
tī- 73
tichon 97, 99
Ticia 23, 28, 72, 107, 112
Ticiam 22, 27, 72, 102, 104, 107, 112
tímár 72, 110
Timar 72
Timár 25, 72, 110
Timárfancsal 64
Timótfiapálfölde 51
Tisjo- 73
Tisza 25, 26, 72, 73, 104, 107, 112
Tiszaladány 92
Tisza Ladány 92
Tífzfa Ladányi 92
Tiza 23, 28, 72, 78, 102, 107, 112
Tize 102
Tizenháromváros 32
tó 66, 112
Toboz 89
Tokaj 76
Toldalag 48
tomár 72
tő 37, 38, 112
töve 38
tumulus 50
turku 95
türk 95
Tyccha 22, 25, 27, 72, 73, 100
Tymar 22, 27, 72, 107, 110
Tyza 23, 72, 77, 102, 107, 112
Tyzia 73
Udori 100
Uetcudi 43
Ueteudi 43
Újszász 31
uluues megaia 97, 102
Uros fenyére 46
ursa 102
Václav 66
var 95
Várad 103
Váraslövő 86
Vasad 75
Vecel 57
Većeslav 66
Veche 70, 71
Vecse 71
Vécse 70, 71, 106
Vejcse 25, 70, 71
vena 51, 52
Vencellinus 66
Venceslaus 66
Venchelleu 65
Venchellew 65
Vencse 71, 88
Vencsellei tava 66
Vencsellő 25, 65, 66, 71, 88, 106, 112
Vencsellő tava 25, 66, 112
Veselin 49
Vesprimiensis 103
Vesterháza 90
villa 98, 101, 105
Vinclo 66
Vitorad 82
Vizes-fenyér 46
Vojča 71
Vojče 71
Vojcse 71
Vosod 75
Voycha 71
Vros fenerij 46
Vrreui 77
Wacensis 103
Wachy 23, 26
Wagetuin 103
Waradiensis 103
Waradinum 103
Wareslow 86
Warozlew 86

Wasadi 75
Wde 23, 26
Wechee 71
Wencellew 65
Wencezlao 66
Wencheleu 65
Wenchelleu 65
Wenchello 65
Wenchellow 65
Wense 17, 19, 22, 27, 65, 66, 70, 71, 72, 77, 88, 100, 106
Wensellev 17, 19, 22, 27, 65, 71, 88, 100, 106
Wensellev towa 22, 27, 66, 106, 112
Weyceh 71
Weyche 70, 71
Weytha 70
Więcesław 66
Winzlou 66
Woythe 70, 71
Wrt 62
Wyżesfener 46
Zaad 31
Zaard 29
Zaazd 29, 31
Zabolch 69, 70
Zabolcs 70
Zada 91
Zadz 31
zakadat 102
Zakaria 23, 26, 53, 82
Zakariás 82
Zalach 74, 75
Zalda 23, 26, 28, 41, 63, 72, 91, 106, 107, 109
Zaliz 74
Zaloch 74, 75
Zaloth 74
Zarazozou 37, 111
Zarzo 37, 111
Zasct 32
Zasty 29
Zaz 29, 32
Zazd 29, 31
Zazdmonostora 15, 17, 29
Zaz Monostora 15, 17, 29
Zazth 31, 33
Zazty 18, 21, 27, 29, 30, 32, 33, 99, 100, 110
Zcenholm 34
Zébin 49
Zecu 102
Zeghal 93
Zeghalm 93
Zegholm 93
Zeguholmu 93
Zekeres 17, 23, 28, 85, 100, 107, 110
Zekhalom 93
Zemchi 79
Zemplén 83
Zemy 23, 26
Zenhalm 34
Zenhegethew 34
Zenholm 34
Zenholmh 34
Zenholym 34
Zenuholmu 34
Zerk 84
Zeynholm 34
ziget zadu 91
Zigholm 93
zilu kut 42
Ziruga 84
Zobloch 69
Zoboch 69
Zobolch 69, 70
Zobolchy 17, 22, 27, 65, 69, 72, 88, 107
Zobolsu 69
zobolfu 70
Zobothleu 86
Zobouch 69
Zoda 91
Zolacha 74, 75
Zoloch 23, 27, 74, 75, 107
Zolocha 74, 75
Zolos 74
Zolosim 74
Zondonek 22, 27, 56, 57, 106
Zughalm 93
Zugholm 93
Žurъкъ 84
Zurk 84
Zurków 84
Zyhalom 34
Zylkerek 47
Zywrneg 48
Zywrnyegh 48
Zwghalom 93
Zwrk 84
Zwrnyhegh 48
Zsábokrék 90
Zsámokkrét(e) 90
Zsitva 103
Zsörk 84
Zsurk 26, 83, 84, 107
Zsürk 84
τομάση 72

Summary

1. Being one of the most significant sources on the early history of the Hungarian language, remnants have long been in the focus of scholarly attention. This is primarily due to the fact that these linguistic records provide fundamental information on numerous aspects of language history: besides the history of words, they can provide guidance for scholars mainly in the fields of historical phonology and orthography, historical morphology, historical toponomastics as well as anthroponym history. At the same time, the earliest linguistic records provide essential information for other disciplines with a historical focus also, primarily the field of history, as their investigation offers insights into the life and civilization of language users, thus also extending our knowledge on the history of Hungarians (cf. TÓTH V. 2001: 11, HOFFMANN 2007a: 61–62, 2014: 216).

In recent years the detailed study of 11th-century linguistic records with new methods and a historical linguistic focus has gained momentum, also involving the revaluation of sources already processed before. The remnants of the oldest authentic charter that has survived in its original, i.e. the Founding Charter of Tihany from 1055, was analyzed from a name taxonomical and typological perspective and with an onomastic, name theoretical background by ISTVÁN HOFFMANN in his monograph (2010a). RUDOLF SZENTGYÖRGYI has also studied the Founding Charter in great detail and relying on interdisciplinary methods (2010a, 2010b, 2011, 2012, 2014). Using HOFFMANN's toponym reconstruction method (2007b: 80, 2010a: 14, 220), I have studied the Tihany Land Survey from 1211 and its toponymic remnants, also closely related to the 1055 charter (2015).

Besides the study of original charters, there has been a growing scholarly interest in non-authentic charters and those that have not survived in their original form. ISTVÁN HOFFMANN, for example, scrutinized the toponyms of the Southern Transdanubia region in the 1009 Founding Charter of Pécs, which has survived after multiple transcripts (2010b); recently, RITA PÓCZOS analyzed some of the additional remnants of the founding charter of the bishopric (2015, 2017). The Founding Charter of the Abbey of Garamszentbenedek written in 1075 but available in the form of an interpolated copy was investigated in great depth by MELINDA SZŐKE and she also developed a methodology for the study of charters with an uncertain chronological status (those that have survived in

copies and which were forged) relying on this linguistic record (2015a). Most recently, she discussed the significance of the Founding Charter of Bakonybél in linguistics along with its estate names (2016, 2017). KATALIN PELCZÉDER added useful comments on the source value of the 1086 Bakonybél Land Survey in historical linguistics, and she has also completed the complex (historical-etymological, name typological, name structural, etc.) analysis of various toponyms of the charter (2015, 2017). I wish to contribute to this growing field of research by providing a detailed analysis of the Founding Charter of the Abbey of Százd, which is one of the key linguistic records from the 11th century that has so far been neglected in historical linguistics.

2. My work is made up of four larger units. In the first chapter, I discuss the significance of the Founding Charter of Százd (created in 1067 but available in an interpolated copy) in linguistics, while I also provide justification for the need of processing the linguistic record with the tools of linguistics and onomastics. The second chapter includes the text of the charter reflecting the original spelling based on GYÖRGY GYÖRFFY's edition (DHA. 1: 183–185), FERENC PITI's Hungarian translation (2006: 35–41), and the presentation of the toponymic remnants of the charter.

In the third, central chapter I provide the analysis of the Hungarian toponymic remnants of the Founding Charter of Százd, whereby I touch upon the following issues: 1. Traditionally, historical linguistics has perceived etymologization as the most important part of the study of toponyms, thus it is not surprising that the historical-etymological analysis of linguistic data is also emphatic in my work. 2. However, when discussing toponymic remnants, I study not only their etymology, the question of linguistic origin, but my research is also extended to other aspects and I analyze the toponyms of the charter following two methodological procedures: toponym reconstruction developed recently by ISTVÁN HOFFMANN (2007b: 80, 2010: 14, 220) and the methodology elaborated by MELINDA SZÓKE (2015a) for the study of charters of an uncertain chronological status. Localization has a key role in the name reconstruction process, as in the case of toponymic remnants it makes linguistic elements identifiable in a regional sense and links them with the subsequent or former records, occurrences of the particular name. The association of Hungarian name data with a place is of key significance not only from the perspective of the historical-etymological study of toponyms, but also due to the regional implications of ethnic reconstruction. 3. I also studied the relationship between the Hungarian toponymic remnants and the Latin text. This aspect has been largely neglected before in traditional analyses: in most cases scholars only highlighted the Hungarian elements mechanically from the Latin text. Considering the relationship between the Hungarian toponymic remnants and

the Latin text, however, we may gain important information on the morphological structure of Hungarian name data and the spoken linguistic forms hidden behind the written ones. 4. Besides all these, I was also interested in the relationship between the Founding Charter of Százsd and other sources from the 11th–13th centuries; the opportunity for a comparative study was presented primarily by the Founding Charter of Garamszentbenedek (1075/+1124/+1217) and the Tihany charters (1055, 1211) studied in great detail recently. 5. During my analysis, I always paid attention to the interpolated nature of the linguistic record, i.e. to the circumstance that the Founding Charter of Százsd created in the 11th century also includes 13th-century interpolations, thus I considered two chronological layers related to the charter. I also paid special attention to the separation of the chronological layers, in this aspect using the results of diplomatics, while in terms of historical linguistics, I could primarily rely on the historical phonological and orthographic features and other historical linguistic attributes of the charter's linguistic elements. With the help of the more detailed analysis of the 1067 charter and the more systematic investigation of 11th-century sources, we may gain insights into the language conditions of the second half of the 11th century (the date of origin of the founding charter), and as a result the subsequent additions to the charter can also be distinguished.

In the fourth, concluding chapter of my work I touch upon more general questions related to the Founding Charter of Százsd as a linguistic record: in this section I discuss the means of including Hungarian remnants in the text, the local attributes of toponymic records, and the onomatosystematic features of toponyms found in the charter.

A Magyar Névarchívum Kiadványai eddig megjelent kötetei

1. *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból. 1. Abaúj–Csongrád vármegye.* Közzéteszi: HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 1997. 156 lap + 33 térkép.
2. BÉNYEI ÁGNES–PETHŐ GERGELY, *Az Árpád-kori Győr vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése.* Debrecen, 1998. 129 lap + 6 térkép.
3. *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból. 2. Doboka–Győr vármegye.* Közzéteszi: HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 1999. 123 lap + 16 térkép.
4. TÓTH VALÉRIA, *Az Árpád-kori Abaúj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára.* Debrecen, 2001. 304 lap.
5. PÓCZOS RITA, *Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése.* Debrecen, 2001. 190 lap.
6. TÓTH VALÉRIA, *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban (Abaúj és Bars vármegye).* Debrecen, 2001. 245 lap.
7. HOFFMANN ISTVÁN, *Magyar helynévkutatás. 1958–2002.* Debrecen, 2003. 281 lap.
8. *Helynévtörténeti Tanulmányok 1.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2004. 207 lap.
9. RÁCZ ANITA, *A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti vizsgálata.* Debrecen, 2005. 235 lap.
10. *Korai magyar helynévszótár 1. Abaúj–Csongrád vármegye.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN. Debrecen, 2005. 449 lap.
11. *Helynévtörténeti Tanulmányok 2.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2006. 224 lap.
12. RÁCZ ANITA, *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára.* Debrecen, 2007. 372 lap.
13. *Helynévtörténeti Tanulmányok 3.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2008. 224 lap.
14. TÓTH VALÉRIA, *Településnevek változástipológiája.* Debrecen, 2008. 285 lap.
15. *Helynévtörténeti Tanulmányok 4.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2009. 193 lap.
16. HOFFMANN ISTVÁN, *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás.* Debrecen, 2010. 259 lap.

17. *Helynévtörténeti Tanulmányok 5.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2010. 271 lap.
18. PÓCZOS RITA, *Nyelvi érintkezés és a helynévrendszerek kölcsönhatása.* Debrecen, 2010. 237 lap.
19. RÁCZ ANITA, *Adatok a népnévvel alakult településnevek történetéhez.* Debrecen, 2011. 248 lap.
20. GYÖRFFY ERZSÉBET, *Korai ómagyar kori folyóvíznevek.* Debrecen, 2011. 224 lap.
21. RESZEGI KATALIN, *Hegynevek a középkori Magyarországon.* Debrecen, 2011. 216 lap.
22. SCHWING, JOSEF, *Die deutschen mundartlichen Ortsnamen Südtransdanubiens (Ungarn).* Debrecen, 2011. 213 lap.
23. *Helynévtörténeti Tanulmányok 6.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2011. 226 lap.
24. *Helynévtörténeti Tanulmányok 7.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2012. 172 lap.
25. *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból. 3. Heves–Küküllő vármegye.* Közzéteszi: HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2012. 115 lap + 23 térkép.
26. BÉNYEI ÁGNES, *Helynévképzés a magyarban.* Debrecen, 2012. 134 lap.
27. *Helynévtörténeti Tanulmányok 8.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2012. 172 lap.
28. KENYHERCZ RÓBERT, *A szókezdő mássalhangzó-torlódások az ómagyar korban. A helynevek hangtörténeti forrásértéke.* Debrecen, 2013. 222 lap.
29. *Helynévtörténeti Tanulmányok 9.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2012. 186 lap.
30. HOFFMANN ISTVÁN, *Mikrotoponímiai vizsgálatok 1. Tapolcafüi helynevei.* Debrecen, 2013. 138 lap.
31. *Helynévtörténeti Tanulmányok 10.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2014. 206 lap.
32. BÁBA BARBARA–NEMES MAGDOLNA, *Magyar földrajzi köznevek tára.* Debrecen, 2014. 338 lap.
33. SZÖKE MELINDA, *A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata.* Debrecen, 2015. 244 lap.
34. KOVÁCS ÉVA, *A Tihanyi összeírás mint helynévtörténeti forrás.* Debrecen, 2015. 238 lap.
35. *Hajdú-Bihar megye helynevei 1. A Hajdúböszörményi és a Hajdúhadházi járás helynevei.* Szerk. BÁBA BARBARA. Debrecen, 2015. 433 lap + 36 térképmelléklet.
36. *Helynévtörténeti Tanulmányok 11.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2015. 200 lap.

37. RÁCZ ANITA, *Etonimák a régi magyar településnevekben*. Debrecen, 2016. 196 lap.
38. TÓTH VALÉRIA, *Személynévadás és személynévhasználat az ómagyar korban*. Debrecen, 2016. 307 lap.
39. BÁBA BARBARA, *Földrajzi köznevek térben és időben*. Debrecen, 2016. 187 lap.
40. DITRÓI ESZTER, *Helynévrendszerek modellalapú vizsgálata. A helynévminták összevető analízise statisztikai megközelítésben*. Debrecen, 2017. 169 lap.
41. TÓTH VALÉRIA, *Személynévi helynévadás az ómagyar korban*. Debrecen, 2017. 219 lap.
42. *Helynévtörténeti Tanulmányok 12.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2016. 155 lap.
43. *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból. 4. Liptó–Pilis vármegye.* Közléteszi: HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2017. 119 lap + 18 térkép.
44. *A Survey of Historical Toponomastics.* Szerk. KOVÁCS ÉVA. Debrecen, 2017. 151 lap.
45. KOCÁN BÉLA, *Helynévtörténeti vizsgálatok a régi Ugocsa megyében*. Debrecen, 2017. 249 lap. [hibásan: 43. sorozatszámmal]
46. *Helynévtörténeti Tanulmányok 13.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2017. 195 lap.
47. GYÖRFFY ERZSÉBET, *Helynév-szociológia*. Debrecen, 2018. 169 lap.

A Százdi alapítólevélben említett helyek

(A biztosan lokalizálható nevek álló, a bizonytalanok dőlt szedéssel szerepelnek.)

A térképen szereplő településeken említett további helynevek

1. Scenholm – Nadestyguy, Scekszov, Sartue, Saar caput, rivulus Egur, molendinum Geru, Geru agrum, puteum Bissenorum, sepulturas Bissenorum, Arukscegui, parve Egur, angulum Aruk
2. Fonsol fenerie vagy Bubath – Nogkereku
3. Scyrnyk – tumulo Branka, tumulum Boytyn, vena Cheyey, Bethydy
4. Chartybak – acervus Basy ~ Basi, acervum Fygudy, acervum Marci
5. Wensellev – Wensellev towa, Proluca, Homuser, Tehna, Ebes
6. Wense – piscina Tyccha, Nogewrem, Kuurew, Tyza, Budrug
7. Macra – Sumug

Készült a M. Kir. Földművelésügyi Minisztérium Vízrajzi Intézete által készített A Kárpát-medence vízborította és vízjárta területei az ármentesítő és lecsapoló munkálatok megkezdése előtt c. térképe (Budapest, 1938) alapján.

